

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

“Vrijheid of Dood!”
De herinnering aan de Geuzen in negentiende-eeuws België.

Jolien Dekoninck

Promotor: prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene

Commissarissen: dr. Ewoud Waerniers en prof. dr. Jan Dumolyn

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2014-2015

Consulterbaarheidverklaring

De auteur en de promotor(en) geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor(en). Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren. De auteur en de promotor(en) zijn niet verantwoordelijk voor de behandelingen en eventuele doseringen die in deze studie geciteerd en beschreven zijn.

Voorwoord

Mijn interesse voor cultuur, politiek, identiteit en de geschiedenis van de (vroeg)moderne tijd – door de jaren heen opgebouwd en versterkt door mijn opleiding geschiedenis aan de Universiteit van Gent – is altijd al groot geweest. Ik was dan ook meteen te vinden voor het voorstel van mijn promotor, prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene, om mijn masterscriptie te wijden aan de manier waarop het negentiende-eeuwse België terugkeek op de Nederlandse Opstand en de rol van de geuzen hierin interpreteerde en eerde. In dit onderwerp komen immers al bovengenoemde interessesferen samen.

In de eerste plaats wil ik dan ook professor Van Bruaene bedanken voor de begeleiding en tips die zij mij het afgelopen jaar geboden heeft. Daarnaast wil ik graag enkele mensen bedanken, die mij geholpen hebben met het zoeken naar bronnen en literatuur, waaronder Eveline Spileers, Christophe Martens en Remco Sleiderink. Ik wil ook graag Ruben Mantels bedanken voor de feedback op het gevonden bronnenmateriaal en de literatuursuggesties. Daarnaast gaat mijn dank uit naar het personeel van de Universiteitsbibliotheek Gent, Universiteitsbibliotheek Leuven, het Liberaal Archief, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en het Letterenhuis. Voor de feedback op de kladversies van de thesis, gaat mijn dank uit naar Benjamin De Vos. Verder wil ik mijn ouders en grootmoeder bedanken voor hun steun gedurende mijn hele studentenloopbaan. Tenslotte gaat heel veel dank uit naar mijn vriendinnen, die mij met raad en daad hebben bijgestaan. Een bijzondere vermelding verdienen Lien Hellebaut, Margot Demorelle en Kimberly Dejonghe om steeds de juiste opbeurende woorden te vinden op de momenten dat ik ze nodig had.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Jolien Dekoninck

Gent, 26 mei 2015.

“Plus encore qu’une territoire, une langue, une religion ou un régime, une nation, c’est une mémoire”
(Pascal Ory, professor hedendaagse geschiedenis aan de Sorbonne).¹

---

¹ Citaat uit Tilmans, (K.), Van Vree, (F.) en Winter, (J.). *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, p. 107.

Inhoudsopgave

Consulteerbaarheidsverklaring	2
Voorwoord	3
Inleiding	8
Stand van zaken in de historiografie	9
Historisch Toneel	10
De Geuzen	11
Onderwerp en Afbakening van het eigen onderzoek	11
Structuur en Opbouw	14
1. Methodologie	16
1.1. De Bronnen	16
1.1.1. Problemen en Bedenkingen	18
1.2. Bespreking Tabel 1: Historisch Toneel	19
1.3. Onderzoeksmethode	21
2. Historische Context	23
2.1. De Geuzen: voor een goed begrip	23
2.2. De historische cultuurpolitiek van een jonge natiestaat	24
2.2.1. Theoretisch kader	25
2.2.2. De kijk van de Belgische natie op haar eigen verleden	29
2.2.2.1. De ambigue positie van de Nederlandse Opstand	30
2.2.3. De Vlaamse Beweging	31
2.2.3.1. Literair	32
2.2.3.2. Politiek	35
2.2.3.2.1. Katholiek	36
2.2.3.2.2. Liberaal	37
2.2.3.2.3. Neutraal	38
2.2.4. Historisch toneel als medium	39
2.2.4.1. Kenmerken	40
2.2.4.2. Doeltreffendheid	44
2.3. Besluit	46
3. Historisch Toneel	48
3.1. Identificatieniveau	48

3.1.1. Vertaalde werken	48
3.1.1.1. Alva's Geheimschrijver of de Burger van Gent (Edouard Ter Bruggen, 1841).....	48
3.1.1.2. Montigny (Frans Van Geert, 1851).....	52
3.1.1.3. De Dood van Egmont (Frans Van Geert, 1852).....	55
3.1.2. Origineel-Vlaamse stukken	58
3.1.2.1. Mathias de Beeldstormer (Hippoliet Van Peene, 1858).....	58
3.1.2.2. De Boschgeuzen of de Familie Van Cuyck (Frans Van Geert, 1859).....	61
3.1.2.3. Gijsbrecht Barlo (Karel Versnaeyen, 1863).....	64
3.1.2.4. Willem van Oranje, Antwerpen in 1585 (Emmanuel Van Driessche, 1866).....	65
3.1.2.5. De Geuzendans, (Victor De Meyer-Roelandts, 1870).....	68
3.1.2.6. De Val van Antwerpen (Frans Joseph Van Den Branden, 1872).....	70
3.1.2.7. De Ketter (Joseph Domus, 1875).....	72
3.1.2.8. De Spaansche Furie of Antwerpen in 1576 (Edward Van Bergen, 1876).....	74
3.1.2.9. De Pacificatie van Gent (Emiel Van Goethem, 1876).....	76
3.2. Ideologie	78
3.2.1. Unionisme (1840-1860)	78
3.2.1.1. Alva's Geheimschrijver.....	78
3.2.1.2. Montigny.....	81
3.2.1.3. De Dood van Egmont.....	83
3.2.1.4. Mathias de Beeldstormer.....	85
3.2.1.5. De Boschgeuzen.....	88
3.2.2. Politieke profilering (1860-1870)	90
3.2.2.1. Gijsbrecht Barlo.....	90
3.2.2.2. Willem van Oranje.....	92
3.2.2.3. De Geuzendans.....	95
3.2.3. Besluit.....	97
3.2.4. Polarisatie (de jaren 1870).....	97
3.2.4.1. Het Geuzenjaar 1872.....	97
3.2.4.1.1. De herinnering aan de geuzen in Nederland.....	97
3.2.4.1.2. Verbroedering tussen Noord en Zuid.....	99
3.2.4.1.3. De Val van Antwerpen.....	102
3.2.4.2. Opstand en Pacificatie.....	104
3.2.4.2.1. Olijftakfeesten (1875).....	104

3.2.4.2.2. De Ketter.....	109
3.2.4.2.3. De Spaansche Furie.....	111
3.2.4.2.4. Pacificatiefeesten (1876).....	114
Conclusie.....	119
Bibliografie.....	123
Bronnen.....	123
Genootschappen, Taalminnaars en Wedstrijdverslagen	123
Herdenkingsfeesten, Pamfletten, Toneelstukken, Voordrachten en Zangstukken	123
Tijdschriften en Periodieken.....	125
Lesnotities	127
Literatuur.....	127
Artikels.....	127
Monografieën	128
Websites.....	132
Databanken en Catalogi	133
Tabel 1: Historisch Toneel (bijlage 1).....	134

Inleiding

De tweede helft van de negentiende eeuw markeerde voor de recent opgerichte staat België, na de revolutie van 1830 en de internationaal officieel erkende onafhankelijkheid in 1839, een consolidatiefase. De prille staat was een artificiële constructie, ontstaan uit de samenvoeging van twee culturele en taalkundige gebieden. Om intern en extern haar levensvatbaarheid te verzekeren en bewijzen, zocht ze haar heil in de uitbouw en versterking van een Belgisch natiegevoel. Enerzijds beteugelde men zo eventuele interne spanningen en anderzijds werd een buffer gevormd tegen Nederland (tot ca. 1840) en Frankrijk (vanaf ca. 1840). Dit laatste land was immers geëvolueerd van bondgenoot tegen nieuwe aanhechting bij Nederland tot een op expansie beluste 'erfvijand'.² Tijdens de Frans-Pruisische oorlog en de uitbouw van een Pruisische grootmacht, werd in de laatste decennia van de jaren 1800 ook overrompeling door Duitsland gevreesd.³ In deze op wereldpolitiek vlak onzekere tijden werden alle middelen aangewend om de vaderlandslievendheid bij de eigen bevolking tot hoogste goed en het behoud van de Belgische natiestaat tot grootste bekommernis te maken. Hiertoe werd een beroep gedaan op de literatuur en de kunsten, die in samenwerking met de ontluikende geschiedschrijving de wortels van de Belgische natie en haar karakteristieken moesten blootleggen en implementeren bij haar leden. Door banden te smeden tussen verleden, heden en toekomst werd het bestaan van een onafhankelijke natiestaat België gelegitimeerd op basis van historische continuïteit.⁴

Het problematische karakter van de zoektocht naar een Belgische nationale geschiedenis lag erin dat haar verleden gedeeld werd met de dichtste buurlanden. Vermits Nederland hoofdzakelijk episodes uit de Nederlandse Opstand (1568-1589) en de Gouden Eeuw aanhaalde in haar nationale canon, greep België vooral terug naar de middeleeuwen.⁵ Gebeurtenissen uit die periode speelden zich hoofdzakelijk af in het Graafschap Vlaanderen. Daarom werd het Vlaamse element in de natie sterk benadrukt als haar onderscheidende kenmerk van de buurlanden. Hiermee manifesteerde België zich eveneens taalkundig tegenover Nederland (Hollands) en Frankrijk (Frans).⁶ Paradoxaal genoeg evolueerde het openbare leven, ondanks de in de grondwet vastgelegde tweetaligheid, in eentalig Franse richting. Gekoppeld aan de reële dreiging van het op expansie beluste Frankrijk, ontstond een Vlaamse Beweging die de verfransing van België hekelde. Zij pleitte voor officiële erkenning van beide landstalen en verzoening tussen beide cultuursferen, in functie van het

---

² Janssens, (J.). *De Belgische natie viert: De Belgische nationale feesten 1830-1914*. Universitaire pers, Leuven, 2001, p. 18.

³ Draye, (G.). *Laboratoria van de natie: Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914*. Vantilt, Nijmegen, 2009, p. 273.

⁴ Mathijssen, (M.). *Historiezucht : de obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Vantilt, Nijmegen, 2013, p. 109.

⁵ Tilmans, (K.), Van Vree, (F.) en Winter, (J.). Op. cit. p. 245.

⁶ Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 109.

Belgische nationale belang. Ook in haar propaganda speelde de geschiedenis een grote rol. De Vlaamse Beweging onderschreef de nationale canon en dan voornamelijk de geschiedkundige passages die zich op Vlaams grondgebied hadden voltrokken. Door de taalkundige verwantschap met Nederland, werd echter ook de Nederlandse Opstand als volwaardig onderdeel van de Belgische geschiedenis beschouwd. Temeer omdat deze episode als vrijheidsstrijd tegen een vreemde overheerser kon worden ingepast in de legitimerende retoriek van continuïteit tussen verleden en heden.

Stand van zaken in de historiografie

In het historisch onderzoek naar de constructie van het Belgische nationale verleden en de uitbouw van haar canon wordt de nadruk gelegd op de herinnering aan de middeleeuwen. De Guldensporenslag en het Gemeentelijk Tijdperk onder Jacob Van Artevelde zijn schoolvoorbeelden.⁷ De Nederlandse Opstand wordt af en toe vermeld, maar vaak is dit slechts terzijde.⁸ Het is dan ook vooral voor Nederland dat reeds de rol van de Opstand en figuren als Willem van Oranje in de uitbouw van een nationale identiteit werden besproken; we verwijzen hier naar de werken van Lotte Jensen, Joep Leerssen en Marita Mathijsen.⁹ Recent hebben historici en literatuurwetenschappers echter meer oog gekregen voor de andere historische episodes die de negentiende-eeuwse, Belgische nationale canon kleurden en bijgevolg de nationale identiteit mee vormgaven. Op het alomvattende werk van Jeroen Janssens, die nationale feesten en herdenkingen als betekenis gevend element in de kern van het openbare leven plaatst, na wordt de herinnering aan het nationale verleden echter vaak in isolement onderzocht en louter om zijn culturele of literaire waarde benaderd.¹⁰

De *cultural turn* van de jaren 1980 kaartte dit aan en pleitte voor het verruimen van het cultuur- en literatuurhistorisch onderzoek. De belangrijke rol die culturele media speelden in de uitbouw van een nationale identiteit en de legitimerende rol van het verleden voor jonge natiestaten werd ontdekt en steeds meer tot voorwerp van onderzoek genomen. Greet Draye bouwde hierop verder en onderzocht de rol van literaire genootschappen in dit proces.¹¹ Dit brengt ons onvermijdelijk bij de Vlaamse Beweging. Deze wordt echter hoofdzakelijk binnen de politieke geschiedschrijving onderzocht, waarbij de geschiedenis van de beweging wordt voorgesteld als

---

⁷ Verschaffel, (T.). 'Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding', in: Ankersmit, (F.), Tollebeek, (J.) en Krul (W.). eds. *Romantiek en Historische cultuur*. Historische uitgeverij, Groningen, 1996, p. 305.

⁸ Jensen, (L.). *De verheerlijking van het verleden : helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Vantilt, Nijmegen, 2008, p. 18.

⁹ Jensen, (L.). Op. cit., Mathijsen, (M.). Op. cit. en Leerssen, (J.). *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Vantilt, Nijmegen, 2006, 222p.

¹⁰ Janssens, (J.). Op. cit.

¹¹ Draye, (G.). Op. cit. p. 19 en 21.

geleidelijke transformatie van literaire naar politieke organisatie. Daarnaast focussen literatuurhistorici en -wetenschappers op haar taal- en letterkundige bijdragen, maar dit wordt vaak los van de politieke evolutie van de beweging gezien. Op dit debat komen we terug in het desbetreffende hoofdstuk. Hier volstaat het te vermelden dat een synthese over de relatie tussen de negentiende-eeuwse politieke, literaire en culturele processen die de toenmalige Belgische natie vormgaven, ontbreekt en dit is precies het hiaat dat deze thesis tracht op te vullen.

Historisch Toneel

De jonge Belgische natiestaat voelde zich gedurende de negentiende eeuw bedreigd door het op expansie beluste Frankrijk. De dreiging was extern, maar het verfranste openbare leven werd door de leden van de Vlaamse Beweging eveneens als interne dreiging beschouwd. Zij wapende zich hiertegen met de middelen die toen ter hare beschikking stonden: de literatuur. De Vlaamse Beweging en Belgische overheid wilden echter het volledige volk doordringen van de Belgische nationale waarden en elke onderdaan beschermen tegen Franse invloed. Dit was moeilijk in een land waar de geletterdheid onder de massa nog betrekkelijk laag lag. Daarom beriep men zich al gauw op visuele media. Via historische optochten en toneel werd een breder publiek bereikt en tegelijk met het historiseren van de strijd tegen verfransing, werd ze geactualiseerd voor de ogen van de toeschouwers. Vooral de middeleeuwen leenden zich hiertoe, door de vele conflicten tussen de Franse koning en Vlaamse graven en later tussen de verfranste bestuurlijke elites en het volk. Bovendien werd de natie zichtbaar gemaakt voor de bevolking, wat leidde tot identificatie en legitimatie.

Tom Verschaffel geeft aan dat er met betrekking tot historisch toneel tot nu toe weinig onderzoek is gevoerd. Als gevolg van bovengeschetste situatie, spitst het schaarse onderzoek zich hoofdzakelijk toe op toneelstukken met een middeleeuwse setting. De middeleeuwen waren echter niet de enige periode die bijdroeg tot de nationale identiteitsvorming en het historisch bewustzijn van de negentiende-eeuwse Belg. Daarom is het relevant de waaier aan onderwerpen open te trekken en historische drama's over de Nederlandse Opstand – hoewel schaarser dan stukken over de middeleeuwen toch een betrekkelijk groot aantal – een volwaardige plaats te geven binnen het onderzoek.¹² Bovendien wordt toneel vaak terzijde of als illustratie vermeld in politieke en culturele geschiedenissen; er wordt zelden vanuit het bronnencorpus zelf vertrokken. Dit is nochtans relevant, daar toneelteksten ons door dubbeltijdigheid zowel de herinnering aan het nationale verleden als de ervaring van contemporaine situaties blootleggen. Via het geschiedkundige drama gaven auteurs eigentijdse boodschappen mee, die vaak ideologisch geïnspireerd waren en gericht op de creatie van

---

¹² Verschaffel, (T.). 'Leren sterven voor het vaderland', in: *Low Countries Historical Review*, volume 113. s.l., 1998, p. 150 en 160.

een collectieve identiteit. Daarenboven gaven de auteurs in hun werken ook persoonlijke ideeën mee of de boodschap die hun opdrachtgever wou overbrengen. Zowel auteurs, acteurs, opdrachtgevers als toeschouwers hadden een gelaagde identiteit, gevormd door hun individueel-persoonlijke achtergrond, hun collectieve nationale cultuur en nationaal verleden. Deze gelaagdheid komt in de teksten naar boven en biedt een spiegel op de negentiende-eeuwse realiteit en denkwereld. Tenslotte smeedde de dubbeltijdigheid banden tussen heden, verleden en – mits overlevering – toekomst. Toneelteksten, -opvoeringen, historische optochten en hun schriftelijke neerslag verbeeldde bijgevolg de natie door en tegelijk met ze te manifesteren.¹³

De Geuzen

De weinige studies naar de plaats van de Nederlandse Opstand in de Belgische nationale identiteitsvorming zijn heldenstudies in navolging van Jensens werk voor Nederland. Op de naamloze massa na, werd nog geen onderzoek verricht naar de overlevering van de daden en karakteristieken van collectiviteiten uit de zestiende eeuw in het negentiende-eeuwse België. De erfenis van de geuzen werd onderzocht voor Nederland en de titel “*geus*” werd reeds in politieke geschiedenissen van België vermeld als synoniem voor de liberale strekkingen uit de negentiende en twintigste eeuw. Hun historische waarde echter, blijft hierbij vaak buiten beschouwing en meestal wordt zelfs de oorsprong van de associatie tussen geuzen en liberalen terzijde gelaten. Dit onderzoek wil aantonen dat historische personages en collectiviteiten niet louter fungeerden als lege begrippen, die door bepaalde groepen in de maatschappij werden toegeëigend als spot- of erenaam. Zowel de geschiedenis als haar actoren werden ingezet als politiek wapen in de zich steeds scherper profilerende strijd tussen katholieken en liberalen. Daarnaast pasten de geuzen in de algemene, nationale propaganda als voorvaders van de hedendaagse Belgen. De geuzen werden geactualiseerd en voorwerp van religieuze, politieke en literaire geschriften en debatten. Het toneel bleef daarbij niet achterwege, temeer omdat het fungeerde als medium bij uitstek om een groot aantal toehoorders te bereiken.

Onderwerp en Afbakening van het eigen onderzoek

Uit het voorgaande blijkt dat er vooralsnog geen studie werd geschreven over het verspreiden van nationalistische en ideologische boodschappen in historisch toneel over de geuzen, binnen het kader van de negentiende-eeuwse historische cultuurpolitiek van de Belgische natiestaat. Het onderzoek dat in deze thesis wordt gepresenteerd wil verder gaan dan het louter aanhalen van historisch toneel over de Nederlandse Opstand als illustratie binnen een breder werk over de aard van de Belgische

---

¹³ Borghart, (P.). ‘1914-1922: Grote Oorlog, Grote Catastrofe en Moeizame heropbouw in de Griekse geschiedenis en literatuur van de 20^e eeuw’, in: *In Helleense Velden*. Lezing gegeven aan de Universiteit van Gent op 29 april 2015. Griekenlandcentrum, Gent, Academiejaar 2014-2015.

natie en de strategieën en middelen van haar (identiteits)politiek. Door alle factoren (politiek, literair, cultuurhistorisch) als evenwaardige elementen te integreren en dit op basis van een gevarieerd, maar relevant, bronnencorpus (cf. infra) wordt een alomvattende synthese verschaft die een antwoord tracht te vinden op volgende vragen.

Er wordt vertrokken vanuit de centrale vraag hoe de herinnering aan de zestiende-eeuwse geuzen leefde in de pas opgerichte staat België en hoe men de geuzen tussen 1840 en 1880 inzette om aan nationale beeld- en identiteitsvorming te doen. De specifieke focus van het onderzoek ligt op het inzetten van historisch toneel, waarin de geuzen werden opgevoerd als personage, in de nationale en ideologische propagandamachine. Op welk niveau situeerde de identificatie zich in de toneelteksten: lokaal, regionaal of nationaal? Welke ideologische boventoon hadden de werken en werd hiermee een politieke boodschap uitgedragen? Tenslotte wordt ook gekeken naar de manier waarop dergelijke toespelingen op de actualiteit in het historische verhaal werden ingevoegd: In welke mate werd het verleden gekneed om te passen binnen het eigentijdse kader? Was dit in strijd met de voornaamste eisen voor historisch toneel, namelijk waarheidsgetrouwheid en moreel opvoedkundig karakter? Werkte de auteur met toevoegingen of weglatingen aan de oorspronkelijke historische episode om een actuele boodschap of kritiek uit te dragen? Er wordt met andere woorden op zoek gegaan naar de constructie en deconstructie – deels door het actualiseren – van het verleden en de historische encenering van de hedendaagse realiteit. Dit bewijst dat eenzelfde gebeurtenis op verschillende manieren wordt ervaren en geïnterpreteerd en dat deze heterogeniteit niet enkel vervat zit in de waarneming van de feiten, maar ook in de herinnering eraan. De toneelteksten tonen letterlijk hoe eenzelfde verhaal op verschillende manieren kan worden gelezen, waardoor we ons kunnen afvragen of iedereen niet steeds zijn eigen verhaal maakt en of dit niet net is wat er in het negentiende-eeuwse België gebeurde. De bewustwording van het verleden maakte het verleden zichtbaar, zich bewustzijn van haar constructie maakte haar hanteerbaar.

De keuze voor 1840 als beginjaar, en niet het geboortjaar van de Belgische natiestaat 1830, volgt uit het feit dat de situatie in het land tijdens het eerste decennium nog erg onstabiel was. De bestaanszekerheid meteen na de onafhankelijkheid was zeer klein en werd permanent bedreigd door een Nederland dat weigerde een deel van haar Verenigd Koninkrijk los te laten. Pas toen in 1839 de Belgische natiestaat officieel als zelfstandige entiteit werd erkend en bestaansrecht kreeg, kon ze haar nationale karakter binnen de grenzen van haar nieuwe territorium beginnen uitbouwen. Tegelijk hiermee werd het openbare leven steeds beter georganiseerd. Op taalkundig vlak uitte zich dit in een eentalig Franse publieke sfeer, ondanks de door de grondwet gegarandeerde tweetaligheid. In 1840 begonnen een aantal taalminnaars, wie beroepshalve vaak met taal in aanraking kwam en het Nederlands als moedertaal had, hiertegen te protesteren. Aldus werd de basis gelegd voor de Vlaamse Beweging. Zij hanteerde literaire wapens en door het grote

verspreidingspotentieel, bleek vooral het toneel hiervoor geschikt. De eis voor bevordering van Nederlandstalig toneel – de ontspannings sfeer was net als politiek, onderwijs en administratie sterk verfranst – werd gekoppeld aan de strijd voor gelijkberechtiging van beide landstalen en ontvoogding van het Vlaamse volk vanonder het juk van de franskiljonse hoge burgerij.¹⁴ Tom Verschaffel duidt het jaar 1841 aan als breukmoment in deze ontwikkeling, vermits toen met de oprichting van Broedermin en Taelyver de grondslag werd gelegd van de moderne Vlaamse theaterwereld.¹⁵ Ook het eind-jaar 1880 werd niet random gekozen. Een eerste reden om dit onderzoek te laten eindigen in 1880, is het van de voorgrond verdwijnen van de confessionele breuklijn als gevolg van toenemende sociaal-economische spanningen en verzuiling.¹⁶ Mede hierdoor verloor de lagere stedelijke burgerij aan het einde van de negentiende-eeuw geleidelijk haar leidersrol in de ontvoogding van het volk, die ze onder andere via het toneel trachtte te bewerkstelligen. Daarnaast gingen de kunstzinnige en literaire opvattingen van die burgerij steeds meer botsen met de opvattingen van de jongere generatie. Tijdens de jaren 1880 maakte het idee van *l'art pour l'art* opgang en die kunst diende de maatschappij eerder dan de natie.¹⁷ Dit ging samen met een overgang van romantiek naar realisme.¹⁸ De instelling van het beroepstoneel vanaf de jaren 1870 had de amateurgezelschappen al een grote klap gegeven. Het generatieconflict deed de negentiende-eeuwse theaterwereld nog meer uiteenvallen en vele literaire genootschappen hielden op te bestaan.¹⁹ Tenslotte zorgden nog een aantal politieke gebeurtenissen tijdens de jaren 1880 voor een kentering in het toneelrepertoire en de Vlaamse Beweging. De eerste taalwetten, waaronder de wet ter vernederlandsing van het middelbaar onderwijs (1885) zorgde voor het binnenhalen van een grote slag voor de flaminganten. Haar politieke koers loonde en deze zou in de twintigste eeuw verder uitgebouwd worden. Als reactie op de toegevingen aan de Nederlandstaligen, werd een Waalse Beweging opgericht: ze vond dat de positie van het Frans werd bedreigd door het inwilligen van de Vlaamse grieven.²⁰ Vermits deze thesis het uitdragen van politieke boodschappen via de culturele sfeer onderzoekt, valt het ontstaan van de communautaire breuklijn en het toenemend regionalisme vanaf de laatste twee decennia van de negentiende eeuw buiten het bestek ervan. Het (historisch) toneel werd sinds die tijd ook minder gebruikt als politiek wapen. Wel werden pamfletten verspreid die soms de vorm aannamen van toneelteksten, maar deze waren niet ter

---

¹⁴ Verschaffel, (H.). 'Marnix van Sint-Aldegonde. Een symbool in de clerico-liberale twist (1830-1885)', in: *Spiegel Historiae*, volume 20. s.l., 1985, p. 195.

¹⁵ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 154.

¹⁶ Verschaffel, (H.). Art. cit. p. 195.

¹⁷ Draye, (G.). Op. cit. p. 14, 351 en 358.

¹⁸ Goossens, (E.). *Het toneelleven te Gent (1830-1871). De relatie tussen de politieke en toneelkundige ontwikkeling*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1984, p. 130.

¹⁹ Draye, (G.). Op. cit. p. 362.

²⁰ Delue, (J.). *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Lannoo, Tielt, 1973, p. 1516.

opvoering bestemd.²¹ Echt historisch toneel over de geuzen was van toen af eerder sporadisch, vermits “geus” louter in zijn hedendaagse betekenis van “liberaal” werd gebruikt.²²

De titel van deze thesis pretendeert een geheel Belgisch perspectief. Om pragmatische redenen en vermits zowel (historisch) toneel als openlijke politieke botsingen hoofdzakelijk een grootstedelijk fenomeen waren, werd het merendeel van de onderzochte toneelstukken opgevoerd en uitgegeven in Gent, Brussel en Antwerpen. Daarenboven was de Vlaamse Beweging vooral in de grote steden actief.²³ Vermits het Nederlandstalig toneel betreft, bleven de Waalse steden grotendeels buiten beschouwing.

Structuur en Opbouw

Het corpus van deze thesis kan ingedeeld worden in drie delen, die vervolgens elk onderverdeeld zijn in aparte hoofdstukken. Hoewel de focus van deze thesis op België ligt en in functie hiervan het bronnenmateriaal bij elkaar werd gezocht, worden in het tweede en derde deel kort enkele gelijkenissen en verschillen met Nederland aangestipt op basis van de confrontatie van bronnen en literatuur.

In het eerste deel wordt het onderzochte bronnencorpus en de daarop toegepaste methodologie besproken. Dit is noodzakelijk voor een goede lezing en interpretatie van het gepresenteerde onderzoek en de conclusies. Tevens wordt ruimte gelaten voor opmerkingen en bedenkingen, zodat alternatieve methodes bij later onderzoek in overweging kunnen worden genomen.

Het tweede deel betreft de historische context. Hierin wordt eerst besproken wie de zestiende-eeuwse geuzen waren. Daarna wordt dieper ingegaan op de historische cultuurpolitiek van negentiende-eeuwse natiestaten. Vertrekkend vanuit een theoretisch kader, wordt de kijk van België op haar eigen verleden besproken. Bijzondere aandacht gaat uit naar de plaats van de Nederlandse Opstand in het Belgische historisch bewustzijn en de rol van de artistieke en literaire wereld in het construeren en propageren van deze geschiedvisie. Tenslotte worden het literaire en politieke gezicht van de Vlaamse Beweging nader toegelicht.

Het derde en belangrijkste onderdeel van deze thesis vormt de eigenlijke analyse van historisch toneel over de geuzen. Achtereenvolgens worden het identificatieniveau en de ideologische boventoon van de onderzochte toneelstukken blootgelegd en toegelicht. In beide hoofdstukken wordt tevens het theoretische kader uit het tweede deel getoetst. Het hoofdstuk dat

---

²¹ Vanhoutryve, (A.). *Van “Comedie” tot “Koninklijke Stadsschouwburg”. Brugse politiek en toneelcultuur tussen 1750 en 1994. Historische analyse en retrospectieve.* Brunet, Brugge, 1995, p. 67.

²² Delue, (J.). Op. cit. p. 1516, Draye, (G.). Op. cit. p. 376 en Verschaffel, (H.). Art. cit. p. 195.

²³ Hroch, (M.). *In the national interest : demands and goals of European national movements of the nineteenth century: a comparative perspective.* Charles University, Praag, 2000, p. 62.

het identificatieniveau in de stukken behandeld, wordt onderverdeeld in vertaalde en origineel Vlaamse werken. Het hoofdstuk over de ideologische gezindte van de stukken wordt chronologisch onderverdeeld in unionisme (1840-1860), politieke profilering (1860-1870) en polarisatie (de jaren 1870). Voor de hoogdagen van de confessionele breuklijn, wordt in de eerste plaats het Geuzenjaar 1872 besproken, in vergelijking met de Nederlandse herdenking van de inname van Den Briel. Het bronnencorpus voor dit deel bestaat uit een voordracht gegeven door de Antwerpse Vrijheidsvrienden en het toneelstuk *De Val van Antwerpen*, dat in hetzelfde jaar werd opgevoerd te Gent. De climax van de geuzenherinnering situeerde zich in 1875-1876. In deze periode vonden zowel de Olijftakfeesten (Antwerpen) als Pacificatiefeesten (Gent) plaats.

1. Methodologie

1.1. De Bronnen

Zoals uit de inleiding reeds bleek, focust deze thesis op het opvoeren van de zestiende-eeuwse geuzen in Nederlandstalige historische drama's, geschreven en al dan niet vertoond in België tussen 1840 en 1880. De toneelteksten zelf vormden dan ook de belangrijkste bron voor het onderzoek. De zoektocht ernaar begon in databanken en catalogi van de Vlaamse en Brusselse universiteitsbibliotheken, het Letterenhuis en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Vooral UniCat vormde een handig uitgangspunt, vermits er op verschillende - al dan niet gecombineerde - trefwoorden kan worden gezocht en telkens wordt vermeld waar de bron geraadpleegd kan worden.²⁴ De selectie van de uiteindelijk onderzochte teksten gebeurde gradueel. Allereerst werd, ongeacht het genre, gekeken of de begrippen "*geus*" of "*geuzen*" voorkwamen in de titels van de stukken. Vervolgens werd een selectie gemaakt op basis van het genre, waarna enkel de historische drama's werden behouden. Tenslotte werd de inhoud van toneelstukken over de Nederlandse Opstand (1568-1589), die in de titel de geuzen niet expliciet vermelden, gescand op de begrippen "*geus*" en "*geuzen*" of het impliciet verwijzen ernaar.

Er werden enkel toneelteksten opgenomen die geschreven werden in het Nederlands, door Belgen en voor Belgen, waarvan de volledige tekst is overgeleverd. Het hoefde daarbij niet per se om originele Nederlandstalige stukken te gaan, vermits de nadruk van het onderzoek op het inhoudelijke aspect ligt. Daarom werd voor de volledigheid steeds vermeld of het stuk origineel in het Vlaams – onderscheiden van de Nederlandstalige stukken uit Nederland – werd geschreven of het een vertaling betrof.²⁵ In het laatste geval werden de vertalingen vergeleken met het origineel waarop ze gebaseerd zijn. Inhoudelijke aanpassingen die, al dan niet bewust, in de Nederlandse vertalingen opduiken, kunnen immers een indicatie vormen voor het doel van de auteur of de specifieke (ideologische) boodschap die hij wou overbrengen.

Het belang van de inhoud en ideologische geladenheid van de stukken brengt ons bij het aanvullende bronnenmateriaal. Om een goed beeld te krijgen van de manier waarop de herinnering aan de zestiende-eeuwse geuzen werd gehanteerd als politiek wapen, dient niet alleen rekening gehouden te worden met de ideologische boventoon die uit de toneelteksten zelf spreekt – het kan hier immers om gelegenheidsstukken gaan – maar ook met de strekking van de auteurs en de uitvoerende genootschappen, evenals met de aanleiding tot schrijven van de stukken en hun opvoeringscontext(en). Eerst en vooral werd gepeild naar de impact van de stukken op het publiek. Dit werd onderzocht via recensies in periodieken en tijdschriften, waarbij zoveel mogelijk werd

---

²⁴ Online catalogus, te raadplegen op <<http://www.unicat.be>>.

²⁵ Tabel 1: *Historisch Toneel* (bijlage 1).

gepoogd om per toneelstuk alle ideologische strekkingen, die het toenmalige politieke en maatschappelijke leven domineerden, aan het woord te laten: katholiek en liberaal, zowel gematigd als radicaal. Hierbij dient echter opgemerkt te worden dat de stem van de recensent niet noodzakelijk die van het publiek is en het publiek geen doorsnede van de bevolking vormde.²⁶ Wanneer je weet dat zowel de theaterwereld als de pers een politieke kleur droegen, is het niet moeilijk te bedenken dat de katholieke media vooral vrome en godsdienstige stukken positief waardeerden en vrijzinnige bekritiseerden en de liberale kranten net andersom. Daarnaast dient ook de opmerking van Els Goossens indachtig genomen te worden, namelijk dat vele recensenten zelf uit de theaterwereld kwamen en dus a priori een groot deel van hun objectiviteit verloren.²⁷ Verder dient er rekening mee gehouden te worden dat auteurs/regisseurs vlak voor en tijdens voorstellingen wijzigingen aan de tekst doorvoerden; of deze al dan niet in de beschikbare uitgaves werden geïntegreerd valt moeilijk te achterhalen.²⁸ Een grote hinderpaal is dat de historicus is aangewezen op kennis uit de tweede hand: we hebben geen rechtstreekse toegang meer tot de opvoeringen en kunnen ons zelf niet onder het toenmalige publiek mengen. Of de recensies die melding maken van een dolenthousiast of net zeer ingetogen en teleurgesteld publiek een weergave bieden van de realiteit, is nooit met zekerheid te achterhalen.²⁹ Een bijkomende moeilijkheid is dat de ideologische gezindte in sterke mate de vermelde publieke appreciatie bepaalde: in het geval van *De Pacificatie van Gent* spreken liberale kranten van een opgetogen en massale opkomst, terwijl de katholieke pers stelt dat de Pacificatiefeesten qua verwachte aantal toeschouwers volledig hun doel hadden gemist.³⁰ Dezelfde bronnen werden, zij het met kritische blik, gelezen op feitelijke informatie in verband met de opvoeringscontext van de toneelstukken. Hier wordt gedoeld op aankondigingen en verslagen van herdenkingsfeesten, waarbij de toneelopvoering binnen een breder geheel moet worden gesitueerd. De herdenking van de inname van Den Briel (1872), de Olijftakfeesten uit 1875 te Antwerpen en de Pacificatiefeesten te Gent het jaar nadien vormden de context waarbinnen de geuzen werden herdacht via voordrachten en theater. Verder verschaffen ze ons informatie over de toenmalige tijdsgeest en omgang met het verleden.

Verder werd ook een beroep gedaan op het persoonlijk archief van de auteurs, in hoofdzaak brieven, eventueel aangevuld met extra literaire werken van hun hand om hun schrijftechnieken beter te kunnen doorgronden. Wanneer de levensloop van de auteurs min of meer kan worden

---

²⁶ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 155-156.

²⁷ Goossens, (E.). Op. cit. p. 177.

²⁸ Monteyne, (L.). *De Koninklijke Nederlandsche schouwburg van Antwerpen*. Dienst voor propaganda en toerisme, Antwerpen, 1941, p. 16.

²⁹ Erenstein, (R.L.). ed. *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996, p. XX.

³⁰ Het liberale blad *De Vlaamsche School* (1876) sprak bijvoorbeeld van "een groot en enthousiast publiek", terwijl het katholieke *Le Bien Public* (5 september 1876) net sprak van een kleine opkomst.

gereconstrueerd, kan nagegaan worden tot welke politieke en religieuze strekking ze zich aangetrokken voelden op het moment van schrijven. Sommige auteurs fungeerden echter als broodschrijver en leenden hun pen aan de meest biedende, waardoor ook het archief van de uitvoerende of opdracht gevende genootschappen en verenigingen moest worden geraadpleegd. Het betreft hier hoofdzakelijk knipsels, programmaboekjes en documenten met betrekking tot het uitschrijven van prijsvragen en de praktische zaken rond de opvoering van de stukken.

1.1.1. Problemen en Bedenkingen

Het eerste en belangrijkste probleem betreffende het bronnenmateriaal is dat er meer toneelstukken werden geschreven, waarin de zestiende-eeuwse geuzen optreden als personage of waarin van hen melding wordt gemaakt, dan in dit onderzoek werden opgenomen. De voornaamste reden hiervoor is dat van sommige stukken wel de titel en eventueel een recensie is overgeleverd, maar niet de tekst. Ik heb getracht dit op te vangen door uit ieder decennium sinds de Belgische onafhankelijkheid minstens één stuk op te nemen. De reden waarom de hier behandelde toneelstukken te situeren zijn tussen 1840 en 1880 en de ruimere focus van waaruit deze thesis vertrok dus in de loop van het onderzoek verder werd afgelijnd, heeft met verschillende factoren te maken die reeds in de inleiding werden belicht. Door de uitgebreidheid van het bronnenmateriaal, koos ik ervoor mij uitdrukkelijk te beperken tot historische drama's waarin de geuzen ook echt als historische personages werden opgevoerd en binnen dit frame werden geactualiseerd in lijn met de nationale historische cultuurpolitiek en de confessionele breuklijn. Daarnaast zijn er ook bronnen beschikbaar waarin "geuzen" en "papen" – afhankelijk van de strekking waaruit ze werden geschreven – als hedendaagse erenaam of scheldwoord werden gehanteerd. Deze laatste werden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.³¹

Ten tweede laat Tabel 1 een eenzijdig ideologisch beeld uitschijnen, daar nagenoeg alle stukken het liberalisme onderschrijven. Hieruit zou men kunnen afleiden dat de herinnering aan de geuzen voornamelijk binnen deze politieke strekking levendig werd gehouden. Hierbij moeten echter enkele bedenkingen worden geplaatst. Om te beginnen moeten politiek en filosofisch liberalisme van elkaar worden onderscheiden. Daarenboven dient erop gewezen te worden dat het schaarse aantal uitgesproken katholieke stukken te wijten kan zijn aan gebrekkige overlevering van de bronnen. Verder is de tabel slechtst op één soort bronnen, namelijk toneelteksten, gebaseerd: politiek-katholieken kunnen de herinnering aan de geuzen via andere media in stand hebben gehouden.³² Onderzoek wees immers uit dat de Katholieke Kerk zich distantieerde van de theaterwereld.³³

---

³¹ Voorbeelden van dergelijke bronnen zijn Campers, (E.). *Meetingist en Geus* (1886) en de anonieme werken *Liberalen, geuzen en tandentrekkers* (1884) en *Daar zitten geuzen aan de kas! Zeggen de clericalen* (1887).

³² Tabel 1: *Historisch Toneel* (bijlage 1).

³³ Wils, (L.). *Vlaanderen, België, Groot-Nederland: mythe en geschiedenis*. Davidsfonds, Leuven, 1994, p. 70.

Daarnaast concludeerde Johan Tollebeek in *De ijkmeesters: opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* dat de katholieken een voorkeur hadden voor de middeleeuwen in plaats van de vroegmoderne tijd, wat toch weer de eerste hypothese zou bevestigen.³⁴ Het is echter belangrijk steeds de verschillende varianten binnen het liberalisme en katholicisme van elkaar te onderscheiden en niet te vergeten dat liberaal niet a priori een synoniem was van vrijzinnig (cf. infra).

Tenslotte zorgde de grote hoeveelheid aanvullend bronnenmateriaal voor selectieproblemen. Wat betreft het archief van auteurs, literaire genootschappen en toneelverenigingen, kon via de speeldata van de toneelstukken het bronnencorpus worden afgelijnd. Het grote aantal periodieken en tijdschriften zorgde er echter voor dat de selectie van aankondigingen en recensies eerder random gebeurde, hoewel zoveel mogelijk werd getracht per toneelstuk zowel een artikel uit een katholieke krant als een beoordeling uit een liberaal-vrijzinnige krant op te nemen.

1.2. Bespreking Tabel 1: *Historisch Toneel*

Zoals hierboven reeds vermeld, goot ik alle toneelstukken die in het onderzoek werden opgenomen in een tabel, die als bijlage achteraan deze thesis werd toegevoegd. De titels van de stukken werden gerangschikt op datum, te beginnen met het oudste uit 1841. De tabel eindigt met *De Pacificatie van Gent* uit 1876. Steeds werden de originele auteurs en uitvoerende genootschappen vermeld.³⁵ Jammer genoeg ontbreken in dit laatste geval enkele gegevens. Voor de data en locaties werd zoveel mogelijk getracht jaar en plaats van de eerste uitvoering te achterhalen. Wanneer dit niet mogelijk was of wanneer het stuk nooit vertoond is geweest, werd rekening gehouden met de oudste uitgave in druk. Verder wordt kort gezegd hoe in de stukken de geuzen worden geportretteerd en/of hoe naar hen wordt verwezen. Tenslotte komt de ideologische boventoon van de toneelstukken aan bod. Hiervoor werd enkel rekening gehouden met de inhoud van de stukken zelf. Het contextualiseren en verklaren ervan gebeurt in het laatste en belangrijkste onderdeel van deze thesis. In dit deel beperken we ons tot een definitie van de begrippen uit de laatst besproken kolom.

In de tabel worden drie ideologische strekkingen vermeld, die we hier zullen definiëren en met elkaar vergelijken. De meeste toneelstukken kenmerkten zich door een liberaal-katholieke boventoon. Dit zijn de gematigde katholieken, die politiek het liberalisme onderschreven en tegelijk praktiserend katholiek of op zijn minst gelovig waren. Zij trokken met andere woorden hun politieke

---

³⁴ Tollebeek, (J.). *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 1994, p. 169.

³⁵ Toneelstukken werden door verschillende maatschappijen gerecupereerd en aangepast aan hun nieuwe opvoeringscontext. Wat de toneelstukken uit dit onderzoek betreft, gaat het echter vooral om originele genootschappen die hun stukken vele jaren op rij opvoerden op verschillende plaatsen of na een stilte opnieuw vanonder het stof haalden. Wanneer een ander genootschap een bestaand stuk ontleende, gebeurde dit meestal onder supervisie van de oorspronkelijke auteur. Hierbij werd de originele tekst zoveel mogelijk in tact gelaten, zie Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 155.

drijfveren los van de religieuze. Net als de liberalen zagen zij de godsdienst als een private aangelegenheid en pleitten ze voor een scheiding tussen kerk en staat.³⁶ Hoewel de liberaal-katholieken tijdens de jaren 1870 de macht binnen de nationale regering in handen hadden, toont Tabel 1 ons een vrijzinnige theaterwereld. Dit komt doordat in aanloop naar de Eerste Schoolstrijd (1878-1884) aan blokvorming werd gedaan: doctrinaire en radicale liberalen kwamen tegenover liberaal-katholieken en ultramontanen te staan. Dat het vooral tijdens de tweede helft van de jaren 1870 was dat men historische drama's over de Nederlandse Opstand als politiek wapen gebruikte, wordt hierdoor bevestigd (cf. infra).

Ten tweede heb je de vrijzinnige toneelstukken die zich politiek aan liberale zijde bevonden. Beide hierna besproken liberale strekkingen hechtten, net als de liberaal-katholieken, grote waarde aan de in de Belgische grondwet vastgelegde burgerlijke vrijheden, waaronder de godsdienst- en gewetensvrijheid, en eisten dan ook een scheiding tussen kerk en staat en de secularisering van het openbare leven. De doctrinaire liberalen waren sociaal-economisch gezien voorstanders van een vrije markt, zonder overheidsingrijpen in de economie en zonder sociaal vangnet voor de massa in armoede levende arbeiders. Op confessioneel vlak waren ze vrijzinnig en anti-klerikaal, maar niet per se anti-katholiek of anti-godsdienstig. Ze vormden op dit punt de gematigde flank binnen het liberalisme, hoewel een te grote invloed van de Kerk op politiek en maatschappij ook hen tegen de borst stootte.³⁷ In tegenstelling tot de twee uitersten van het politieke spectrum, de progressieven en ultramontanen, hielden zij net als de liberaal-katholieken vast aan de unionistische gedachte die de eerste decennia van de Belgische onafhankelijkheid kleurde.³⁸

De progressieve of radicale liberalen waren democratischer qua opvattingen. Ze ijverden voor een uitbreiding van het stemrecht en overheidsingrijpen in de sociaal-economische situatie, ten behoeve van de arbeiders.³⁹ Daarnaast kantten ze zich tegen een te grote centrale macht van de vorst. Net als de doctrinaire liberalen verzetten ze zich op confessioneel vlak tegen de absolute macht van de Kerk. De radicale liberalen gingen hier echter, zoals hun naam al doet vermoeden, veel verder in en stelden zich uitdrukkelijk vrijzinnig op. Hun anti-klerikalisme nam tijdens de jaren 1870 anti-katholieke en anti-godsdienstige vormen aan.⁴⁰ Ze eisten een aan de staat ondergeschikte kerk en stelden dat de clerus de burgerij en het gewone volk dom trachtte te houden en zo hun

---

³⁶ Lamberts, (E.). *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857) : bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme*. Universitaire pers, Leuven, 1972, p. XII en 293.

³⁷ Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). *Een geschiedenis van België*. Academia Press, Gent, 2012, p. 60, 63, 66, 83 en 85.

³⁸ Hasquin, (H.) en Verhulst, (A.). eds. *Het liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*. Brussel, 1989, p. 202.

³⁹ Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 60, 66 en 83.

⁴⁰ Hasquin, (H.) en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 146 en 202.

geestelijke en materiële ontvoogding in de weg stond. Hierdoor werd in hun ogen ook de modernisering en vooruitgang van de natiestaat tegengehouden.⁴¹

Tenslotte had je de conservatieve katholieken of ultramontanen. Deze komen niet voor in de tabel, vermoedelijk omdat de clerus – die deze flank sterk stuurde – zich afkeerde van de als “zedeloos vermaak” bestempelde theaterwereld. Zij ondersteunden de liberale vrijheden in de Belgische grondwet in functie van de machtsuitoefening door de Kerk en haar vrijheid om in het openbare leven in te grijpen. Hierom steunden zij in theorie ook het principe van godsdienst- en gewetensvrijheid, maar in de praktijk erkenden ze enkel de katholieke doctrine. Zij verwierpen dan ook de scheiding tussen kerk en staat, temeer daar zij de staat als ondergeschikt aan de Katholieke Kerk beschouwden en de absolute macht van de natuurlijke monarch benadrukten. Op dit punt botste het ultramontanisme met alle andere strekkingen die in dit deel werden besproken.⁴² Dit werd in de hand gewerkt doordat ze katholicisme en klerikalisme gelijkstelden en bijgevolg de liberalen met hun anti-klerikale gezindte ook anti-religiositeit verweten. Met hun gematigde flank kwamen ze vooral in conflict over de pauselijke encyclieken. De ultramontanen hielden vast aan de pauselijke dogma’s als richtlijn voor het maatschappelijke en private leven, terwijl de door de Verlichting beïnvloede liberaal-katholieken meer heil zagen in de burgerlijke en politieke vrijheden. Dit leidde tot een breuk tussen beide strekkingen toen de in 1832 uitgevaardigde encycliek *Mirari Vos* de moderne vrijheden verwierp en het liberaal-katholicisme veroordeelde. Bij grote politieke dreiging van de linkerkant, klitten beide katholieke stromingen echter samen. Tijdens de periode van verscherpte polarisatie (jaren 1870) viel het liberaal-katholicisme uiteen: voor wie het geloof primeerde bood de Katholieke Partij een thuishaven, terwijl de rest toetrad tot de Liberale Partij.⁴³

1.3. Onderzoeksmethode

Ondanks het synthetiseren van de bronnen in tabelvorm, werd doorheen het hele onderzoek een kwalitatieve methode gehanteerd. De inhoud van de toneelstukken werd geanalyseerd aan de hand van de dialogische leeswijze, waarbij enerzijds het historische verhaal werd gelezen en anderzijds de zinspelingen op de actualiteit werden uitgelicht.⁴⁴ In functie van de onderzoeksvragen uit de inleiding, lag de voornaamste focus op de eigentijdse boodschap die de auteur via het historische verhaal wou verspreiden. De wisselwerking tussen verleden en heden en de manier waarop de Belgische natie haar eigen verleden visualiseerde en construeerde, is hier van belang. Daarom werden de toneelstukken getoetst aan het theoretische kader en de elementen waaruit de Belgische

---

⁴¹ Lamberts, (E.). Op. cit. p. XII.

⁴² Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 60 en 63.

⁴³ Lamberts, (E.). Op. cit. p. VII, XIV, 91-92 en 299.

⁴⁴ Jensen, (L.). Op. cit. p. 12-13.

nationale identiteit was opgebouwd, zonder uit het oog te verliezen dat het theater zelf een construerend medium in dit identiteitsvormingsproces vormde (cf. infra).

Het identificatieniveau van de toneelstukken werd blootgelegd via een discoursanalyse op basis van topoi. Er werd nagegaan of er van “België”, “Vlaanderen”, “Nederland”, “Holland” of “De Nederlanden” werd gesproken en in welke context dergelijke begrippen voorkwamen. De vertaalde stukken werden in dit geval systematisch vergeleken met het origineel. Daarnaast werd ook rekening gehouden met lokale identiteiten, via het vermelden van stedennamen of het linken van een historisch personage aan een bepaalde plaats. Tenslotte werd zowel via het onderzoeken van de ideologie van de stukken als het in overweging nemen van andere vormen van identificatie, bijvoorbeeld met een sociaal-economische groep, de plaats van de geografische identificering in het bredere geheel bekeken.

De ideologie van de stukken werd niet enkel onderzocht op basis van de inhoud van de historische drama’s en de eigentijdse verwijzingen die erin te vinden waren, maar ook via analyse van het voor- of nawoord bij de stukken en het eventuele opdragen ervan aan naasten, collega’s of politici. Daarnaast werd naar analogie met het nieuw historicisme uit de literatuurwetenschappen het stuk telkens in zijn historische en literaire context bestudeerd, op basis van het bovenvermelde aanvullende bronnenmateriaal. Brieven van auteurs en aankondigingen van wedstrijden werden naast de stukken gelegd en daarnaast werd de nasleep van de opvoeringen of uitgaves gereconstrueerd via recensies en replieken. De resultaten van het onderzoek van dit bronnencorpus werden bekomen via de hermeneutische methode. Naast het proberen visualiseren van de drama’s en de sfeer waarin ze werden opgevoerd, moesten de toneelteksten steeds tussen de lijnen worden gelezen en geconfronteerd met de culturele, literaire, sociale, economische en politieke context van het toenmalige België. Daarnaast moest ook steeds rekening worden gehouden met de lokale opvoeringscontext, zowel op bestuurlijk vlak als op het niveau van de zaal waarin het stuk werd gespeeld.⁴⁵

---

⁴⁵ Idem. p. 26 en 31 en Janssens, (J.). Op. cit. p. x.

2. Historische Context

2.1. De Geuzen: voor een goed begrip

Hoewel de recente historiografie hieraan twijfelt, is er nog steeds geen volwaardig alternatief naar voor geschoven voor de quasi algemeen gekende en aanvaarde geschiedenis van de geuzen die hierna wordt geschetst.

In het najaar van 1565 verenigden een aantal Nederlandse lagere edelen, zowel van calvinistische als van katholieke geloofsstrekking, zich in het Eedverbond der Edelen. Er werd in hun midden een smeekschrift opgesteld, waarin onder meer opheffing van de Inquisitie en opschorting van de anti-ketterij plakaten, uitgevaardigd door Filips II, werd gevraagd. Het begrip “geuzen” ontstond in 1566, toen het Eedverbond haar smeekschrift aanbood aan landvoogdes Margaretha van Parma. Haar raadgever Charles de Berlaymont adviseerde haar weinig belang te hechten aan het verzoek van de Edelen, met de alom bekende zin: “*Ils ne sont que des gueux*” (Ned.: “*Het zijn slechts bedelaars*”). Één van de Edelen, Hendrik van Brederode, hoorde dit en toen het Eedverbond ‘s avonds bijeenkwam in het kasteel van Culemborg, deed hij hier verslag van en besloot deze spotnaam als erenaam aan te nemen.⁴⁶

Volgens Bruch kan niet gesproken worden van een duidelijk afgelijnde groep “geuzen”, daar door de tijd heen hun opvattingen sterk konden wijzigen als ad hoc antwoord op vaak toevallige gebeurtenissen. In tegenstelling tot Els Kloek, situeert hij de oprichting van het Eedverbond der Edelen in 1562. Toen bestond het Eedverbond voornamelijk uit hogere edelen, waaronder Egmont. Vanaf 1566 trad echter een wijzing op en bestond de vereniging inderdaad hoofdzakelijk uit lagere edellieden, zoals Hendrik van Brederode en de broers van Nassau. Parallel met deze sociale verschuiving in het ledenbestand van het Eedverbond, evolueerde het op religieus vlak naar exclusief calvinistisch. Godsdienstvrijheid bleef echter één van haar voornaamste eisen. Nadat de landvoogdes met enkele toegevingen had geantwoord op een tweede verzoekschrift, ingediend door calvinistische kooplui, werd het Eedverbond der Edelen opgeheven. De meeste leden vluchtten naar het buitenland, hoewel enkelen in De Nederlanden zelf actief bleven in hun oppositie tegen het Spaanse gezag. Zij groepeerden zich als bos- en watergeuzen. Hoewel Bruch hen omschrijft als “*knokploegen*”, onderscheid hij hen duidelijk van de lieden die zich schuldig maakten aan de Beeldenstorm. Deze laatsten kwamen volgens hem uit de laagste ranken van de samenleving en ook in de onderzochte negentiende-eeuwse, liberaal geïnspireerde toneelstukken kwam dergelijke distinctie tussen de geuzen en de Beeldenstormers sterk naar voren. Bruch gaat zelfs zo ver te stellen dat de meeste Edelen uit het Eedverbond katholiek waren, terwijl de beeldenstormers behoorden

---

⁴⁶ Kloek, (E.). ed. *Verzameld verleden: Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2004, p. 46.

tot het protestantisme. Hij concludeert er echter al snel na dat naarmate het bewind van de hertog van Alva, die in 1567 naar de Nederlanden werd gestuurd, repressiever werd, iedereen die zich standvastig tegen dit beleid verzette – hetzij katholiek, hetzij protestants – als geus werd bestempeld. In de negentiende-eeuwse toneelstukken was het eveneens zo dat de geuzen vooral als vrijheidsstrijders die zich verzetten tegen de Spaanse overheersers werden geportretteerd, eerder dan dat melding werd gemaakt van een specifieke confessionele strekking.⁴⁷

Ook in de verschillende onderzochte toneelstukken werd gesproken van de door Bruch aangehaalde bos- en watergeuzen. Hoewel de begrippen in de teksten meestal als synoniem voor het overkoepelende “*geuzen*” werden gebruikt, is het nodig kort even op beide groepen in te gaan. De watergeuzen waren lagere edelen die zich in 1569 in oppositie tegen Alva’s bewind onder leiding van Willem van Oranje hadden geschaard. Hun voornaamste taak bestond erin een kapersvloot te vormen die vijandige schepen onderschepte en verschillende havensteden, waaronder Den Briel, bevrijdde van het Spaanse juk.⁴⁸ Deze innames gingen vaak gepaard met het plunderen van kerken, kloosters en woningen van Spaansgezinden en rooms-katholieke clerici. De bosgeuzen deden hetzelfde in het binnenland. Dit illustreerde hun duidelijke anti-katholieke, protestantse aard. Net als Bruch stelt De Meij echter dat leiders als Oranje zich van deze plunderingen distantieerden en al wie zich, ongeacht zijn geloof, tegen het Spaanse gezag keerde uiteindelijk als geus werd geïdentificeerd.⁴⁹

2.2. De historische cultuurpolitiek van een jonge natiestaat

In dit deel wordt de constructie van een nationaal, historisch bewustzijn in het negentiende-eeuwse België besproken en de rol van het historisch toneel hierin. Alvorens hiertoe over te gaan, worden de begrippen “*natie*”, “*natiestaat*” en “*de constructie van het verleden*” toegelicht. Daarom wordt een theoretisch kader verschaft waarbinnen de onderzoeksopzet van deze thesis moet worden gezien. De aandacht gaat vooral uit naar de kenmerken van historische drama’s, omdat in confrontatie met het theoretische kader blijkt dat ze er een nagenoeg letterlijke, literaire neerslag van vormden. De kenmerken van het toneel tonen met andere woorden eerder de grondslagen van de theoretische perspectieven, die historici vandaag hanteren om dergelijk bronnenmateriaal te bestuderen, dan dat de theorieën aan de bronnen kunnen worden opgelegd of getoetst. Daarom wordt via een bespreking van de karakteristieken van de historische drama’s ook meteen hun toenmalige functie duidelijk.

---

⁴⁷ Bruch, (H.). ‘Hoe kwamen de geuzen aan hun naam?’, in: *Spiegel Historiae*, volume 12. s.l., december 1976, p. 656 en Tabel 1: *Historisch Toneel* (bijlage 1).

⁴⁸ Kloek, (E.). Op. cit. p. 46.

⁴⁹ De Meij, (J.C.A.). ‘De Watergeuzen. Gangmakers van de Opstand’, in: *Spiegel Historiae*, volume 29. s.l., november/december 1994, p. 484-487.

2.2.1. Theoretisch kader

Marita Mathijsen definieert een natie als “een ideële constructie van een culturele eenheid, gebaseerd op de aanname dat een groep mensen bij elkaar hoort vanwege dezelfde taal, grond, tradities, godsdienst en een overeenkomstig verleden en dus een volk is”.⁵⁰ Ze baseerde haar definitie op het standaardwerk inzake nationale identiteitsvorming, namelijk *Imagined communities* van Benedict Anderson. De nadruk wordt gelegd op het artificiële karakter van de natie. Er is immers sprake van een gemeenschapsgevoel tussen de leden van de natie, zonder dat ze elkaar persoonlijk kennen of ooit maar zullen ontmoeten.⁵¹ Ondanks het ideële karakter en de flexibiliteit van haar grenzen, is de natie een welomlijnd begrip dat wordt gepercipieerd als een natuurlijk, historisch gevormd collectief.⁵² Elke natie hanteert de volgende drie mechanismen om zichzelf te definiëren.

Ten eerste is er sprake van een asymmetrisch toekennen van positieve waarden en eigenschappen aan de eigen groep en negatieve karakteristieken aan andere groepen in een sterk wij versus zij denken.⁵³ In het negentiende-eeuwse België zien we dit bijvoorbeeld wanneer over Frankrijk werd gesproken: de goede Belg was deugdzaam, ingetogen en vrijheidsgezind, terwijl Fransen werden voorgesteld als verwaand, zedeloos en dominant. Ook in de zwart-witportrettering van de personages in historisch toneel kwam dit sterk tot uiting.⁵⁴ Volgens Leerssen werd deze distinctie ook binnen de natie zelf doorgetrokken, maar wel op zo’n manier dat de interne cohesie in stand bleef. De middenklasse, waartoe de meeste leden van de literaire wereld behoorden, zette zich immers af tegenover het bestuur van adel en hogere burgerij. De letterheren presenteerden zichzelf als “echte Belgen”, wie boven hen stond op de sociale ladder was verfranst en a-nationaal. Dergelijke boodschappen hadden vanaf de jaren 1840 een grote actualiteitswaarde, door de reële dreiging van Franse annexatie.⁵⁵ Versterking van de interne cohesie via de hier besproken mechanismen, vormde dan ook een buffer tegen externe bedreiging. Om die reden werden interne stoorzenders geëxternaliseerd.⁵⁶ Vaderlandsliefde en vrijheidszin waren de waarden van het eigen volk en dit waren tegelijk burgerlijke waarden.⁵⁷ Daarnaast werden ook godsdienst en huiselijkheid als bouwstenen van de natie gezien en via verschillende media gepropageerd. Voor België behoorde het katholicisme lange tijd tot het volkskarakter. De stedelijke middenklasse droeg dan ook lange tijd een

---

⁵⁰ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 62.

⁵¹ Anderson, (B.). *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, Londen, 2006, p. 6.

⁵² Leerssen, (J.). *National thought in Europe : a cultural history*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, p. 15.

⁵³ Rüsen, (J.). ‘How to overcome ethnocentrism: Approaches to a culture of recognition, by history in the twenty-first century’, in: *History and Theory*, volume 43. s.l., december 2004, p. 122.

⁵⁴ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 169.

⁵⁵ Leerssen, (J.). Op. cit. p. 93 en 95.

⁵⁶ Dekker, (J.C.). *Sporen en spiegels. Beschouwingen over geschiedenis en identiteit*. Tilburg University Press, Tilburg, 1995, p. 6.

⁵⁷ Leerssen, (J.). Op. cit. p. 93 en 95.

symbiose tussen katholicisme en liberalisme, vervat in de grondwet, uit. Vanaf de jaren 1860 desintegreerde dit beeld en werd vrijzinnig-liberalisme, als synoniem voor vrijheidszin en vooruitgangsoptimisme, kern van de nationale identiteit. Ultramontanen en een groot deel van de liberaal-katholieken bleven echter vasthouden aan het christelijke element binnen de Belgische volksaard.⁵⁸

Als tweede kenmerk is er het teleologische vooruitgangdenken. De eigen natie heeft wortels in een ver verleden en ontwikkelde zich vanuit haar toenmalige ruwe vorm steeds verder tot het heden, waarin het hoogtepunt van haar beschaving ligt. Het eigen waardesysteem wordt als verste graad van ontwikkeling voorgesteld, andere nationale systemen worden voor of achter de eigen natie geplaatst op een lineaire tijdsband.⁵⁹ De essentie van de natie, haar ware aard en onderscheidende kenmerk, is in dit denkkader statisch. De ontwikkeling ervan werd voltooid met de stichting van een onafhankelijke natiestaat, die de essentie belichaamde. Vanuit het Hegeliaanse essentialisme vormde deze essentie of *Geist*, wat in dit bestek als volksgeest of volksaard moet vertaald worden, de stuwende kracht achter de geschiedkundige evolutie van de natie.⁶⁰ Dit is ook hoe de negentiende-eeuwse Belgen hun eigen verleden opvatten. Vanuit de hedendaagse realiteit en een toekomstperspectief in de onafhankelijke natiestaat België, werd onder invloed van de romantiek teruggekeken in de tijd. Op die manier ontdekte men het eigen verleden, parallel met de nieuwe situatie waarin men zich bevond en de nieuwe mogelijkheden die dit met zich meebracht.⁶¹ Tom Verschaffel past hier Kosellecks concept van historische tijd toe: de ontdekking van de toekomst was nodig voor de ontdekking van het verleden.⁶² Als gevolg hiervan werd het verleden als één lange aanloop naar het heden gezien: het verleden was de proloog, het heden het corpus en de toekomst het slot.⁶³ Deze narratieve structuur vond zijn weerslag in de toenmalige literaire producties. Er werd actief op zoek gegaan naar sporen en manifestaties van de nationale essentie in vroegere tijdperken. Zo zag men de Nederlandse Opstand als expressie van de Nederlandse vrijheidsgeest. Deze episode liep voor de Zuidelijke Nederlanden echter op een sisser uit, maar dit kon door het lineaire tijdsperspectief worden opgevangen. Alle onderdrukte uitbarstingen van de Vlaamse, vrijgevochten mentaliteit werden voorgesteld als gemiste keerpunten in de lange aanloop naar de Belgische Revolutie en de stichting van de onafhankelijke natiestaat België in 1830. Dit bracht een zeker

---

⁵⁸ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 176 en 179.

⁵⁹ Rösen, (J.). Art. cit. p. 122.

⁶⁰ Singer, (P.). *Hegel*. Oxford University Press, 1983, Oxford, p. 70.

⁶¹ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 146.

⁶² Tribe, (K.). ed. *Futures Past. On the semantics of historical time*. Columbia University Press, New York, 2004, s.p. en Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 107.

⁶³ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 146.

determinisme met zich mee.⁶⁴ Door te bewijzen dat de natie reeds sinds mensenheugenis een eigen identiteit bezat, werd haar autonomie gelegitimeerd. Tegelijk werd geschiedkundige autoriteit verschaft, die de visie op de eigen tijd als definitieve breuk met een verleden onder vreemde heerschappij inkapselde in een breder verhaal.⁶⁵ De in de negentiende-eeuwse, nationale canon opgenomen episodes werden met dit doel voor ogen geselecteerd en in dit opzicht werd het verleden geconstrueerd. De essentie was niet alleen de motor achter de geschiedenis, ze hield ze ook bij elkaar en zorgde op die manier voor continuïteit tussen verleden en heden. Dit versterkte de legitimerende functie van nationale geschiedenissen.⁶⁶ Paradoxaal genoeg werden heden en verleden ook aan elkaar verbonden via gelijktijdigheid, waarmee Verschaffel zich deels lijkt los te trekken uit de lineaire theorieën. Toch blijft hij aanleunen bij denkers als Rösen, Hegel en Koselleck. In de projectie van actuele toestanden op het verleden, waarbij je de *Geist* ook een contemporaine constructie kan noemen, ging men ervanuit dat de voorouders van de Belgen gelijk waren aan de tijdgenot op het vlak van Belg-zijn. De Belgische natie is er altijd geweest en is nooit wezenlijk veranderd, de context waarbinnen ze functioneerde wel. Hierin komen het essentialisme en het proloog-perspectief uit de lineaire geschiedopvatting samen, want uiteindelijk vormde de volksaard niet alleen het kloppend hart van de Belgische natie, maar ook van haar geschiedenis.⁶⁷ Volgens Mathijssen echter is de romantische geschiedvisie eerder cyclisch dan lineair, vermits periodes van onderdrukking en autonomie elkaar afwisselden. De overgang tussen beide ligt vaak in een crisis, zoals een opstand. Tribe en Verschaffel stellen echter dat in de romantiek vanuit de eigen tijd werd teruggekeken op het verleden en dit impliceert reeds een lineaire opvatting. Breukmomenten vielen meestal samen met de grenzen tussen de verschillende geschiedkundige periodes, die in de negentiende eeuw geleidelijk aan werden afgelijnd. Gekoppeld aan de mechanismen waarlangs de nationale identiteit werd vormgegeven en de verheerlijking van de natie in het verleden, is het aangewezen eerder van een vooruitgangsperspectief te spreken. De Zuidelijke Nederlanden kwamen na de Nederlandse Opstand immers terug onder Spaans bewind en werden in hun ontwikkeling geremd tot op het moment dat België in 1830 onafhankelijk werd.⁶⁸ Dat het verleden vaak als spiegel voor het heden werd gebruikt en in historische verhalen een morele boodschap werd meegegeven via het exemplum van het hoofdpersonage, past eveneens binnen een lineair denken. Zoals

---

⁶⁴ Hoozee, (R.). ed. *Mise-en-scène : Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*. Mercatorfonds, Antwerpen, 1999, p. 21.

⁶⁵ Eisenstein, (E.L.). 'Clio and Chronos. An essay on the making and breaking of history book time', in: *History and Theory*, volume 6. s.l., 1966, p. 60-61 en Pil, (L.). 'Quasimodo of Apollo? De Romantische historische verbeelding en de beperkingen van het heroïsche monument in het jonge België (1830-1860)', in: Ankersmit, (F.), Tollebeek, (J.). en Krul (W.). Op. cit. p. 255-256.

⁶⁶ Morelli, (A.). *De grote mythes uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*. EPO vzw, Berchem, 1996, p. 11-12 en 149.

⁶⁷ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 146.

⁶⁸ Tilmans, (K.), Van Vree, (F.). en Winter, (J.). Op. cit. p. 248.

hierboven reeds vermeld, waren historisch personage en tijdgenoot in wezen dezelfde, het publiek keek in het verleden naar zichzelf en zo werd de contemporaine natie geïdealiseerd. Wanneer dezelfde setting werd gebruikt om een politieke boodschap uit te dragen, spoorde men het publiek aan de geest van het verleden terug te halen. Ook dit is echter niet cyclisch op te vatten, daar erom gevraagd werd de eigen inborst of essentie niet te laten onderdrukken maar tot volle ontwikkeling en expressie te laten komen. Om dit te bevorderen werden de contemporaine, burgerlijke idealen uitgedragen via het historische verhaal.⁶⁹

Het derde en laatste kenmerk van de negentiende-eeuwse, West-Europese geschiedsopvatting is het monocentrische wereldbeeld. Parallel met het retrospectief kijken naar het eigen verleden, vanuit de contemporaine natiestaat, verwerd het territorium van die natiestaat tot centrum van het wereldbeeld.⁷⁰ Joep Leerssen definieert nationalisme als negentiende-eeuwse politieke ideologie en cultureel concept, ontstaan uit de manier waarop de mens de wereld rondom zich percipieert. Het nationalisme gaat ervanuit dat de mensheid opgedeeld kan worden in naties, die politiek georganiseerd zijn in een staat. De natiestaat is het soevereine territorium waarbinnen het grootste deel van de leden van de natie leeft.⁷¹ Onder invloed van de Verlichting en de Franse Revolutie, steunde het bestuurlijke kader van de natiestaat op haar burgers. Idealiter ging het om burgers met dezelfde taal en cultuur.⁷² Zoals uit de criteria van Rösen bleek, haalde de natiestaat haar legitimiteit uit het burgerlijke karakter en niet langer uit goddelijke, monarchale of dynastieke autoriteit. Dit werd geprojecteerd naar het verleden.⁷³ Vrijheid en broederlijkheid waren de basisprincipes waarop het samenleven binnen en functioneren van de natiestaat waren gestoeld. Door haar artificiële en vaak recente karakter, moesten de negentiende-eeuwse overheden actief deze idealen implementeren bij de bevolking. Het mantra van de natie beheerste het maatschappelijke leven en drong door tot de private sfeer. Om haar bestaan te verzekeren, moesten de leden van de natie bereid zijn voor haar – en dus ook voor elkaar – te sterven. Tegelijk was er sprake van een preoccupatie met onsterfelijkheid: de essentie van de natie werd veruitwendigd in de handelingen van een vaderlandse held, die als martelaar stierf voor de bevrijding en autonomie van de natiestaat. De daden en het karakter van de held leefden verder in de contemporaine bevolking. Dit kan gekoppeld worden aan boven besproken essentialisme en de synthese tussen continuïteit en discontinuïteit in het negentiende-eeuwse historische bewustzijn.⁷⁴

---

⁶⁹ Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 106 en 175 en Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 108.

⁷⁰ Rösen, (J.). Art. cit. p. 124.

⁷¹ Leerssen, (J.). Op. cit. p. 14-16.

⁷² Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 176.

⁷³ Rigney, (A.). 'De stiltes van de geschiedenis. De grenzen van de historische kennis als romantisch erfdeel', in: Ankersmit, (F.), Tollebeek, (J.) en Krul (W.). Op. cit. p. 133.

⁷⁴ Anderson, (B.). Op. cit. p. 7, 10 en 30.

2.2.2. De kijk van de Belgische natie op haar eigen verleden

De Belgische natie wou met de uitbouw van een eigen geschiedenis in de eerste plaats de Revolutie van 1830 en haar recente autonomie als natiestaat legitimeren. Daartoe werd in het verleden naar antecedenen van die vrijheidsstrijd en autonomie gezocht.⁷⁵ De Belgische geschiedenis werd bijgevolg voorgesteld als continue afwisseling tussen periodes van opstand tegen de dwangheerschappij van een vreemde vorst en periodes van bloei en welvaart, waarin de burgerlijke vrijheden door een vredelievende vorst werden erkend. Dit was echter een fictie, want ook de zogenaamde vreemde overheersers waren door de eigen bevolking als legitieme vorsten erkend in de Nederlandse gewesten.⁷⁶ Het teleologische en deterministische verloop van de geschiedenis kwam ten einde in het contemporaine bewind van Leopold I over de onafhankelijke natiestaat België. De grondwet waarop de natiestaat was gefundeerd en waarmee haar burgers werden beschermd, was de ultieme erkenning van de burgerlijke vrijheden. Aldus vormde de Belgische onafhankelijkheidsrevolutie de voltooiing van de revoluties uit het verleden, waaronder de Nederlandse Opstand: de strijd van Nederlanders/Belgen tegen Spanjaarden.⁷⁷

België positioneerde zich tegenover haar buurlanden, waarmee ze eigenlijk een gedeeld verleden had, door zichzelf te presenteren als natie met een uniek karakter. Het land was samengesteld uit verschillende provincies, die lang onafhankelijke graafschappen of hertogdommen waren geweest. De Belgische natie profileerde zich daardoor als eendrachtig in haar verscheidenheid en koppelde hier de leuze "*eendracht maakt macht*" aan. Deze diversiteit aan lokale en regionale identiteiten was dus niet strijdig met het Belgisch-nationaal gevoel: alle identificatieniveaus vulden elkaar aan. Episodes die in historisch toneel werden opgevoerd, behoorden tot het collectieve geheugen van deze verschillende lagen en fungeerden als bindend element. Toch werden alle aspecten van de Belgische natie hoofdzakelijk aan elkaar verbonden door de nationale essentie, datgene wat België uniek maakte.⁷⁸ De essentie werd gevonden in de duale grondslag van het land, als symbiose tussen de Romaanse (Franse) en Germaanse (Vlaamse) cultuur. Het Franse tintje onderscheidde haar van Nederland, het Vlaamse element vormde de onderscheidende factor van Frankrijk. Op basis hiervan werd tweetaligheid officieel als artikel in de grondwet opgenomen.⁷⁹ Doordat België vooral vanaf 1848 Franse expansiedrang vreesde en na het op de klippen lopen van een douaneverdrag tussen beide landen, werd vooral het Germaanse element binnen de nationale identiteit gepromoot. Mede hierom werd toenadering gezocht tussen de Vlaamse literaire wereld, Nederland en Duitsland. Dit bleef echter beperkt tot culturele en taalkundige banden. Er was dus

---

⁷⁵ Morelli, (A.). Op. cit. p. 180.

⁷⁶ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 147.

⁷⁷ Pil, (L.). Art. cit. p. 255-256.

⁷⁸ Janssens, (J.). Op. cit. p. 85.

⁷⁹ Draye, (G.). Op. cit. p. 49.

zeker geen sprake van een Groot-Nederlandse of Pan-Germaanse gedachte en het anti-Franse karakter was gericht tegen Frankrijk, niet tegen Wallonië. Vooral na 1860 zou het aanvankelijk anti-Hollandse karakter van de Belgische, nationale cultuurpolitiek verdwijnen.⁸⁰

Vanaf de jaren 1870 zette de politieke polarisatie binnen de Belgische natiestaat zich echter door en kwamen er steeds meer breuken in het Belgisch-nationaal gevoel. Het verleden bleek steeds vaker voor interpretatie vatbaar; katholieken en liberalen gingen hun eigen nationale geschiedenis naar voor schuiven. In de jaren 1880 zou daar nog het toenemende regionalisme bijkomen en de politisering van zowel de Vlaamse als Waalse Beweging. Waar diversiteit en dualiteit voorheen de kern van de Belgische natie vormden, werd dit in steeds sterkere mate haar ontwrichtende factor.⁸¹

2.2.2.1. *De ambigue positie van de Nederlandse Opstand*

Hoewel de Nederlandse Opstand in het nationale verhaal van onderdrukking en autonomie kon worden ingepast, was deze historische episode ambigu op twee vlakken. Enerzijds werd het verleden van en de herinnering aan de Opstand gedeeld met Nederland, waar de Belgische natie zich recent van had afgescheiden. Aanvankelijk werd de Belgische nationale geschiedenis dan ook gecultiveerd op de middeleeuwse erfenis, terwijl Nederland zijn gading vond in de Gouden Eeuw. Wanneer in beide landen toch naar de Nederlandse Opstand werd verwezen, hanteerde Nederland een ander narratief raamwerk om haar nationale canon aan op te hangen. In tegenstelling tot het opstand en autonomie verhaal van België, presenteerde Nederland een lange crisis (de Nederlandse Opstand) die uiteindelijk in een bloeiperiode of Gouden Eeuw (de zeventiende eeuw) uitmondde. Conflict en verzoening waren de kernwoorden, eerder dan het Belgische heroïsche martelaarschap.⁸² In België stonden hoofdzakelijk Zuid-Nederlandse, katholieke helden centraal. De Belgische canon werd gedragen door figuren als Egmont en Hoorn, terwijl de Nederlanders zich spiegelde aan Willem van Oranje en Marnix van Sint-Aldegonde.⁸³ Waar in België de herinnering aan de Opstand in het teken van de vrijheid - waar toen werd naast gegrepen maar in 1830 werd voltooid - stond, centreerde het Nederlandse verhaal zich rond de protestantse religie en de uit de stadhouder traditie ontstane monarchie.⁸⁴

Anderzijds lokte de herinnering aan de Nederlandse Opstand ook controverses uit binnen België zelf. De zestiende-eeuwse Nederlanders hadden immers hun wettige vorst, de vroom-katholieke Filips II, aan de kant geschoven. In het vorige deel van deze paper werd er reeds op

---

⁸⁰ Janssens, (J.). Op. cit. p. 17-18 en 74 en Tollebeek, (J.). Op. cit. p. 60.

⁸¹ Tollebeek, (J.). en Verschaffel, (T.). 'Natie, geschiedenis en legitimatie', in: Hoozee, (R.). Op. cit. p. 23.

⁸² Van Sas, (N.). 'From Waterloo Field to Bruges-La-Morte. Historical Imagination in the Nineteenth-Century', in: Dunthorne, (H.). en Wintle, (M.J.). eds. *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries*. Brill, Leiden, 2013, p. 33 en 35.

⁸³ Tollebeek, (J.). en Verschaffel, (T.). 'De grote momenten. Een romantisch verhaal', in: Hoozee, (R.). Op. cit. p. 42.

⁸⁴ Leerssen, (J.). *De bronnen van het vaderland*. p. 58.

gewezen dat de Belgische katholieken - en dan vooral de ultramontaanse strekking - hoog tilden aan vorstentrouw en godsdienstigheid. Het eren van de opstandelingen lag voor hen dan ook zeer gevoelig. Toch vonden de Opstand en haar dragers hun weg naar de bühne, mede doordat clerici zich niet inlieten met het theatergebeuren. Verschaffel suggereert hier dat de Nederlandse Opstand in hoofdzaak onderdeel was van het liberale collectieve geheugen. Dit nuanceert hij later zelf in zijn artikel, door erop te wijzen dat de Opstand tijdens de negentiende eeuw vooral als nationaal conflict tussen Nederland en Spanje werd gepresenteerd, eerder dan als godsdienstoorlog. Het was pas vanaf de jaren 1870 dat de contemporaine confessionele strijd werd uitgevochten over haar erfenis. Zo identificeerden de liberalen zich met de geuzen, die net als zijzelf streden voor godsdienst- en gewetensvrijheid. Door de oorsprong van hun verzet tegen de invloed van de Kerk in het openbare leven in het verleden te leggen, werd dat verzet gelegitimeerd en er een zekere continuïteit aan verschaft.⁸⁵ In diezelfde periode organiseerden liberale stadsbesturen verscheidene herdenkingsplechtigheden ter ere van de Opstand, die door de ultramontanen als oorlogsverklaring werden onthaald. Vooral de gebrekkige aandacht voor het religieuze element in representaties van de Belgische volksaard, ten voordele van een quasi blinde verering voor de grondwettelijke vrijheden in heden en verleden, stoorde hen aan de liberale herdenkingen.⁸⁶ Het gaf de ultramontanen echter ook een sterk wapen in handen, vermits ze de liberalen in associatie met de Beeldenstorm als anti-godsdienstig konden portretteren en aldus bekritisieren.⁸⁷ Ook zij hanteerden het verleden in hun partijpropaganda en losten het dilemma rond de afvallig verklaring van de met harde hand besturende Filips II op door hem als slachtoffer van zijn listige raadgevers te presenteren.⁸⁸ Dit werd door de liberalen dan weer gecounterd door de ultramontanen in hedendaagse termen aan te vallen en hen huichelaars te noemen die de Kerk verkozen boven het vaderland.⁸⁹ Hedendaagse situaties en verwijten werden met andere woorden geprojecteerd op het verleden, mede door hun oorsprong ervan te situeren in de Nederlandse Opstand. Vooral voor liberale strekkingen bleek de herinnering aan de geuzen een handige *invented tradition*.⁹⁰

2.2.3. De Vlaamse Beweging

In het historiografisch onderzoek naar de Vlaamse Beweging kan men twee strekkingen onderscheiden. Enerzijds heb je geschiedenissen die de Vlaamse Beweging benaderen vanuit een nationalistische invalshoek in de politieke zin van het woord. Wanneer op de voorgeschiedenis van

---

⁸⁵ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 165 en Hobsbawm, (E.). en Ranger, (T.). *The invention of tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983, p. 2.

⁸⁶ Janssens, (J.). Op. cit. p. 55.

⁸⁷ Verschaffel, (T.). 'Het verleden tot weinig herleid'. p. 307.

⁸⁸ Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 85-86.

⁸⁹ Janssens, (J.). Op. cit. p. 56.

⁹⁰ Hobsbawm, (E.). en Ranger, (T.). Op. cit. p. 2.

de Vlaamse partijen wordt ingegaan, wordt ze voorgesteld als literaire beweging van middenklassers die aanvankelijk boven de partijgrenzen heen fungeerde als drukkingsgroep. Toen deze strategie in hun ijveren voor de Vlaamse Zaak geen concrete vruchten bleek af te werpen, gooide ze het roer om en ging ze zich politiek organiseren. De tweede academische flank wordt gevormd door cultuurhistorici en literatuurwetenschappers die het literaire en politieke aspect van de beweging onderscheiden van elkaar. Els Goossens spreekt in haar licentiaatsverhandeling over een breuk tussen beide.⁹¹ Vooral relevant is Greet Drayes boek, dat recenter en meer genuanceerd is dan Goossens' studie. Hoewel er slechts van één Vlaamse Beweging sprake was, was deze zeker niet homogeen. In de jaren 1850/60 splitste ze zichzelf immers op in een Letterwereld en Beweging. Daarnaast dient men er rekening mee te houden dat de beweging als collectiviteit bestond uit verschillende individuen, die zowel literator en flamingant waren als – actieve of passieve – politieke actoren. De Vlaamse Beweging was dus zowel op literair als politiek vlak vrij gesloten qua toegang tot lidmaatschap.⁹²

2.2.3.1. Literair

Volgens Mathijsen had het nationalisme een culturele elite nodig om haar ideeën te verspreiden. Zowel in België als in Nederland vormde de geschoolde middenklasse de stuwende kracht achter de historische cultuurpolitiek van de natiestaat. Ze groepeerde zich in literaire genootschappen en verenigingen en opereerde van daaruit.⁹³ De genootschappen en de afzonderlijke leden ervan zagen zichzelf als voorhoede, die de passieve massa moest ontvoogden en onderwijzen in de vaderlandse geschiedenis en zeden. De Vlaamse Beweging zag in het theater het ideale medium om de massa te kunnen bereiken. Onder haar impuls werd de Vlaamse toneelwereld uit het slop gehaald als kanaal om haar ideeën te verspreiden. Deze waren hoofdzakelijk Belgisch-nationaal of droegen een ideologische boodschap in zich.⁹⁴

Via hun literaire productie konden de letterheren zowel de huidige natie in stand houden, als kritiek leveren op de contemporaine situatie, waarmee ze zich bevonden op het raakvlak tussen literatuur en politiek. In België was het immers zo dat, ondanks de grondwettelijke tweetaligheid, in het openbare leven uitsluitend de Franse taal heerste. Als reactie hierop ontwikkelde zich vanaf 1840 een Vlaamse Beweging, die de literaire genootschappen verenigde in hun streven naar gelijkberechtiging van beide landstalen. Ze wilden via versterken van de Vlaamse sub-natie de toekomst van de Belgische moedernatie veiligstellen. Om dit te bereiken stonden ze bovenal pacificatie en tolerantie voor. Eenheid in verscheidenheid was haar motto: België was gebouwd op

---

⁹¹ Goossens, (E.). Op. cit. p. 49 en 168.

⁹² Draye, (G.). Op. cit. p. 15 en 259.

⁹³ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 75 en 78.

⁹⁴ Delue, (J.). Op. cit. p. 1673.

een symbiose tussen twee cultuursferen en twee confessionele strekkingen. In hun werken verkondigden ze dan ook hoofdzakelijk de burgerlijke idealen, wat overeenkwam met hun sociaal-economische positie. De meesten kwamen uit de lagere burgerij en middenklasse en werkten in onderwijs of lokale administratie.⁹⁵ Beroepshalve werden ze vaak met de landstalen geconfronteerd. In de uitoefening van hun ambt werden ze verplicht de Franse taal te spreken, terwijl hun moedertaal Nederlands was. Hun sociale mobiliteit werd bijgevolg belemmerd indien ze het Frans niet machtig waren, want hogere burgerij en bestuurselite spraken Frans. Zij beschouwden het Vlaams als dialect en keken neer op degenen die die taal hanteerden in de informele communicatie. De letterheren wilden bijgevolg niet enkel respect voor hun moedertaal afdwingen, maar ook voor hun maatschappelijke positie. Het voorhoede-idee dat de flaminganten aanhingen, vertaalde zich echter niet op sociaal vlak: enkel de eigen positie wilden ze verbeteren, een sociaal-economische opwaardering van de massa, die gebukt ging onder de toenmalige crisis in Vlaanderen, zat er niet in. Het Vlaams bleef voor de flaminganten uiteindelijk vooral een cultuurtaal.⁹⁶ Volgens Janssens echter ging er sinds de revoluties van 1848 toch enige zorg uit naar de materiële positie van de Vlamingen.⁹⁷ De materiële ontvoogding van de massa zou volgens de flaminganten echter automatisch volgen uit de herwaardering van het Vlaams als culturele taal in België. Daarom moest via erkenning van het Vlaams als officiële tweede taal bovenal de dreiging van de Franse culturele en taalkundige invloed afgewend worden.⁹⁸ De taal werd immers gezien als drager van de natie en het Germaanse element in de Belgische identiteit. Dit werd in theorie ondersteund door de nationale overheid, maar bleef in praktijk in gebreke en daarom zochten de Vlaamse literatoren al snel terug toenadering tot Nederland. Dit bleef echter beperkt tot een taalkundige verwantschap en culturele samenwerking, geen staatkundige.⁹⁹

De Vlaamse Beweging ageerde vooral in grote steden als Gent, Antwerpen en Brussel. Daar was zowel onder het Franse Bewind als na de Revolutie van 1830 een Nederlandstalige kern gebleven, die er filosofisch het liberalisme genegen was. Één van de redenen hiervoor was de achtergrond van haar leden in de burgerlijke, intellectuele sfeer. Daarnaast speelde mee dat de clerus de uitbouw van een Vlaamse theaterwereld trachtte te belemmeren. Toneel werd door de Kerk gezien als zedenbedervend spektakel, overgewaaid vanuit het revolutionaire Frankrijk.¹⁰⁰ Verder had de clerus geweigerd het petitionnement (1840) van De Tael is gansch het Volk te steunen. De

---

⁹⁵ Draye, (G.). Op. cit. p. 12, 14 en 16.

⁹⁶ Reynebeau, (M.). *Een geschiedenis van België*. Lannoo, Tielt, 2003, p. 124-125 en 127 en Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 70 en 85.

⁹⁷ Janssens, (J.). Op. cit. p. 59.

⁹⁸ Delue, (J.). Op. cit. p. 13.

⁹⁹ Draye, (G.). Op. cit. p. 25.

¹⁰⁰ Couttenier, (P.) en Van Den Berg, (W.). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Bert Bakker, Amsterdam, 2009, p. 184.

Tael verenigde Vlaamsgezinden boven de partijgrenzen heen en fungeerde als drukingsgroep ten aanzien van de nationale regering.¹⁰¹ Dit betekende echter niet dat de leden van de Vlaamse Beweging ook politiek het liberalisme voorstonden of vrijzinnig waren. Naast de Nederlandse taal, meende de eerste generatie flaminganten immers dat ook het katholicisme tot de nationale essentie behoorde. Dit was voor hen verzoenbaar met een ander aspect van de Belgische volksaard, namelijk vrijheidszin. Volgens de flaminganten verenigde deze zin voor autonomie alle Belgen, ongeacht politieke of godsdienstige voorkeur. Het bewijs hiervoor vonden ze in het Monsterverbond tussen katholieken en liberalen, dat aan de basis lag van de Belgische natiestaat, en het unionisme dat tot 1847 in stand bleef. Ook daarna bleef de Vlaamse Beweging de unionistische gedachte onderschrijven. Ze pleitte voor tolerantie en zag godsdienstigheid als belangrijk, maar vooral privaat aspect binnen het alledaagse leven. Toen België ideologisch steeds meer verdeeld geraakte, bleven de flaminganten aanvankelijk ijveren voor een beweging die zich niet inliet met de politieke sfeer. Belangrijk is echter te vermelden dat het hier politiek engagement als collectief betrof, de individuele leden stonden vrij om in eigen naam politiek actief te zijn.¹⁰² Volgens Reynebeau zou dit echter pas vanaf 1870 het geval zijn. Met het aantreden van de overwegend vrijzinnige tweede generatie flaminganten, gingen vele jonge literatoren ook een functie opnemen binnen de progressieve flank van de Liberale Partij.¹⁰³ De unionistische gedachte was niet vol te houden en circa 1860 zou de beweging uiteenvallen in een Vlaamse Letterwereld (literair) en een Vlaamse Beweging (politiek). Vele leden kozen toen vanuit hun filosofische inspiratie en burgerlijke achtergrond ook politiek voor het liberalisme. De meesten zwoeren het katholieke geloof echter niet af. Daarenboven bleef ook het idee van een derde, Vlaams-neutrale partij leven (cf. infra).

Na de 'splitsing' van de Vlaamse Beweging in een literaire en een politieke flank, bleef de Letterwereld als drukingsgroep functioneren. Ze lobbyde bij de heersende nationale en lokale partijen voor steun en toegevingen aan de Vlaamse grieven. In Brussel echter, bleef enkel de politieke Vlaamse zijde overeind. In Gent en Antwerpen daarentegen bleven beide naast elkaar en in onderlinge beïnvloeding bestaan.¹⁰⁴ Hun lobbywerk loonde, want Charles Rogier stelde in 1858 de Driejaarlijkse Staatsprijs voor Vlaamse Toneelletterkunde in. Dit was echter een bewuste strategie van de nationale regering om de politieke aspiraties van de Vlaamse Beweging monddood te maken door ze te sussen met toegevingen op literair gebied. Al snel stapte men over op het premiestelsel, dat liberale gezelschappen - Rogier was een liberaal politicus - bevoordeelde.¹⁰⁵

---

¹⁰¹ Prims, (F.). *De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten*. Antwerpen, 1939, p. 192-193.

¹⁰² Draye, (G.). Op. cit. p. 25-26, 28-29 en 60.

¹⁰³ Reynebeau, (M.). Op. cit. p. 127.

Ook Goossens kwam tot deze bevinding in haar masterthesis, zie Goossens, (E.). Op. cit. p. 168 en 175.

¹⁰⁴ Draye, (G.). Op. cit. p. 25, 29, 100 en 237.

¹⁰⁵ Goossens, (E.). Op. cit. p. 129-130 en 169.

2.2.3.2. *Politiek*

Historici die de Vlaamse Beweging vanuit politieke invalshoek benaderen, concludeerden dat ze evolueerde van een literaire naar een politieke groepering, in plaats van het bestaan van twee aparte takken. Deze evolutie zette zich door vanaf het midden van de jaren 1840, parallel met toenemende spanningen tussen katholieken en liberalen. Belangrijkste twistpunt was een verschillende interpretatie van de grondwettelijke vrijheden. Volgens progressieve en doctrinaire liberalen impliceerde dit godsdienst- en gewetensvrijheid, waardoor het geloof een private aangelegenheid werd. Ook liberaal-katholieken kantten zich tegen te grote bemoeienissen van de Kerk in het openbare leven. Ultramontanen echter grepen de grondwettelijke vrijheden aan om in heel België een onderwijs- en liefdadigheidsnetwerk uit te bouwen. Verder hadden de encyclieken *Mirari Vos* (1832) en *Quanta Cura* (met bijvoegsel *Syllabus Errorum*, 1864) het liberaal-katholicisme veroordeeld, wat een kloof zette tussen beide katholieke stromingen. De loges bestonden reeds hoofdzakelijk uit vrijzinnigen en zouden na de bisschoppelijke veroordeling van de vrijmetselarij in 1837 openlijk anti-klerikaal worden. De anti-klerikale tendens binnen de liberale stromingen werd versterkt door het toetreden van verschillende orangisten na 1839. Dit zorgde er mede voor dat vooral liberale flaminganten op cultureel en taalkundig vlak toenadering zochten tot Nederland. Aan het einde van de negentiende-eeuw sloeg het anti-klerikalisme bij vele radicale liberalen over in anti-katholicisme en zelfs anti-godsdienstigheid. Dit kwam doordat tijdens de jaren 1870 een diep wantrouwen was gegroeid tussen de Liberale en de Katholieke Partij. Liberalen zagen de Katholieke Partij als marionet van het ultramontanisme, terwijl ultramontanen de Liberale Partij revolutionisme verweet. Het liberalisme leefde vooral in (grote) steden en intellectuele kringen. Na de partijvorming en met het aantreden van de tweede generatie flaminganten, zou vooral de progressieve flank van de Liberale Partij versterkt worden met leden van de Vlaamsgezinde, stedelijke intelligentsia.¹⁰⁶

De onderwijswet van 1842 bracht de eerste barsten in het unionisme. De wet hield het verplichte godsdienstonderricht in stand en werd door een deel van de liberalen beschouwd als klerikale overwinning. Bijgevolg begon deze flank de hele unionistische gedachte als klerikaal instrument te zien. Als gevolg hiervan kreeg het idee van liberale partijvorming voor het eerst concreet gestalte. Op 14 juni 1846 werd de Liberale Partij opgericht, die doctrinair en progressieven verenigde. De doctrinair pleitten aanvankelijk nog voor ondersteuning van het katholieke geloof in de private sfeer.¹⁰⁷ Toen was er van echte partijstrijd nog geen sprake, vermits de katholieken zich nog niet als partij hadden georganiseerd. Net als de Vlaamse Beweging bleven ze vasthouden aan het unionisme.¹⁰⁸ De kloosterwet van 1857 bracht daar verandering in. Om zich

---

¹⁰⁶ Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 146-147, 203 en 209.

¹⁰⁷ Wils, (L.). Op. cit. p. 278, 282, 318 en 339.

¹⁰⁸ Goossens, (E.). Op. cit. p. 92.

beter te kunnen wapen tegen de seculariseringpolitiek van de liberale regeringen, gingen ook de ultramontanen steeds meer als partij functioneren, hoewel nog niet meteen een Katholieke Partij werd gesticht (pas in 1869). De liberaal-katholieken zouden na de val van de laatste unionistische regering (regering De Decker, oktober 1857) langs de partijgrenzen heen verdeeld geraken. Ze bleven steeds gematigd en zouden afhankelijk van de sterkte van de standpunten van de bestaande partijen afwisselend het liberalisme of het katholicisme steunen.¹⁰⁹ Ook de Vlaamse Beweging moest toen een politieke keuze maken. Aanvankelijk profileerde ze zich als derde, ideologisch onafhankelijke Vlaamse partij. Vanaf 1860 werd echter overgeschakeld op strijd van binnen de Liberale en Katholieke Partij uit. In beide partijen zouden de flaminganten steeds deel uitmaken van de progressieve vleugel (liberaal-katholieken en radicale liberalen). In 1870 viel de Vlaamse Beweging, waarin rond het Vlaamse thema aanvankelijk nog werd samengewerkt ongeacht de partij waarbinnen men opereerde, uit elkaar langs de confessionele breuklijn. Ideologie ging primieren op Vlaamsgezindheid. Dit zou pas terug veranderen vanaf het midden van de jaren 1880.¹¹⁰

2.2.3.2.1. Katholiek

De Vlaamse Beweging werd van meet af aan gesteund door de lagere clerus. Net als de Katholieke Kerk, vond ze godsdienstigheid een belangrijk kenmerk van de Belgische volksaard. Dankzij het katholicisme kon België zich bovendien onderscheiden van het protestantse Nederland. De hogere clerus bevond zich echter, net als de hoge burgerij en bestuurselite, in de Franse taalkundige en culturele sfeer. Daarnaast betrof de steun van de Kerk aan de Vlaamse Beweging eerder de literaire productie dan het genootschapsleven. Flaminganten en ultramontanen vonden elkaar echter in het feit dat de clerus dichter bij het volk stond dan de verfranste bourgeoisie en aldus zowel het Nederlands machtig was, als haar openlijk erkende als onderdeel van de nationale essentie.¹¹¹ Daarenboven zwerden de ultramontanen op basis van de pauselijke encyclieken de liberale idealen af. Deze kwamen volgens de clerus overgewaaid uit het *“revolutionaire Frankrijk”*. Behoud van de Vlaamse taal maakte het volk minder vatbaar voor *“gevaarlijke Franse ideeën”*.¹¹² Ook in het vasthouden aan de unionistische gedachte vonden Vlaamse Beweging en katholieke zijde elkaar.¹¹³ Dankzij de steun die de katholieke bewindslieden aanvankelijk aan het Vlaamse petitionnement (1840) schonken, haakten de flaminganten in de jaren 1840-1850 aan bij de rechterzijde. Dit werd versterkt door het feit dat doctrinaire liberalen de Vlaamse grieven als oppositiewapen van de katholieken beschouwden en aldus verwierpen. Daarenboven plaatste de Liberale Partij volkstaal en katholicisme tegenover vooruitgang en Verlichting: Het Nederlands was voor de clerus een middel

---

¹⁰⁹ Lamberts, (E.). Op. cit. p. 453.

¹¹⁰ Delue, (J.). Op. cit. p. 857 en 1215.

¹¹¹ Couttenier, (P.) en Van Den Berg, (W.). Op. cit. p. 308 en Wils, (L.). Op. cit. p. 66-67 en 460.

¹¹² Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 87.

¹¹³ Delue, (J.). Op. cit. p. 742.

om de massa dom en onderdanig te houden. Toen de clerus zijn handen later echter van het petitionnement aftrok en steeds minder toegaf aan de Vlaamse eisen, liepen enkele leden van de Vlaamse Beweging over naar de linkerflank, waar ze filosofisch meer bij aansloot (cf. supra). Dit was vooral in Gent het geval. Degenen die aan de rechterzijde van het politieke spectrum bleven, oefenden een grote invloed uit op de democratisering en het ontspruiten van progressieve ideeën in de sterk conservatieve Katholieke Partij. De liberaal-katholieke flaminganten lagen dan ook mede aan de basis van de christendemocratie.

2.2.3.2.2. *Liberaal*

Hoewel de liberalen tussen 1857 en 1870 de nationale meerderheid vormden en elke stem, dus ook de Vlaamse, telde, voerden ze een overwegend anti-Vlaams beleid.¹¹⁴ Net als de clerus lieten doctrinaire liberalen – de meesten afkomstig uit de verfranste, hogere burgerij – de theaterwereld en het genootschapsleven links liggen. Verder weigerden ze de taalwetgeving te steunen. Dit duwde de Vlaamse Beweging politiek naar de rechterzijde (cf. supra). De progressieve strekking was echter wel bereid steun te verlenen. Bijgevolg behoorden de meeste liberale flaminganten tot de radicale flank.¹¹⁵ Ze vormden echter een minderheid en moesten tot 1870 steeds optornen tegen een doctrinair, Franstalig partijbestuur. Dit was opvallend, aangezien zowel letterheren als doctrinair filosofisch het liberalisme aanhingen. De doctrinair beoogden echter via een verfransingspolitiek de Verlichtingsideeën uit de Franse Revolutie onder de massa te implementeren. Daardoor zouden bij de Vlaamsgezinde liberalen in de periode 1850-1870 de Vlaamse belangen primeren op partijbelang. Hierdoor waren ze op confessioneel vlak toleranter dan de meeste radicale liberalen: in belang van het taalbehoud, waren ze bereid vrijzinnigen en katholieken te verenigen. Vanaf 1870 echter ging partijideologie primeren op flamingantisme.¹¹⁶

Vanaf 1860 wonnen de progressieven binnen de eigen partij aan belang. Onder invloed van Julius Vuylsteke, die het in 1851 opgerichte Willemsfonds in 1862 ‘zuiverde’ van de katholieken, werd “*Klauwaert en Geus*” haar leuze. Net als de Liberale Partij vereerde de Vlaamse Beweging de burgerlijke idealen en grondwettelijke vrijheden. Niet via een verfransingspolitiek, maar in de Vlaamse taal van de massa, moest de Belgische bevolking worden ontvoegd. De eerste stap in dat beschavingsproces was het afwerpen van het klerikale juk. Het liberale flamingantisme was bijgevolg anti-klerikaal. Hierin verenigden zich echter zowel vrijzinnigen als liberaal-katholieken. Antwerpen en Brussel waren op dit vlak radicaler dan Gent en Brugge. Doordat vele (ex-)orangisten in 1839 tot het politieke liberalisme waren toegetreden en omdat Nederland werd gezien als vrijheidsideaal, gingen

---

¹¹⁴ Wils, (L.). Op. cit. p. 69, 225, 241 en 459 en Wils, (L.). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging*. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, 1959, p. 34.

¹¹⁵ Goossens, (E.). Op. cit. p. 95 en 129.

¹¹⁶ Delue, (J.). Op. cit. p. 857 en 1215.

de liberale Vlaamsgezinden toenadering zoeken tot de Noorderburen. Zij lagen aan de basis van de Nederlandse Congressen (sinds 1849) en ook wanneer tijdens de jaren 1870 het ideologische ging primeren op het taalkundige, werden de culturele banden tussen beide landen gesmeed. In Antwerpen werd in 1872 bijvoorbeeld parallel met Nederland de inname van Den Briel (1572) herdacht. Tijdens de festiviteiten werd De Geuzenbond, een liberale cultuurvereniging die de Liberale Partij met propaganda en stemadvies ondersteunde, opgericht (cf. infra). Verder fungeerde ze net als het Willemsfonds als drukkingsgroep die bij de Franse partijtop lobbyde ten voordele van de Vlaamse Zaak.¹¹⁷ Door hen enkele toegevingen te doen binnen het culturele en literaire domein, hoopte de liberale partijtop de politieke lont uit de Vlaamse Beweging te halen. Tussen ca. 1870 en 1885 zou inderdaad het idee van een onafhankelijke Vlaamse Partij naar de achtergrond verdwijnen.¹¹⁸

2.2.3.2.3. *Neutraal*

Nadat de oprichting van de Liberale Partij een eerste einde had gesteld aan het unionisme en doordat de eerste taaleisen van de Vlaamse literaire wereld niet werden ingewilligd, veranderde de Vlaamse Beweging van strategie. In plaats van zich te beperken tot het cultureel-literaire, ging men politieke actie voeren. Aanvankelijk opteerde men voor een bovenpartijdige Vlaamse Beweging, waarin liberalen en katholieken rond de Vlaamse Zaak samenwerkten. Het gangbare kiesstelsel, waarbij de cijns ten voordele van de Franstaligen viel en het meerderheidsstelsel een tweepartijstelsel bevorderde, zorgde echter voor een ongunstige situatie. Het idee van neutrale partij-uitbouw werd dan ook nooit helemaal concreet, hoewel in verschillende grote steden initiatieven werden opgezet om letterheren samen te brengen voor wie flamingantisme primeerde op partijideologie. In Antwerpen werden katholieke en liberale flaminganten verenigd in de Nederduitsche Bond, Gent en Brussel volgden met het Vlaamsch Verbond. Deze fungeerden als drukkingsgroep binnen de bestaande partijen, verschaften stemadvies en ondersteunden kiescampagnes van politici die beloofden de Vlaamse eisen in te willigen. Eens aan de macht kwamen echter liberalen noch katholieken veel van die beloftes na.¹¹⁹

De Nederduitsche Bond werd uiteindelijk toch politiek vertaald in de Meetingpartij (opgericht in 1860), die lokaal verkiezingsoverwinningen behaalde en in het nationale parlement de eerste taalwetten mee hielp realiseren. In 1872 ging ze echter op in de Katholieke Partij, waar ze mee aan de basis lag van de christendemocratie. Het jaar nadien was in Brussel van iets gelijkaardigs sprake. Tot 1873 bleven de flaminganten als derde partij fungeren, maar toen progressieve liberalen zich toegelijker opstelden ten aanzien van de Vlaamse lobbyisten, werd ook in de hoofdstad het idee

---

¹¹⁷ Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 92, 209-212 en 215 en Delue, (J.). Op. cit. p. 574 en 1048.

¹¹⁸ Wils, (L.). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging*. p. 58.

¹¹⁹ Delue, (J.). Op. cit. p. 857 en 1924.

van een bovenpartijdige Vlaamse Beweging opgegeven.¹²⁰ Te Gent kreeg dergelijk initiatief nooit echt voet aan de grond, vermits flamingantisme er van meet af aan nauw verbonden was met het politieke liberalisme.¹²¹ Tekenend hiervoor is dat toen daar in 1861 het Vlaemsch Verbond werd gesticht, Van Peene en Geiregat zich hier met een Liberaal Vlaemsch Verbond van af scheurden.¹²²

Vanaf 1860 zette zich een algemene tendens in waarbij de confessionele breuklijn steeds meer de werking van een bovenpartijdige Vlaamse Beweging bemoeilijkte. Velen trokken zich uit de Meetingpartij en het Vlaemsch Verbond terug om bij één van de twee dominante partijen aan te sluiten of er opnieuw ideologisch bij aan te haken. Toen de confessionele breuklijn vanaf 1880 stilaan naar de achtergrond verdween ten voordele van de sociaal-economische en de communautaire, won het idee van een confessioneel onafhankelijke Vlaamse Partij opnieuw veld. De aanzet hiervoor kwam opnieuw vanuit de literaire wereld en sloeg net als eind jaren 1840 over in politieke organisatievormen, die zich vooral in de twintigste eeuw zouden manifesteren. Die periode valt echter buiten het bestek van deze thesis.¹²³

2.2.4. Historisch toneel als medium

De nationale essentie moest steeds veruitwendigd worden om de natie te construeren en haar bestaan zowel te bestendigen als legitimeren tegenover binnen- en buitenland. Met zicht op de eigen bevolking werd beroep gedaan op literaire en artistieke kanalen. Aanvankelijk waren dit vooral historische optochten, toneelopvoeringen en voordrachten. Vrijwel meteen na de onafhankelijkheidsstrijd van 1830 werden van overheidswege initiatieven opgezet om de binnenlandse artistieke en literaire productie te bevorderen. Hiertoe werden subsidies toegekend, prijsvragen uitgeschreven en later een premiestelsel in het leven geroepen. Deze financieringsmechanismen gingen echter al snel de Franse cultuuruitingen bevoordelen.¹²⁴ Als reactie hierop groepeerden een aantal flaminganten zich in een Vlaamse Beweging, die de Vlaamse toneelwereld ging herwaarderen. Hun toneelstukken waren anti-Frans, maar niet noodzakelijk anti-Belgisch en werden nog altijd sterk beïnvloed door Franse en Duitse modellen. Onder invloed van de Vlaamse Beweging, en parallel met de overheidspolitiek, fungeerden de stukken voortaan als didactisch instrument eerder dan vermaak. In hoeverre het publiek dit ook zo ervoer, kan echter bevestigd worden (cf. infra). Wel was het zo dat het toneel, door haar toespelingen op de actualiteit, in dialoog stond met haar toeschouwers en mede door hun reactie werd vormgegeven. Door deze

---

¹²⁰ Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 211 en Delue, (J.). Op. cit. p. 947.

¹²¹ Wils, (L.). Op. cit. p. 90.

¹²² Wils, (L.). *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse Beweging tot 1914*. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, 1955, p. 93.

¹²³ Delue, (J.). Op. cit. p. 22 en 947.

¹²⁴ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 63, 70 en 437.

respons en het opvoedkundige doel van de toneelschrijvers, correspondeerden de stukken in grote mate met de contemporaine maatschappelijke realiteit.¹²⁵

2.2.4.1. Kenmerken

Cultuuruitingen van de eigen natie mochten niet overeenstemmen met die van de andere naties. Elk kenmerkte zich immers door een eigen (culturele) identiteit, de bestending en veruitwendiging van de nationale geest. Men ging ervanuit dat de zedelijke boodschap en de manifestatie van de nationale essentie het best lukte via de volkstaal. Vandaar dat vertaalde werken en ontleningen werden misprezen en door de Vlaamse Beweging geijverd werd voor originele Vlaamse stukken.¹²⁶ Toch was de buitenlandse invloed groot, onder meer in opbouw en thematische keuze. Net als de Franse successtukken, waarvan er trouwens een groot aantal werden overgenomen door Belgische genootschappen, voerden de Vlaamse toneelauteurs een verhaal op dat eerder moreel dan historisch correct was. Dit paste binnen de didactische functie van het theater: toeschouwers moesten opgevoed worden in de nationale zeden.¹²⁷ De belangrijkste lessen waren patriottisme en broederlijkheid. Wanneer toneelteksten toch een vertaling of herwerking betroffen, werd het origineel hoofdzakelijk nagevolgd in het uitdragen van dergelijke ‘universele’ waarden en/of de natievormingsmechanismen (cf. supra). Vertalingen droegen daarenboven bij aan reflecties over de volkstaal, ondanks het prefereren van origineel Vlaams werk.¹²⁸ Daarnaast werden ook het contemporaine vooruitgangsgeloof en de burgerlijke idealen uitgedragen in de stukken. Hiermee werden vrijheidsgeest, vredelievendheid en trouw aan grondwet en vorst bedoeld. Tenslotte namen ook huiselijkheid en godsdienstigheid een belangrijke plaats in. Met godsdienstigheid bedoelde men, in tegenstelling tot wat Verschaffel beweert, niet noodzakelijk katholicisme. Ook vrijzinnigen pleitten immers voor bevorderen van de moraal. In dit kader kan men godsdienstigheid als ingetogenheid en loyauteit aan de – al dan niet christelijke – nationale identiteit vertalen.¹²⁹ Het betrof hier respect voor de voorouderlijke deugden en tradities, voor de grondslagen van de natie. De wortels van de contemporaine confessies werden in het verleden gelegd en verstrengeld met de wortels van de nationale essentie.¹³⁰ Dergelijke motieven werden gekoppeld aan het sociale en taalkundige aspect. Af te zweren gedrag werd verpersoonlijkt door Fransen, Spanjaarden en verfranste edellieden. Deze laatste werden vaak als landverraders geportretteerd. In uitzonderlijke gevallen kon de verrader zijn

---

¹²⁵ Goossens, (E.). Op. cit. p. 4, 19 en 48.

¹²⁶ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 64 en 189.

¹²⁷ Verschaffel, (T.). ‘Leren sterven voor het vaderland’. p. 153.

¹²⁸ Evenepoel, (S.) en Vandenbussche, (L.). ‘Vreemde eend of verre buur? Natievorming, literaire vertaalopvattingen en vertaalpraktijk in Vlaanderen (1830-1914)’, in: Bemong, (N.), Kemperink, (M.), Mathijsen, (M.), e.a. eds. *Naties in een spanningsveld : tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*. Verloren, Hilversum, 2010, p. 185.

¹²⁹ Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 457 en Draye, (G.). Op. cit. p. 121 en 312.

¹³⁰ Jensen, (L.). Op. cit. p. 22.

fout goedmaken, of had hij een gegronde reden om zijn verraad te rechtvaardigen. Bij heropname van deze persoon in de Nederlandse gemeenschap, als voorloper van de Belgische natie, maakte hij/zij zich ook opnieuw de Nederlandse taal eigen. Delue stelt echter dat, hoewel aan historische correctheid niet zwaar werd getild, de setting realistisch moest zijn om het publiek te kunnen bereiken.¹³¹ Niet enkel het primaire belang van de moraal van het verhaal, maar ook de toenmalige bronnensituatie liet ruimte voor dichtertelijke vrijheid. Hiaten werden vrijelijk opgevuld en om de intrige te dragen werden fictieve personages aan het verhaal toegevoegd. De Vrieze concludeerde in zijn masterthesis echter dat historische drama's over de zestiende eeuw qua opgevoerde figuren zoveel mogelijk de historische realiteit intact lieten.¹³² Verder was het zo dat auteurs in een voor- of nawoord verantwoordden waarom ze bepaalde zaken hadden verdraaid, welke ze intact hadden gelaten en op basis van welke bronnen hun stuk was geschreven. Dit was niet enkel een verdediging van hun werk, maar ook intellectueel gepronk.¹³³ Volgens Piet Blaas echter werd wel zwaar getild aan historische correctheid in de verbeelding van het verleden. Slechts via een realistische representatie kon de herinnering levendig blijven en de *Geist* worden herkend in heden en (geactualiseerd) verleden.¹³⁴ Ook Eelke Muller zag dit streven in zowel historieschilderkunst als historisch toneel, maar haar onderzoek wees eveneens uit dat hier in de praktijk vaak niet aan tegemoet werd gekomen. Kleding, decor, uitspraak en houding van de personages, vielen vaak uit de toon.¹³⁵

Hoewel de hoofdpersonages historische figuren waren, lagen hun karaktereigenschappen volledig in lijn met het contemporaine ideaal. De bedoeling van de stukken was dat het publiek zich met de held zou identificeren en aldus zelf dergelijke idealen zou nastreven en representeren. De personages werden dan ook eerder als exempla opgevoerd dan dat een biografisch verhaal werd geschetst.¹³⁶ Ook in *Performing the past: Memory, History and Identity in Modern Europe*, een vrij theoretische studie naar de constructie en verbeelding van het nationaal verleden, wordt geconcludeerd dat historische correctheid minder belangrijk was dan herkenbaarheid en het emotionele effect dat die representatie teweeg bracht. Vermits emotionele impact en identificatie vlotter bereikt werden bij het presenteren van een levendige herinnering, probeerde men het nationale verleden zo aanwezig mogelijk te maken in de eigen tijd.¹³⁷ Om dit te bewerkstelligen moest rekening gehouden worden met de rol van het personage dat de moraal verwoordde en de

---

¹³¹ Delue, (J.). Op. cit. p. 1675, 1677-1678 en 1681.

¹³² De Vrieze, (Y.). *Toneel te Gent (1830-1870) : het historisch drama: het verleden een spiegel van het heden?* Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1998, p. 27 en 157-158.

¹³³ Jensen, (L.). Op. cit. p. 138.

¹³⁴ Blaas, (P.). 'De verjongende Barbaren. Enkele historische ficties van de romantiek', in: Ankersmit, (F.), Tollebeek, (J.) en Krul (W.). Op. cit. p. 50-52.

¹³⁵ Muller, (E.). 'Kopieën van schouwburg repetities? Nederlandse historieschilderkunst en toneel in de negentiende eeuw', in: Ankersmit, (F.), Tollebeek, (J.) en Krul (W.). Op. cit. p. 244.

¹³⁶ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 178.

¹³⁷ Tilmans, (K.), Van Vree, (F.) en Winter, (J.). Op. cit. p. 14, 17-18 en 237.

situering ervan binnen het stuk. Bedoelingen werden geëxpliciteerd in monologen en terzijdes. Het meeste effect werd gesorteerd door als uitloper van het eigenlijke stuk één van de personages een epiloog te laten geven.¹³⁸ Daarnaast werd ook herhaling van tijdloze vaderlandse leuzen, symbolen en liederen ingezet. Tenslotte liet men belangrijke personages zelf de link tussen heden en verleden expliciteren door voor- en nabeschouwingen te geven van bepaalde gebeurtenissen. Dit paste binnen de toenmalige teleologische en lineaire tijdsopvatting.¹³⁹ Tegelijk werd zo echter het geënceneerde karakter ervan duidelijk, wat mogelijk negatieve gevolgen had voor het beoogde effect.¹⁴⁰

De opgevoerde personages werden als stereotypen ingepast in het verhaal van opstand en autonomie en de mythe van de vreemde overheerser. In crisisperiodes werden de Belgen geregeerd door tirannieke vorsten, die de burgerlijke vrijheden weigerden te respecteren. Vorsten die aan het bewind waren in bloeiperiodes daarentegen werden geprezen om hun respect voor de onderdanen. Wederzijdse trouw was hier het sleutelwoord, tussen de leden van de natie en tussen onderdanen en soeverein. Er werd reeds vermeld dat België haar geschiedenis percipieerde als voortdurende strijd voor vrijheid en onafhankelijkheid, die voltooid werd met de Revolutie van 1830 en de oprichting van de autonome natiestaat België. Bewindslieden uit het verleden werden in deze retoriek ingepast: na het weldadige bestuur onder Jacob van Artevelde, de Bourgondische hertogen, Margaretha van Parma en Albrecht en Isabella, kwam met de troonsbestijging van Leopold I het hoogtepunt van rechtvaardig bestuur. De Franse vorsten uit de middeleeuwen en vooral Filips II vormden hun tegenpool. Zij werden als volksverdrukkers geportretteerd en als absolutistische, immorele overheersers tegenover de beschaafde, burgerlijke onderdanen geplaatst.¹⁴¹ Toch werd Filips II zelden zelf op de planken gevoerd. De scène toonde meestal een Vlaamse of Brusselse stad, waar over de Spaanse vorst werd gesproken of zijn brieven, gezanten en soldaten naartoe werden gezonden. Filips II zelf bevond zich gedurende de hele handeling in Spanje en werd zo ook fysiek en territoriaal onderscheiden van de vaderlandse helden. Dit paste binnen het contemporaine monocentrische wereldbeeld en droeg enerzijds bij tot het versterken van de lokale identiteit, vooral wanneer de verbeelde plaats ook degene was waar het toneelstuk werd opgevoerd, maar moet toch hoofdzakelijk gezien worden binnen een geheel-Belgische representatie en identificatie.¹⁴² Filips II werd meestal gerepresenteerd door de hertog van Alva. Spanjaarden die het goed voorhanden met de Nederlanders, werden echter graag ten tonele gebracht. Het voornaamste voorbeeld is Don Carlos. Zijn personage, als zoon van de vorst, versterkte de contrasten die doorheen het stuk werden

---

¹³⁸ Van Den Bergh, (H.). *Teksten voor toeschouwers. Inleiding in de dramatheorie*. Coutinho, Muiderberg, 1979, p. 72 en 75.

¹³⁹ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 173-174 en Hobsbawm, (E.) en Ranger, (T.). Op. cit. p. 7 en 11.

¹⁴⁰ Tilmans, (K.), Van Vree, (F.) en Winter, (J.). Op. cit. p. 14, 17-18 en 237.

¹⁴¹ Blaas, (P.). Art. cit. p. 57.

¹⁴² Verschaffel, (T.). 'Het verleden tot weinig herleid'. p. 300-301 en 307.

opgevoerd. Om actualiteitswaarde te hebben, werden aan de lijst Spaanse slechteriken enkele Fransen toegevoegd, zoals Granvelle en Frans van Anjou. Over de verfranste volksverraders werd hierboven reeds gesproken. Ook Willem van Oranje kan in het licht van de recente Belgische afscheuring van Nederland een actueel personage worden genoemd. Volgens Verschaffel werd hij zelden als hoofdpersonage of drager van de intrige opgevoerd. Hij speelde onder het epitheton De Zwijger eerder een secundaire rol, hoewel hij werd geroemd als bevrijder van de Nederlanden.¹⁴³

Geweldpleging door de Nederlanders werd gerechtvaardigd, want het doel – de bevrijding van het vaderland – heiligde de middelen. Zo kon eveneens een optimistische boodschap in het verhaal worden verweven: in crisisperiodes lag de kiem van een bloeiende toekomst. Aan de hand van natuurmetaforen en het spelen met licht en duister, werd letterlijk een verhaal van ‘na regen komt zonneschijn’ opgehangen.¹⁴⁴ Toch eindigden historische drama’s vaak met de dood van het hoofdpersonage, als martelaar gestorven in de strijd voor nationale autonomie. Gekoppeld aan het essentialisme werden de helden de Belgische nationaliteit toegeschreven, gekenmerkt door trouw, ingetogenheid, godsdienstigheid en tolerantie. Hiermee werd ook de menselijkheid van de hoofdpersonages onderstreept.¹⁴⁵ Vaak werden aan de nationale en politieke tegenstellingen, hoofdthema’s van het stuk, persoonlijke conflicten en een liefdesmotief gekoppeld. De held worstelde met het dilemma waar de contemporaine burger ook voor stond: gezin of vaderland? Binnen het kader van de nationale cultuurpolitiek, moest de keuze uiteindelijk op het vaderland vallen.¹⁴⁶ Tegelijk hiermee werd ook de patriarchale structuur van het huisgezin gesymboliseerd: de vrouw werd enerzijds geportretteerd als moeder en opvoedster der burgers en anderzijds als medelevende echtgenote, die zich aan het einde van het stuk bij de beslissing van haar man diende neer te leggen. Vrouwen traden dan ook zelden op als hoofdpersonage. Wanneer hen een belangrijke rol werd toebedeeld, werd die gedragen door haar zorgzame en dienstbare karakter; strijdlust kwam zelden voor.¹⁴⁷ De tegenspelers waren letterlijk vreemde overheersers, geboren en opgevoed in een ander land en dus ook in een andere volksgeest.¹⁴⁸ Hun verderfelijke karakter werd niet alleen onderstreept door hun handelingen en woorden, maar ook door hun uiterlijk: Filips II en zijn landvoogd Alva werden als lelikaards tegenover de verfijnde trekken van Egmont geplaatst.¹⁴⁹ Volgens Piet Blaas waren dergelijke zwart-witportretteringingen vooral te zien in toneelstukken met een liberale ideologie.¹⁵⁰ In deze toneelstukken werden niet enkel Fransen en Spanjaarden als vijanden

---

¹⁴³ Verschaffel, (T.). ‘Leren sterven voor het vaderland’. p. 165-166, 168 en 171.

¹⁴⁴ Blaas, (P.). Art. cit. p. 53.

¹⁴⁵ Jensen, (L.). Op. cit. p. 19, 149 en 153.

¹⁴⁶ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 158 en Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 314.

¹⁴⁷ Jensen, (L.). Op. cit. p. 93, 114-115 en 120.

¹⁴⁸ Verschaffel, (T.). ‘Het verleden tot weinig herleid’. p. 305-306 en 308.

¹⁴⁹ Morelli, (A.). Op. cit. p. 102.

¹⁵⁰ Blaas, (P.). Art. cit. p. 57.

opgevoerd, maar ook clerici. Toch werden buitenlanders steeds als net iets erger voorgesteld.¹⁵¹ Vanuit een katholieke gezindte waren de tegenstellingen tussen het geciviliseerde karakter van het eigen volk en het barbarisme van de despotische vorst veel meer uitgevlakt.¹⁵² De personages werden dan ook niet eenduidig geportretteerd, maar kregen hun invulling afhankelijk van de ideologische gezindte van de auteur of opdrachtgever. Ook tegenstrijdige houdingen en boodschappen ten aanzien van bepaalde groepen waren het toneel – net als de samenleving – niet vreemd.¹⁵³

Tenslotte kenmerkte het historisch toneel zich door een aantal terugkerende thema's. Als eerste was er het liefdesmotief, dat geheel naar Shakespeareaanse traditie gedragen werd door twee lieden uit vijandige kampen. Nationale en politieke tegenstellingen werden via dit motief tot het individuele niveau herleid. Zo kon sterker op het gemoed van de toeschouwers worden ingewerkt. Ten tweede had je het vondelingenthema, waarbij een weeskind uiteindelijk de zoon of dochter van de vorst of een Vlaamse edele bleek te zijn.¹⁵⁴ Volgens Mathijsen weerspiegelde dit thema de zoektocht van de toeschouwers naar hun eigen identiteit binnen de nieuwe natiestaat en een voortdurend veranderende maatschappij.¹⁵⁵ Nauw hierbij aansluitend was de belangrijke historische figuur die zich inognito onder het volk mengde en pas naar het einde van het stuk toe zijn ware identiteit onthulde. Tenslotte werd de held meestal gevangengezet door de vreemde overheersers of landverraders. Hier werden ontsnappingspogingen aan verweven, die uiteindelijk werden verhinderd of geweigerd door het hoofdpersonage dat verkoos te sterven voor het vaderland dan als een lafaard zijn medeburgers in de steek te laten. Hiermee werd de boodschap van patriottisme en broederlijkheid versterkt.¹⁵⁶

2.2.4.2. Doeltreffendheid

Parallel met verbeteringen in het onderwijs - een ander kanaal waarlangs een groot deel van de bevolking in de vaderlandse en burgerlijke idealen werd opgevoed - werden ook kranten toegankelijker. Bij dergelijke massacommunicatie werd beoogd eenzelfde boodschap over te brengen aan een doorsnede van de bevolking. Dit versterkte het gemeenschapsgevoel binnen de natie, want haar leden waren zich ervan bewust dat ze quasi gelijktijdig met dezelfde boodschap werden geconfronteerd. Er werd vanuit monoloog transmissiemodel verondersteld dat de uitgedragen boodschap een aanzienlijke impact had op het publiek en dat er achteraf in de private

---

¹⁵¹ Draye, (G.). Op. cit. p. 335.

¹⁵² Blaas, (P.). Art. cit. p. 57.

¹⁵³ Jensen, (L.). Op. cit. p. 56 en 210.

¹⁵⁴ Verschaffel, (T.). 'Leren sterven voor het vaderland'. p. 145 en 159.

¹⁵⁵ Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 289 en Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 59-61.

¹⁵⁶ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 159.

sfeer werd over gereflecteerd. Bij deze theorie van Anderson moeten echter drie bedenkingen worden gemaakt.¹⁵⁷

In de eerst plaats was het niet zo dat het theaterpubliek een representatieve doorsnede van de bevolking vormde. Vaak kwamen organisatoren, acteurs, sprekers en toeschouwers uit dezelfde maatschappelijke lagen. Jaarlijks organiseerden de meeste genootschappen ook één of twee gratis vertoningen voor de armen, maar merendeels was de historische cultuurpolitiek een middel tot vermaak van de betalende middenklasse.¹⁵⁸

Dit brengt ons bij de tweede nuance, namelijk dat toneel hoofdzakelijk gezien werd als vermaak. Hoewel de schrijvers en uitvoerders ervan zichzelf als een voorhoede zagen die het volk via het medium van toneel in de vaderlandse geschiedenis en zeden onderwezen, zakte het publiek hoofdzakelijk naar het theater af met de bedoeling zich te ontspannen. Mede hierom waren kluchtspelen en spektakelstukken populairder dan historische drama's.¹⁵⁹ Of de moraal van het verhaal ook echt weerklank vond, blijft de vraag.

Tenslotte kan met betrekking tot de over te brengen boodschap worden opgemerkt dat, hoewel ze vaak vrij expliciet was, sommige zaken volledig aan het publiek konden voorbijgaan. Indien ze toch werd opgepikt, is het daarenboven vrij onwaarschijnlijk dat elke toeschouwer ze op dezelfde manier ontving en interpreteerde. Marita Mathijssen echter stelt dat toneelstukken en de uitgaves van de teksten in druk slechts succesvol konden zijn indien de ideeën die ze propageerden reeds door een breed publiek werden gedragen. Er moest met andere woorden reeds een historisch bewustzijn, historische kennis en gevoel van nationale eenheid aanwezig zijn bij de toeschouwers en lezers, alvorens meer van dergelijke boodschappen ingang konden vinden. Deze drie elementen, waarop volgens Mathijssen publieke bijval was gestoeld, werden echter eveneens via literaire en artistieke producties geïmplementeerd, waardoor mijn bedenkingen opnieuw kunnen gelden. Toch was het inderdaad zo dat er reeds vanaf de late achttiende eeuw een zeker Belgisch-nationaal en nationaal-historisch besef leefde onder de maatschappelijk hogere kringen, bewerkstelligd parallel met de uitbouw van de in het theoretische kader besproken mechanismen van nationale identiteitsvorming.¹⁶⁰ Daarnaast functioneerde elk individu in verschillende groepen, waardoor sprake was van een gelaagde identiteit. Vaak werden de normen en waarden van de groep en het narratief waarbinnen ze werden vormgegeven en waarlangs ze werden uitgedragen overgenomen door de leden. Door die gelaagdheid, bleef ieder individu z'n eigenheid behouden, maar toch creëerde het gedeelde narratief de basis waarlangs nationalistische en ideologische boodschappen konden worden doorgegeven. Dit gold zeker wanneer auteurs, acteurs en publiek tot dezelfde

---

¹⁵⁷ Anderson, (B.). Op. cit. p. 23, 28 en 37.

¹⁵⁸ De Vrieze, (Y.). Op. cit. p. 155-156.

¹⁵⁹ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 151.

¹⁶⁰ Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 80 en 178.

sociale groep behoorden.¹⁶¹ Het door Mathijssen geschetste proces, wordt ook door Dekker besproken. Bepaalde groepen binnen de samenleving, bijvoorbeeld politieke strekkingen, lichtten die elementen uit het verleden die de eigen ideologische boodschappen en handelingen legitimeerden. Zo werden geschiedkundige elementen de bouwstenen van de groepsidentiteit. Tegelijk werd de oorsprong van die elementen verhaald in een historische setting, die door overeenkomstigheid herkenbaar was voor het publiek en de toeschouwers eigenden zich identiteitsaspecten toe via de historische representatie ervan. De vraag blijft natuurlijk in hoeverre dergelijk toe-eigeningsproces succesvol was. Beide hierboven uiteengezette visies zijn toepasbaar, afhankelijk van een collectivistisch uitgangspunt (Mathijssen, Dekker en Anderson) of de individualistische bedenkingen die erbij werden gemaakt.¹⁶²

2.3. Besluit

De Verlichtingsidealen, grondslagen van de mechanismen die zorgden voor de uitbouw van een nationale identiteit, werden aangehangen door de literaire en artistieke wereld die door de Belgische overheid werd ingezet in haar nationale propaganda en cultuurpolitiek. Hoewel in theorie de dualiteit van de Belgische volksaard werd bejubeld, evolueerde het land in praktijk naar een verfranst maatschappelijk leven. Als reactie hierop ontstond de Vlaamse Beweging, die via literaire en politieke actie ijverde voor een volwaardige tweetaligheid. Haar strategie werd ingepast in het geheel-Belgische perspectief dat ook van overheidswege uitging. Het ideale medium om een groot publiek te bereiken, vormde het toneel. Auteurs en genootschappen actualiseerden het nationale verleden tegelijk wanneer ze het construeerden en gaven zo bovengenoemde idealen mee aan de toeschouwers. Daar de theaterwereld een gesloten kring vormde, bereikten dergelijke boodschappen hoofdzakelijk een publiek van middenklassers. Hoewel zij vanuit hun achtergrond ontvankelijker waren voor deze idealen, zagen zij de toneelvoorstellingen toch voornamelijk als vermaak. Herhaling van de nationale thema's kon echter hegemonische lezing van deze frames bevorderen.

In het volgende deel wordt de analyse gepresenteerd van twaalf Nederlandstalige toneelstukken. Allereerst wordt een antwoord gezocht op de vraag welk identificatieniveau in de stukken naar boven komt. We maken een onderscheid tussen vertaalde en origineel-Vlaamse stukken en gaan op zoek naar de territoriale binding die de auteurs via hun geuzenverhaal wilden meegeven. Daarna volgt een chronologische onderverdeling van dezelfde toneelstukken, die worden gelezen op ideologische boodschappen. Welke confessionele gezindte sprak uit de teksten? Stemde die overeen met de (politieke) achtergrond van auteur, vereniging en/of opdrachtgever? Naast

---

¹⁶¹ Tilmans, (K.), Van Vree, (F.) en Winter, (J.). Op. cit. p. 37-38.

¹⁶² Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 25 en 79.

toneelstukken worden in dit deel ook drie herdenkingen van de Nederlandse Opstand geanalyseerd, waarin de geuzen een belangrijke rol werden toebedeeld. De hierboven besproken historische context is de noodzakelijke achtergrond waarbinnen de onderzoeksresultaten uit het laatste deel van deze thesis moeten worden gekaderd. Via het toetsen van de hierboven besproken mechanismen, strategieën en kenmerken, trachten we immers een antwoord op de onderzoeksvragen te formuleren.

3. Historisch Toneel

3.1. Identificatieniveau

Dit hoofdstuk onderzoekt welke territoriale binding in de toneelstukken de basis vormde voor de individuele en collectieve identiteit van auteur, acteurs en toeschouwers. Verder wordt per stuk een verklaring gegeven voor het naar voren geschoven niveau. Allereerst worden de vertaalde werken besproken, vervolgens de origineel-Vlaamse. De toneelstukken werden getoetst aan de invulling van het begrip “*natie*” en de nationale identiteitsvormingsmechanismen uit het theoretische kader.

3.1.1. Vertaalde werken

3.1.1.1. *Alva's Geheimschrijver of de Burger van Gent (Edouard Ter Bruggen, 1841)*

De scène verbeeldde Brussel in het jaar 1568. Hoofdpersonage Robrecht van Artevelde, nazaat van Jacob, had na de verwoesting van Gent de Nederlanden verlaten om zich in de gunst van het Spaanse hof te werken. Dit plan lukte en hij schopte het tot secretaris-raadgever van de hertog van Alva. Als dank voor zijn verdiensten werd hij onder de naam Vargas opgenomen in de Spaanse adelstand. Dit was echter een list van Artevelde: hij wou het Spaanse bewind van binnenuit breken. Don Louis, Alva's zoon, voelde zich eerder Vlaming dan Spanjaard en keurde het hardhandige bewind van zijn vader als landvoogd over de Nederlanden af. Alva's vrouw vreesde na meerdere miskramen een echtscheiding en had haar lijfarts in de chaos van de verwoesting van Gent een pasgeboren kind laten stelen. Uiteindelijk bleek Louis de zoon van Artevelde te zijn en de halfbroer van zijn Vlaamse geliefde Iseula. Alva nodigde de Nederlandse edelen uit op de bijeenkomst van de raad van de hertog, maar dit was een list want hij arresteerde er Egmont voor ketterij. Egmont, bereid als martelaar te sterven voor de vrijheid van het vaderland, legde vrijwillig de wapens af. Nadien rustte de hoop op bevrijding bij Oranje, maar hij werd door Artevelde gevangengehouden voor zijn eigen veiligheid en tot de tijd rijp was om in opstand te komen tegen Alva. Deels nam Artevelde via deze weg ook wraak omdat Oranje twintig jaar eerder zijn vrouw had bespot. Wanneer Alva achter de ware identiteit van Louis en Vargas kwam, liet hij Artevelde de keuze tussen knielen voor Spanje of sterven. Hij meende het vaderland beter levend dan dood te kunnen dienen en deed op papier afstand van zijn zoon. Deze laatste had ondertussen het volk opgehitst tegen Alva. De massa nam Artevelde nog steeds voor verrader Vargas en doodde hem. Oranje openbaarde bij diens overlijden Vargas' ware identiteit, waarop hij postuum werd geëerd.

Ter Bruggens stuk was een letterlijke vertaling van *Le bourgeois de Gand ou le secrétaire du duc d'Albe*, geschreven door de Franse dokter en auteur Hippolyte Romand (1808-1877). Het origineel werd voor het eerst vertoond te Parijs op 25 mei 1838 en was sterk bekritiseerd om zijn historische incorrectheid. Ter Bruggen echter waardeerde het stuk en dit blijkt ook uit zijn vertaling.

Zowel personages, historische setting, zinsbouw als woordvolgorde werden volledig overgenomen.¹⁶³ Toch stelde hij het implementeren van Belgisch patriottisme bij het publiek boven historische waarachtigheid.¹⁶⁴ Door dit expliciet te vermelden in het voorwoord, werden mogelijke geschiedkundige fouten gerechtvaardigd. Daarenboven rechtvaardigde hij tegelijk de keuze voor een bestaand, anderstalig werk, door zijn vertaling ten dienste te stellen van het cultuurnationalisme.¹⁶⁵ Net als Muller kunnen we concluderen dat hoewel in theorie nagestreefd, het doel en de uitvoering van de toneelkundige praktijk vaak om aanpassingen vroegen die ten koste van de historische waarheidsgetrouwheid gingen.¹⁶⁶ De keuze voor Vargas als hoofdpersoon, wijst meteen in die richting. Verraders waren, ondanks het feit dat ze soms een goede reden hadden voor hun huichelarij, in geen enkel ander stuk hoofdpersoneage. Vargas behoorde daarenboven in zowel Nederland als België tot de lijst met antihelden en dit blijkt ook uit *De Dood van Egmont*, waarin hij allesbehalve een voorbeeldfunctie kreeg toegeschreven.¹⁶⁷ Daarenboven bleef Vargas in dat stuk steeds Spanjaard, terwijl de Vargas van Ter Bruggen een dekmantel was voor Bruggeling Albernot Vanstad.¹⁶⁸ Om de intrige te voltooien, was Vanstad de valse identiteit van Gentenaar Robrecht Van Artevelde. In het origineel van Romand wordt expliciet vermeld dat Vargas miskend werd als personage, terwijl net hij en niet Oranje of Egmont de onderdrukte Vlamingen vertegenwoordigde. Deze portrettering sloot het best aan bij de historische realiteit.¹⁶⁹ Ter Bruggen nuanceerde dit reeds in zijn vertaling en het was inderdaad zo dat de figuur van Vargas volledig naar de contemporaine boodschap werd gekneed. Juan de Vargas was immers, zoals in *De Dood van Egmont* ook te lezen was, een Spaanse ambassadeur.¹⁷⁰ Aan het einde van het stuk, wanneer het hoofdpersoneage openlijk tegen Alva inging, nam Robrecht Van Artevelde terug zijn geboortenaam aan. Vanuit de leuze “*de taal is gans het volk*” bracht herintegratie in de natie het hervinden van het zelf met zich mee. Het zelf werd gekenmerkt door de Nederlandse taal, fierheid op de eigen afkomst en de bereidheid te sterven voor het vaderland.¹⁷¹ Delue kwam eerder al tot dezelfde conclusie. Het stuk speelde duidelijk in op het gemoed van het publiek, door de worsteling van Artevelde met zijn valse identiteit

¹⁶³ Ter Bruggen, (E.). *Alva's geheimschrijver of de burger van Gent*. Rysheuvels, Antwerpen, 1842, p. v, ‘Le spectacle : Le bourgeois de Gand ou Le secrétaire du Duc d'Albe’, in : *data.bnf*. Online geraadpleegd via <<http://data.bnf.fr>> op 19/05/2015 en ‘Hippolyte Romand (1808-1877)’, in : Idem.

¹⁶⁴ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. vi.

¹⁶⁵ Evenepoel, (S.). en Vandenbussche, (L.). Art. cit. p. 185.

¹⁶⁶ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. vii en Muller, (E.). Art. cit. p. 244.

¹⁶⁷ Van Geert, (F.). *De Dood van Egmont, vaderlandsch drama in drie bedryven en vier tafereelen*. Drukkerij van I.S. Van Doosselaere, Gent, 1853, 78p.

¹⁶⁸ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 48.

¹⁶⁹ Romand, (H.). *Le bourgeois de Gand ou Le secrétaire du Duc d'Albe*. J-N. Barba, Libraire au Palais-Royal, Parijs, 1838, p. ii en 575.

¹⁷⁰ Soen, (V.). *Vredehandel: Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1581)*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012, p. 126.

¹⁷¹ Volgens Herder was de taal de ultieme expressie van de nationale essentie, zie Van Sas, (N.). ed. *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1999, p. 346.

en de lange miskening van zijn opofferingen voor het vaderland uitdrukkelijk op toneel te verbeelden. Ter Bruggen hoopte dat het publiek zich met de hoofdpersoon zou identificeren en bereid dezelfde opofferingen te leveren ter instandhouding van de Belgische natie. Volgens de auteur miste het stuk zijn doel niet.¹⁷² De *Dietse Warande* en *Het Belfort* spraken echter van eerder een “*aanzet tot vaderlands toneel*”. Deze kritiek sloeg vooral op de inhoud van het stuk zelf, niet op de reactie van de toeschouwers. Dat de recensent het toneel aldus aanvoelde, kan echter een indicatie zijn voor het effect dat ervan uitging.¹⁷³ De impact van Arteveldes rol sloeg ook volgens het *Kunst- en Letterblad* aan bij het publiek. De lof ging echter uit naar de toneelprestaties van de acteur, niet per se naar de boodschap die hij uitdroeg. Door overacting in het licht van publieke appreciatie, ging de boodschap immers verloren. Het blad waarschuwde er tevens voor het stuk voor waarheid te nemen. De recensent benadrukte dat de negatieve portrettering van Oranje en Egmont historisch ongegrond was. Ter Bruggen nam mogelijk verkeerdelijk het enthousiasme van het publiek voor enthousiasme voor de Belgische natiestaat, terwijl het eerder om lof voor de toneelprestatie ging.¹⁷⁴ Ook via het lineaire tijdsverloop trachtte Ter Bruggen bij te dragen tot de constructie van de natie. Door expliciet de lijn bloot te leggen tussen Gentenaar Artevelde als nakomeling van de middeleeuwse Jacob, vroegmoderne Bruggeling Vanstad en hedendaagse Brusselaar Vargas als exemplum voor de contemporaine toeschouwer, representeerde de hoofdfiguur zowel chronologisch als territoriaal België. Ook antiheld Alva verwees in het stuk rechtstreeks naar de Belgische Onafhankelijkheidsopstand: “[...]een strijd die misschien nog niet met onze kinderen zal eindigen”. Dat het prijswinnende stuk zowel in Gent, Brussel als Antwerpen werd vertoond en dit tot tien jaar na de eerste vertoning, wijst ons zowel op de territoriale as die ook in het stuk zelf aan bod kwam als op de bijval die het stuk – boodschap laten we in het midden – toch moet hebben genoten.

Dezelfde gevoelens die Artevelde kwelden, werden toegeschreven aan Don Louis. Hij worstelde gedurende het hele stuk met zijn identiteit, de individuele weerspiegeling van de zoektocht naar de collectieve identiteit van de Belgen als natie. Geboren als Alva’s zoon was hij Spanjaard, naar gevoelen Belg.¹⁷⁵ In de figuur van Don Louis manifesteerde zich de natie als *imagined community*.¹⁷⁶ Tijdens de negentiende eeuw werd als taak aan de moeders toegeschreven de eerste binnen de onafhankelijke natiestaat geboren generatie Belgen op te voeden in de nationale zeden, hun de bijhorende identiteit en territoriale binding mee te geven.¹⁷⁷ In Ter Bruggens stuk werd ook dit verbeeld via Don Louis, die het gebrek aan moederliefde oorzaak achtte van zijn gebrekkige

---

¹⁷² Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. vii en 145 en Delue, (J.). Op. cit. p. 1677-1678.

¹⁷³ Buschmann, (J.E.). ‘Ons tooneel te Antwerpen 1840 tot 1853’, in: Buschmann, (J.E.). ed. *Dietsche Warande en Belfort*. Antwerpen, 1913, p. 255.

¹⁷⁴ *Kunst- en Letterblad*, 4^e jaargang 1843, nr. 1.

¹⁷⁵ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 16-17 en 27.

¹⁷⁶ Anderson, (B.). Op. cit. p. 6.

¹⁷⁷ Jensen, (L.). Op. cit. p. 114-115.

binding met Spanje. Tegelijk compenseerde de genegenheid die De Nederlanden uitstraalden dit gemis. Dat hij uiteindelijk uit Vlaamse ouders geboren bleek, bevestigde fysiek de rol van De Nederlanden als moederland en bood tegelijk een legitimatie voor de contemporaine Belgische autonomie. Don Louis bleek een geboren Artevelde en zo werd het lineaire en teleologische geschiedbeeld opnieuw uitgedragen en geëxpliciteerd: *“Aen den disch des nageslachts zullen de nazaten van den Hertog van Alva geknielt de uwe dienen. Eerste schepen van Vlaenderen in de twaelfde eeuw, makers van Lodewyk in het heilig land, gewapende voorstaenders des volks tegen alle dwingelandyen, overwinnaers van Philips de Schoonen in den slag van Kortryk, martelaren in de verwoesting van Gent onder Karel de vyfde, eindelyk... Regt het hoofd, jongeling, regt het hoofd... Zie, zie hunne bloedende en zegeryke schimmen komen den doop huns zoons, in den laetsten der Artevelden, zegenen”*. Naast een territoriale as die België doorkruiste, veruitwendigde de nationale essentie – vrijheidsliefde en christelijke vroomheid – zich in de figuur van Don Louis. Artevelde personifieerde de vrijheid onder het Gemeentelijk Tijdperk, Vargas de vroegmoderne onderdrukking en Don Louis de actuele autonomie.

In dit stuk werd slechts één keer over *“Nederland”* en *“De Nederlanden”* gesproken. Het vaderland was *“België”* of *“Het Belgenland”*. De personages werden aangeduid als *“Vlamingen”*, *“Nederlandse edelen”* of *“Belgen”* en tegenover *“Spanjaarden”* geplaatst. Deze tegenstelling was nationaal, waarbij regionale verwijzingen fungeerden als pars pro toto.¹⁷⁸ De schaarse Nederlandtoponiemen zijn opmerkelijk in vergelijking met de hierna besproken stukken. De Belgisch-nationale visie van de auteur, tevens moraal van het verhaal, werd expliciet verwoord. Daarnaast kwam impliciet de recente afscheiding van Nederland aan bod. Dit kwam tot uiting in Arteveldes ambigue houding ten aanzien van Oranje. Enerzijds wou hij wraak nemen omdat Oranje zijn vrouw had beledigd, anderzijds wou hij hem beschermen als leider van de Opstand. Het is echter Artevelde die Oranje zijn laffe karakter moest doen ontstijgen. Daarnaast werden via dialogen tussen Artevelde (lees: België) en Oranje (lees: Nederland) toespelingen gemaakt op de scheiding en door dit in te passen in de lineaire geschiedvisie, werd de Belgische Revolutie gelegitimeerd: *“Ik raed de trotsche plannen die in uw zwygend hart verscholen zyn; maer dit is eene zaek die later tusschen ons en onze kinderen zal moeten geëindigd worden. Het voornaemste nu, is onzer allen moeder, België, te redden en te verlossen”*. Tegenover Romaanse invloeden moesten beide Nederlanden zich verenigen, los van deze dreiging gold staatkundige splitsing. Door Egmont en Oranje *“mededingers”* te noemen, werd rechtstreeks geappelleerd aan de gedeelde claim op een stukje Limburg (1830-1839).¹⁷⁹ Wanneer we de recensies erop na lezen, strookte dit niet met de algemene opvattingen ten aanzien van Oranjes figuur, die in de Belgische nationale canon als bevrijder van De Nederlanden was geaccepteerd. Ook

---

¹⁷⁸ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 17, 47 en 70-77 en Leerssen, (J.). *National thought in Europe*. p. 14-16.

¹⁷⁹ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 37, 56-57 en 60-61.

hier ging het echter om cultureel-linguïstische verbroedering, geen staatkundige. Oranje was een volksbevrijder, die niet werd geassocieerd met de contemporaine Willem I.¹⁸⁰ De geuzen werden geportretteerd als zijn onafhankelijkheidsleger. Opvallend is dat Ter Bruggen ook op dit vlak Romand volledig was gevolgd.¹⁸¹ Romand sprak echter niet van “geuzen”, maar van “*pirates zélandais*”. Toch kenden beide auteurs hen de positieve connotatie van “*bevrijder*” toe. Net als Ter Bruggen gebruikte Romand verscheidene stedennamen als pars pro toto voor België. Vooral Brussel, met zijn unieke positie als hoofdstad en zetel van zowel de zestiende- als negentiende-eeuwse macht, was hiervoor geschikt. De sterke stedelijke loyaliteit en identificatie van Artevelde met Gent, was perfect verzoenbaar met een geheel-Belgisch gevoel.¹⁸² Aanvankelijk kwam het nationale immers het sterkst tot uiting op lokaal niveau.¹⁸³

3.1.1.2. *Montigny (Frans Van Geert, 1851)*

De twee eerste bedrijven speelden zich af in Madrid (1568), het laatste bedrijf in de toren van Simancas (1569). Montigny en Brederode waren als gezant door Margaretha van Parma naar Filips II gestuurd om er het Smeekschrift der Edelen af te geven. De Spanjaarden hielden hen echter gevangen en stelden Montigny voor de keuze: in Alva's leger dienen of voor hoogverraad worden geëxecuteerd. Don Carlos, Filips' zoon, verdedigde aanvankelijk zijn vaders bewind door te beweren dat hij door slechte raadgevers werd misleid. Montigny liet hem echter het Smeekschrift lezen, waardoor Carlos zich tegen zijn vader keerde. Montigny's vrouw en schildknaap kwamen vermomd als pelgrims naar Spanje om hem verslag uit te brengen van Alva's terreurbewind in De Nederlanden en de onthoofding van Egmont en Hoorn. Ze smeekten Montigny te ontsnappen, want het volk had een leider nodig om weerstand te bieden. Montigny werd echter – op aanstoken van Granvelle – door de vorst gearresteerd voor ketterij en in een toren opgesloten. Opgehitst door Carlos bevrijdde de Spaanse menigte Montigny, maar die weigerde te vluchten en keerde terug naar het hof. Uiteindelijk liet hij zich overtuigen, maar bij zijn ontsnappingspoging uit de cel werd hij neergeschoten.

Hoewel zowel *De Vlaamsche Kunstbode* als het *Biographisch Woordenboek* dit werk aanduiden als origineel van Van Geert, betrof het een herwerking van *Montigni* geschreven door Nederlander Hendrik Harmen Klijn (1816).¹⁸⁴ Dit is opmerkelijk, vermits Van Geert zelf in de uitgave

---

¹⁸⁰ *Kunst- en Letterblad*, 4^e jaargang 1843, nr. 1.

¹⁸¹ Romand, (H.). Op. cit. p. ii.

¹⁸² Idem. p. 54 en Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 144.

¹⁸³ Van Ginderachter, (M.). ‘Het vaderland vanuit kikkerperspectief. Recent Belgisch en Nederlands onderzoek naar natievorming in de lange negentiende eeuw’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, volume 122, nr. 4. Amsterdam University Press, Amsterdam, november 2009, p. 530.

¹⁸⁴ Cosyn (A.J.). ‘Necrologie: Frans Van Geert’, in: *De Vlaamsche Kunstbode. Maandelijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen*, 3^e jaargang, Antwerpen, 1873 en Frederiks, (J.G.) en Van Den Branden,

verwees naar Klijn en de herwerking een nagenoeg identieke kopie was van het origineel. Wel had Van Geert het originele stuk ingekort in functie van de aandachtspanne van het publiek.¹⁸⁵ Klijn omschreef zijn toneelstuk als patriottisch eerbetoon aan de Nederlandse taal en vrijheidsliefde. Deze motieven waren relevant voor zowel de nationale onafhankelijkheid als de Vlaamse grieven en werden door Van Geert overgenomen. In tegenstelling tot Van Geert, gaf Klijn toe dat door onzekerheid over de historische Montigny het stuk grotendeels op dichterlijke vrijheid was gestoeld. *Montigni* genoot sterke bijval en werd tot driemaal toe heruitgegeven in druk, wat erop wijst dat een waarheidsgetrouwe weergave niet noodzakelijk was om de moraal van het verhaal te laten overkomen.¹⁸⁶ Goossens schrijft in haar studie dat Van Geerts *Montigny* veel minder succes had dan zijn Nederlandse tegenhanger. Het stuk werd slechts één maal vertoond, wegens gebrek aan publieke bijval.¹⁸⁷ *De Eendragt* schreef echter een lovende recensie, waarin werd vermeld dat de door Montigny gepersonifieerde vaderlandse zeden zorgden voor identificatie tussen toeschouwers en hoofpersonage en aldus patriottisme aanwakkerden bij het publiek.¹⁸⁸ Bovendien werd het stuk vier jaar na de eerste vertoning in druk uitgegeven en in 1880 opnieuw vertoond.¹⁸⁹

Montigny speelde zich in tegenstelling tot de andere historische drama's af in Spanje. Dit gaf Van Geert de gelegenheid om Filips II zelf als personage op de scène te voeren. Hoewel hij in een negatief daglicht werd geplaatst, werd vooral Granvelle als tegenpool van de Belgen opgevoerd. Hij aasde op Montigny's lijk, net zoals het contemporaine Frankrijk op het Belgische grondgebied aasde. Door als slottafereel een vreugdevolle Granvelle te verbeelden na Montigny's overlijden, werden de anti-Franse sentimenten van het publiek aangewakkerd.¹⁹⁰ Deze houding is opvallend, vermits Van Geert nog in het Franse keizerlijke leger had gediend. Het sloot wel aan bij de actualiteit, wat mogelijk een strategie was om aansluiting te vinden bij zijn publiek. Hiermee ware niet gezegd dat Van Geert geen Belgische patriot was, want ook in het Belgische leger had hij gediend en hij leende zijn pen expliciet aan de nationale zaak, zowel vanuit zijn persoon als vanuit zijn functie.¹⁹¹ De Belgen werden vertegenwoordigd door de Edelen van het Eedverbond. Dit waren geuzen die strenden voor de bevrijding van De Nederlanden uit de klauwen van het Spaanse bewind. Vermits loyaleiteit deel uitmaakte van de Vlaamse inborst, bleven zij trouw aan Filips II tot hij over de schreef ging. Wanneer

---

(F.J.). *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888, p. 267.

¹⁸⁵ Van Geert, (F.). *Montigny : tooneelspel in drie bedryven*. Verbruggen, Brussel, 1855, schutblad en nawoord.

¹⁸⁶ Klijn, (H.H.). *Montigni, treurspel*. Johannes Van Der Hey, Amsterdam, 1822, p. ii en viii.

¹⁸⁷ Goossens, (E.). Op. cit. p. 120.

¹⁸⁸ *De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, 6^e jaargang, nr. 13, 16 November 1851. Drukkerij der gebroeders Michiels, Gent.

¹⁸⁹ 'Tooneelvertooningen tijdens de jubelfeesten te Brussel', in: *De Vlaamsche School, Tijdschrift voor kunsten, letteren, wetenschappen, oudheidkunde en kunstnijverheid*, 1880.

¹⁹⁰ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 9 en 58.

¹⁹¹ Levis, (E.). 'Van Geert, Frans', in: *Auteurslexicon, Literair Gent*. Online geraadpleegd via <<http://literairgent.be/lexicon/auteurs/van-geert-frans/>> op 17/04/2015.

hij de Edelen voor de keuze plaatste tussen knielen voor zijn gezag of sterven, verkozen zij het laatste. Hieruit blijkt de contemporaine afkeer voor absolutisme en eren van de volkssoevereiniteit. Deze vormde de basis voor de Belgische en Nederlandse natiestaat.¹⁹² In Klijns stuk wordt van “België” noch “Belgen” melding gemaakt. Het begrip “Belgica” werd sinds de zestiende eeuw ad hoc gehanteerd om de Zuidelijke Nederlanden aan te duiden, maar Klijn schreef zijn werk in 1816-1818 onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.¹⁹³ Geboren te Amsterdam had hij meer binding met het Noorden.¹⁹⁴ Vandaar dat hij wel “Vlamingen” en “Hollanders”, courante synoniemen voor de Nederlandstaligen in Zuid en Noord, gebruikte om zijn personages aan te duiden. Zijn geuzen waren vrijheidslievende en vredelievende Nederlanders, die in opstand kwamen wanneer aan hun burgerlijke vrijheden werd geraakt.¹⁹⁵ De zin voor vrijheid en democratie die ze uitstraalden, appelleerde volgens Jensen rechtstreeks aan de actuele situatie, namelijk de verwerking van het Franse bewind (1795-1813). Na deze periode als vazalstaat van het Franse Keizerrijk, moest een tijd van nationale autonomie komen. Via een reeks vaderlandse historische drama’s moest de Nederlandse bevolking overtuigd worden van de standvastigheid van de ‘herwonnen’ autonomie en tegelijk moest ze er via identificatie met de held toe bijdragen. Van Geert diende met zijn herwerking hetzelfde doel voor België. In beide stukken werd via dezelfde weg de breuk tussen onderdrukt verleden en autonoom heden bevestigd, zonder afbreuk te doen aan de chronologische lineariteit van het verhaal.¹⁹⁶ Bovenvermelde volkssoevereiniteit was hierbij van belang, omdat ze de breuk met het Spaanse monarchale en Franse keizerlijke absolutisme markeerde.¹⁹⁷

Als topografisch adjectief bij Montigny benadrukte Klijn dat hij een “Nederlander” was, terwijl Van Geert expliciet van een “een vlaemsche afgezant” sprak. Als hoofdpersonage, de drager van het stuk en – belangrijker – van de nationale essentie, werd hij voor het publiek geëxpliciteerd als personificatie van de eigen natie. Jensen kwam na comparatief onderzoek tot dezelfde conclusie.¹⁹⁸ Hoewel België en Nederland in de jaren 1850 taalkundige en culturele toenadering zochten, werden nog steeds exclusieve claims gelegd op historische figuren.¹⁹⁹ In tegenstelling tot *Alva’s Geheimschrijver* werden zowel bij Klijn als bij Van Geert Egmont, Hoorn en Oranje als vaderlandse figuren geëerd, ook al kozen ook zij voor een secundaire historische figuur als

---

¹⁹² Van Geert, (F.). Op. cit. p. 5, 20-21 en 40.

¹⁹³ Duke, (A.). ‘The Elusive Netherlands. The question of national identity in the Early Modern Low Countries on the Eve of the Revolt’, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, volume 119, nr. 1. s.l., 2004, p. 12.

¹⁹⁴ ‘Hendrik Herman Klijn’, in: *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*. Online geraadpleegd via <<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=klij002>> op 18/04/2015.

¹⁹⁵ Klijn, (H.H.). Op. cit. p. x, 32 en 53 en Duke, (A.). Art. cit. p. 20.

¹⁹⁶ Jensen, (L.). Op. cit. p. 71 en 75 en Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61.

¹⁹⁷ Rigney, (A.). Art. cit. p. 133.

¹⁹⁸ Jensen, (L.). Op. cit. p. 81-82.

¹⁹⁹ Klijn, (H.H.). Op. cit. p. 6 en Van Geert, (F.). Op. cit. p. 6.

hoofdpersonage.²⁰⁰ Van Geert legde vanuit Belgisch oogpunt meer nadruk op Zuid-Nederlanders Egmont en Hoorn, Klijn op Oranje.²⁰¹ Ondanks exclusiviteitsclaims, dwong het gemeenschappelijke verleden Belgen en Nederlanders tot het omarmen van dezelfde voorouders. Toch voerde Nederland vanuit haar stadhouders traditie eerder burgerlijke figuren ten tonele, terwijl Belgische auteurs kozen voor heroïsche martelaars.²⁰²

3.1.1.3. *De Dood van Egmont (Frans Van Geert, 1852)*

Dit stuk speelde zich net als *Alva's Geheimschrijver* af in het jaar 1568; het eerste bedrijf in Egmonts geboortestad Zottegem, de laatste twee bedrijven in Brussel. Egmont was een Vlaamse edele in dienst van de vorst. Hij distantieerde zich expliciet van de gereformeerde Beeldenstormers en riep in naam van een vrije en vreedevolle toekomst voor De Nederlanden op tot godsdienstige verdraagzaamheid. Margaretha van Parma waarschuwde Egmont via brieven voor de listige Filips II en vertelde dat zij weldra als landvoogdes aan de kant zou worden geschoven ten voordele van Alva. Ook Oranje raadde Egmont aan openlijk te rebelleren tegen het Spaanse gezag en samen met de leden van het Eedverbond te vluchten. Egmont echter weigerde, omdat hij oorlog wou voorkomen. Alva nam het regentschap in De Nederlanden over en arresteerde Egmont voor verraad, omdat hij hem adviseerde de Nederlanders te vergeven voor hun opstandigheid in plaats van hen te vervolgen. Egmonts vrouw trachtte hem via een door Alva toegereikte schuldbekentenis en genadebrief van het schavot te redden, maar Egmont weigerde lafheid en werd aan het einde van het stuk onthoofd.

Dit stuk was geïnspireerd op Goethes *Egmont* (1775-1788) en verhaalde een episode sterk vergelijkbaar met *Alva's Geheimschrijver*, hoewel Van Geert andere accenten legde. In *Alva's Geheimschrijver* bevond Alva zich gedurende de hele handeling in De Nederlanden, terwijl Van Geert aanvankelijk Margaretha van Parma aan het bewind liet. Bij Goethe werd Margaretha zelf op scène verbeeld, omdat zijn stuk zich afspeelde in 1566 en niet twee jaar later zoals bij Van Geert.²⁰³ Van Geert claimde in zijn voorwoord historische correctheid, omdat via een realistische en herkenbare portrettering van Egmont identificatie en implementatie van de boodschap werd bevorderd bij het publiek.²⁰⁴ In tegenstelling tot Ter Bruggens letterlijke vertaling, gaf Van Geert eerder een herwerking, waarbij Goethes origineel sterk werd ingekort. De dialogen waren korter, er waren minder personages en minder monologen.

---

²⁰⁰ In haar boek vergelijkt Jensen verschillende opvoeringen van Montigny als personage in de toneelliteratuur, zie Jensen, (L.). Op. cit. p. 82.

²⁰¹ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 21 en Klijn (H.H.). Op. cit. p. 53.

²⁰² Van Sas, (N.). Art. cit. p. 33 en 35.

²⁰³ Dickens, (C.). ed. *Egmont, Trauerspiel in fünf Aufzügen von Joh. Wolff. von Goethe*. Voigt & Gunther, Leipzig, 1865, 176p.

²⁰⁴ Van Geert, (F.). *De Dood van Egmont*. voorwoord.

Een recensent van *De Eendragt* stelde dat Van Geert inderdaad een waarheidsgetrouw beeld van de hoofdfiguur had geschetst, maar bekritiseerde hem op zijn originaliteit: het stuk was een quasi letterlijke vertaling van Goethe. Toch werden ook verschillen aangestipt en deze leidden ertoe dat ik Van Geerts vertaling eerder een herwerking noem. Bij Goethe primeerde immers het liefdesmotief, terwijl in *De Dood van Egmont* patriottisme de boventoon voerde. Dat dit vaderlandsgevoel oversloeg op het publiek, stond voor de recensent buiten kijf: *“Elk voelde zich door vlaemschen moed beziel, en het ware misschien moeijelyk geweest, daer iemand te vinden die den vreemde zou willen hulde toebrengen”*.²⁰⁵ Na vergelijken van de volledige toneelteksten, kan geconcludeerd worden dat de passages waarin Goethe zijn personages over vrijheidsliefde liet spreken in quasi letterlijke vertaling door Van Geert werden overgenomen. De overige dialogen werden veel vrijer vertaald. Mogelijk ontleende Van Geert - geheel in lijn met de nationale cultuurpolitiek - gewoon wat hij nodig had om het Belgische nationale verleden te verheerlijken. Dit verklaart ook waarom patriottisme primeerde op een goed liefdesverhaal en de grondige herwerking van het stuk. De Egmont van Van Geert koos er ondanks de smeekbedes van zijn vrouw voor als martelaar te sterven, terwijl Goethe zijn hoofdfiguur met behulp van Alva's zoon liet ontsnappen om bij zijn geliefde te kunnen zijn. Het verlies van een geliefde stond in nationalistische literatuur symbool voor het verlies van het vaderland. De executie van Egmont verwees – geheel in lijn met de lineaire geschiedsopvatting en het proloog-idee van Eisenstein – naar de herovering van de Zuidelijke Nederlanden door Spanje, terwijl zijn martelaarschap een optimistisch toekomstbeeld schetste. Hierdoor symboliseerde dit verlies eveneens de collectieve zoektocht van de contemporaine Belgen naar een nationale identiteit.²⁰⁶ De tot de Belgische essentie behorende zin voor autonomie paste in Van Geerts patriottische verhaal en daarom werden die passages uit het origineel wel intact gelaten.

Wijzigingen aan het origineel gebeurden hoofdzakelijk op vlak van plaatsaanduidingen. Hoewel Van Geert in zijn personagelijst een onderscheid maakte tussen Brusselaars en Vlamingen, was hier in de doorlopende tekst geen sprake meer van. Vooral het Vlaamse karakter van de Belgen werd benadrukt, maar dit was niet strijdig met een Belgisch-nationale gedachte en paste in het benadrukken van het Vlaamse element binnen de nationale cultuurpolitiek (cf. supra). Daarnaast werden net als door Ter Bruggen de termen *“Vlaanderen”*, *“België”* en *“Nederlanden”* door elkaar gebruikt.²⁰⁷ Van Geert maakte echter meer melding van de historische Nederlanden dan Ter Bruggen, wat paste binnen het afnemen van anti-Hollandse gevoelens vanaf midden jaren 1840. Net als bij Ter Bruggen vormde Spanje de antithese. Ook Granvelle werd aan het lijstje antihelden toegevoegd. Parallel met de geleidelijke toenadering tot Nederland, en deels reden hiervoor, voerde België steeds

---

²⁰⁵ *De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, 7^e jaargang, nr. 11, 31 oktober 1852. Drukkerij der gebroeders Michiels, Gent.

²⁰⁶ Borghart, (P.). Op. cit.

²⁰⁷ Dickens, (C.). Op. cit. p. 125 en Van Geert, (F.). Op. cit. p. 35-36 en 73.

meer oppositie tegen het expansionistische Frankrijk.²⁰⁸ Van Geert kende de geuzen in dit verhaal een afwijkende rol toe. *De Dood van Egmont* was immers het enige toneelstuk waarin ze als “vreemdelingen” werden geportretteerd. Het woord had een duidelijke negatieve connotatie, want Egmont distantieerde er zich expliciet van: de Edelen van het Eedverbond waren geen geuzen. De gelijkschakeling van de geuzen met Beeldenstormers verschilde eveneens van de andere stukken. Hoewel in nagenoeg alle stukken de Beeldenstorm vanuit het contemporaine anti-revolutionisme werd afgewezen, distantieerden hierin net de geuzen zich van de Beeldenstormers. De reden voor Van Geert negatieve portrettering ervan, lag in het gelijkschakelen van revolutionisme met republikanisme, een verwijzing naar de ontaarde Franse republiek onder Napoleon III.²⁰⁹

Slechts één keer werd verwezen naar een lokaal-stedelijke identiteit, namelijk wanneer over Karel V werd gesproken “als geboren Gentenaar”. Dit werd echter vermeld om te bevestigen dat hij de Vlaamse taal machtig was en, vermits de taal gans het volk was, ook Belg naar geboorte. Karel V werd op die manier in schril contrast geplaatst met zijn hoogmoedige Spaanse zoon en diens Franse raadgevers. Het onderscheid tussen Vlamingen en Brusselaars kon een verwijzing zijn naar het contemporaine verfranste stadsbestuur, maar ook de meeste Vlaamse steden kenden een verfranst bestuur.²¹⁰ Toch is het opvallend dat Goethe dit onderscheid niet maakte, hoewel éénmalig melding werd gemaakt van “Brusselse burgers”. Zij werden echter niet onderscheiden van “Vlamingen”, maar van “Nederlanders”. Verder in het stuk blijkt het ook hier om synoniemen, eerder dan om tegengestelden te gaan: “De Brusselaar, Antwerpenaar en Gentenaar hebben andere rechten”. De gemeentelijke vrijheden die door de vorst waren erkend bij zijn Blijde Intrede, trad Filips II nu met de voeten. Net die vrijheden verbonden de verschillende steden en gemeenten tot De Nederlanden, gepersonifieerd door Egmont. Waar Van Geert echter deze vrijheden associeerde met de Belgische grondwet en de leuze “eendracht maakt macht”, schetste Goethe eerder het beeld van een losse unie. Beide auteurs projecteerden de territoriale situatie waarin ze zichzelf bevonden – het nog niet eengemaakte Duitsland en de natiestaat België – op hun historisch drama. Dit verklaart ook meteen waarom Goethe niet van “Belgen” of “Vlamingen” sprak.²¹¹

---

²⁰⁸ Janssens, (J.). Op. cit. p. 18 en 74.

²⁰⁹ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 4, 6, 13 en 16.

Louis Napoleon was in december 1851 verkozen tot Franse president. Een jaar later riep hij zichzelf uit tot keizer Napoleon III, waarna hij een expansiepolitiek startte, zie Colton, (J.), Kramer, (L.) en Palmer, (R.R.). *A History of the Modern World since 1815*. McGraw-Hill International Edition, New York, 2007, p. 490.

²¹⁰ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 34.

²¹¹ Dickens, (C.). Op. cit. p. 3, 6 en 36-38.

3.1.2. Origineel-Vlaamse stukken

3.1.2.1. *Mathias de Beeldstormer (Hippoliet Van Peene, 1858)*

Don Carlos, de zoon van Filips II, leefde in onmin met zijn vader. Filips II was op aanstoken van Alva gehuwd met de vrouw waar Carlos zelf verliefd op was. Daarenboven had Alva ervoor gezorgd dat Filips de verloving tussen Anna van Oostenrijk en zijn zoon weigerde, vervolgens Carlos ontferde en verbande naar Extremadura. Carlos verkaste in 1567 echter onder de naam Mathias naar Antwerpen, waar hij informatie van het Spaanse hof doorspeelde aan Oranje en verkeerde met de rooms-katholieke Adda. Van Haren, Adda's protestantse oom, trad op als contactpersoon tussen Carlos en Oranje, zonder diens ware identiteit te kennen. Carlos eiste van Alva de vrijlating van de predikanten Dathenus en Motet, maar die weigerde, tot Carlos zijn dekmantel van Mathias liet vallen. Ondertussen was Filips II op de hoogte van het verraad van zijn zoon en had hij Alva de toestemming gegeven Carlos te arresteren. Hij weigerde samen met het Eedverbond te vluchten, werd opgesloten in de Burcht en nadien naar Spanje gebracht. Adda had per ongeluk Carlos' schuilplaats aan Alva verklapt en als dank zijn zegelring gekregen. De landvoogd verbrak echter zijn beloftes en weigerde haar leven in ruil voor Carlos' ware identiteit en vrijlating. Adda trad hierop in een klooster dat in 1577 door de geuzen onder leiding van Oranje en Van Haren werd overvallen tijdens de bevrijding van Antwerpen.

Van Peene schetste in zijn stuk een dubbele tegenstelling. Enerzijds had je Spanjaarden en Spaansgezinde rooms-katholieken, anderzijds de rond Oranje en Don Carlos verenigde Antwerpse protestanten en rooms-katholieken. Beide historische figuren werden als geuzenleiders voorgesteld, waarbij de nadruk lag op hun godsdienstig tolerante houding, die noodzakelijk werd geacht om het vaderland te bevrijden. De Belgische nationale leuze "*eendracht maakt macht*" en het idee van eenheid in verscheidenheid werden hierin uitgedragen. Verwijzingen naar de geuzen werden dan ook vooral gehanteerd om het vrijheidsmotief te ondersteunen. In naam van de vrijheid was het door de geuzen gepleegde geweld tijdens de Beeldenstorm gerechtvaardigd, waarmee Van Peene op dezelfde lijn zat als het merendeel van de liberale stukken (cf. infra). Opstandigheid werd afgezworen, maar gerechtvaardigd vanuit het hogere doel van nationale autonomie. De nationale tegenstelling tussen Spanje en De Nederlanden werd bovendien doorgetrokken naar het individuele niveau van de personages, die duidelijk als type werden neergezet. Enerzijds had je de conflicten tussen Filips II en zijn zoon Don Carlos. De conservatieve vorst had een zeer enge visie op de relatie tussen nationalisme en geloof en zag als vroom katholiek en geboren Spanjaard gebiedsuitbreiding louter als machtsinstrument. Don Carlos daarentegen was een liberaal-katholiek, die hoewel in Spanje geboren en opgevoed, zich meer verbonden voelde met De Nederlanden. Quasi expliciet werd hierin Andersons theorie van de natie als *imagined community* bevestigd. *Mathias De*

Beeldstormer leunde op dit vlak sterk aan bij Don Louis in *Alva's Geheimschrijver*. Anderzijds had je de spanning tussen de Spaanse Carlos en de Nederlandse Adda (cf. infra).

“De Nederlanden”, “Vlaanderen” en “België” werden als synoniemen door elkaar gebruikt. Hoewel het stuk het zestiende-eeuwse Antwerpen verbeeldde, sprak er geen lokaal chauvinisme uit. Lokale plaatsaanduidingen kwamen enkel voor om historische waarachtigheid aan het verhaal te schenken.²¹² Door te fungeren als actuele pars pro toto, verbonden de lokale toponiemen acteurs en toeschouwers via een gelaagde identiteit aan elkaar en de natiestaat. Ook hiervoor zette Van Peene Don Carlos in. Hoewel hij De Nederlanden gunstig genegen was en zich met haar inwoners identificeerde, bleef hij territoriaal en biologisch gebonden aan Spanje. Adda daarentegen was een geboren Antwerpse en haar relatie met Carlos was gedoemd te mislukken, wat de onverenigbaarheid van beide naties bevestigde. Tegelijk symboliseerde de genegenheid tussen beide de symbiose tussen het Germaanse en Romaanse element in de Belgische nationale essentie.²¹³ Dat Filips II zijn zoon verbande en arresteerde voor zijn verraad, benadrukte enerzijds het slechte karakter van de vorst en gaf anderzijds de boodschap mee dat nationaal belang boven persoonlijke belangen moest worden gesteld. Zo gebruikte Carlos de genegenheid van Adda om de onafhankelijkheid van De Nederlanden te bewerkstelligen. Daarenboven plaatste Filips II hem buiten de Spaanse gemeenschap, waardoor Carlos geheel ten dienste van de bevrijding van De Nederlanden kwam te staan en de boven besproken ambiguïteit rond zijn figuur werd opgelost.²¹⁴

Hoewel Filips II en Alva als vijanden werden opgevoerd, werden de toeschouwers er vooral toe aangespoord zich te verenigen tegen de Franse expansionistische dreiging. De opkomende confessionele tegenstellingen moesten in naam van het behoud van de natiestaat begraven worden. Dit werd gepersonifieerd door de graaf van Hoogstraten. Antoon II van Lalaing (1530-1568) bleef steeds rooms-katholiek, maar was eveneens trouw aan de protestantse Oranje. Als lid van het Eedverbond voerde hij oppositie tegen het Spaanse bewind en vooral tegen de Franse kardinaal Granvelle, op wiens aanstoken in De Nederlanden een dwangbeleid werd gevoerd.²¹⁵ Net zoals het contemporaine Frankrijk een bedreiging vormde voor de Belgische grondwettelijke vrijheden, spoorde Granvelle Filips II ertoe aan de Blijde Intrede te schenden. De democratische gezindte van zowel Van Peene als Eugène Verhaegen (1820-1878) aan wie het stuk was opgedragen, werden gerepresenteerd door de graaf.²¹⁶ Hun liberale nationalisme werd tevens in de mond van Don Carlos

---

²¹² Van Peene, (H.). *Mathias de Beeldstormer*. Drukkerij van I.S. Van Doosselaere, Gent, 1858, p. 7-8, 28, 46 en 68-69.

²¹³ Idem. p. 95 en Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 145 en 159.

²¹⁴ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 23, 58 en 92.

²¹⁵ Idem. p. 8 en *Antoon van Lalaing, 1530-1568. Graaf van Hoogstraten blijft de Opstand trouw tot het einde*. Online geraadpleegd via <<http://members.home.nl/tetrode/Hoogstraten/Lalaing.htm>> op 24/04/2015.

²¹⁶ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 5 en Van Schoor, (J.). *Een huis voor Vlaanderen. Honderd jaar Nederlands beroepstoneel te Gent*. N.V. Drukkerij Erasmus, Gent, 1972, p. 20.

gelegd. In vergelijking met de stukken van Van Geert, domineerde bij Van Peene echter de politieke boodschap op de nationalistische. Opmerkelijk is dat Van Peene veel sterker dan Van Geert de mythe van de vreemde overheersing uitspeelde, door dit te koppelen aan zijn burgerlijk-liberale opvattingen. Filips' absolutisme werd tegenover de Belgische volkssoevereiniteit geplaatst.²¹⁷ De gravin van Hoogstraten schreef Alva "*de moed van een Castiliaan en de hoffelijkheid van een Fransman*" toe, maar uitte achter zijn rug haar ongenoegen over zijn beleid. Hiermee werden zowel de verfransing van het culturele en zedelijke leven in het contemporaine België als de internationale politiek van Napoleon III op de korrel genomen.²¹⁸ Ook de uiterlijke kenmerken van de personages werden uitgespeeld om de zwart-witportrettering te versterken. Van Haren beschreef Alva als een grijsaard met een schijnheilig en vals gezicht. Oranje daarentegen had een verfiind gelaat, die zijn identiteit als rechtschapen edelman verraadde.²¹⁹ Morelli kwam na vergelijking tussen de uiterlijke voorstellingen van Egmont en Hoorn tegenover Filips II tot dezelfde conclusie.²²⁰ Tenslotte werd net als in *De Geuzendans* de Bijbelse voorstelling van hemel en hel gehanteerd als metafoor voor het goede karakter van de Nederlanders en de kwade inborst van de Spanjaarden. Volgens het teleologische vooruitgangdenken markeerde de eigen natiestaat immers de hoogste graad van beschaving en moraliteit.

Naast actuele toespelingen op het Franse expansionisme, werden ook de gebruikelijke natievormingsmechanismen gehanteerd als frame voor het stuk. Don Carlos representeerde de alwetende verteller die vanuit teleologisch uitgangspunt toekomstvoorspellingen deed. Hij nam immers met de volgende woorden afscheid van Oranje, die het land ontvluchte voor Alva: "[...] *en als 't lot ons nog weder hier te samen brengt, ik hoop, ik vertrouw dat het niet meer zal zyn in een spaensch wingewest, maer op een onafhankelyk nederlandsch grondgebied*".²²¹ Daarnaast werd continuïteit gecreëerd via contemporaine symbolen die in de historische setting werden geprojecteerd. Van Haren hing de vlag als symbool van nationale autonomie en vaderlandsliefde uit om de rederijkerskamers, die het toenmalige Nederlandse volk en de hedendaagse Vlaamse Letterwereld vertegenwoordigden, te verwelkomen. Ook het *Geuzenlied* werd verscheidene keren hernomen.²²² Tenslotte werd expliciet verwezen naar een breuk tussen heden en verleden die, zoals uit het theoretische kader bleek, noodzakelijk was om een historisch bewustzijn en een narratief van

---

²¹⁷ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 17, 28 en 47-49.

²¹⁸ Idem. p. 44.

Onderzoek naar Van Peenes voltallige literaire corpus wees inderdaad uit dat zijn werken doordrongen waren van anti-Franse sentimenten. Via zwart-witportrettering van stereotype personages plaatste hij de Belgische nationale zeden tegenover af te zweren Franse culturele en morele invloed, zie Van Schoor, (J.). Op. cit. p. 20 en 22.

²¹⁹ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 12 en 62.

²²⁰ Morelli, (A.). Op. cit. p. 102.

²²¹ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 34, 70 en 88 en Rösen, (J.). Art. cit. p. 122.

²²² Van Peene, (H.). Op. cit. p. 75, 103-104 en 108 en Hobsbawm, (E.). en Ranger, (T.). Op. cit. p. 7.

historische continuïteit te creëren: Oranje bracht de laatste slag toe aan het Spaanse bewind en legde tegelijk de eerste steen van de onafhankelijke natiestaten Nederland en België.²²³

De recensies waren vol lof over dit stuk, dat tevens de eerste Driejaarlijkse Staatsprijs voor Vlaamse Toneelletterkunde won. Het wedstrijdreglement stelde dat enkel stukken die een episode uit de nationale geschiedenis of nationale zeden verbeelden in aanmerking kwamen. Van Peene combineerde beide en hoewel ook een sterke ideologische boodschap uit zijn toneel sprak, verpakte hij dit in nationale tegenstellingen.²²⁴ Het was dan ook het patriotisme dat door de recensenten werd opgepikt en toegejuicht in de pers. *De Gazette van Gend* bekritiseerde het stuk op gebrekkige historische correctheid, maar prees het in De Nederlanden plaatsen van Don Carlos om zijn mentale breuk met Spanje ook territoriaal te onderlijnen. Analyse wees echter uit dat desondanks de *imagined community* primeerde op territoriale binding.²²⁵ De jury van de Driejaarlijkse Staatsprijs loofde dan weer vooral het uitkristalliseren van de nationale tegenstellingen tussen Spanje en De Nederlanden op het individuele niveau, namelijk in de liefde tussen Adda en Don Carlos. De juryleden zagen in tegenstelling tot de recensenten wel de verbinding tussen patriotisme en liberalisme, maar vatten dit louter filosofisch op in lijn met de grondwettelijke vrijheden en volkssoevereiniteit. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat hier echter ook politieke doeleinden achter scholen.²²⁶

3.1.2.2. De Boschgeuzen of de Familie van Cuyck (Frans Van Geert, 1859)

Het stuk speelde zich af in de regio Oudenaarde (1572). De familie Van Cuyck woonde te Maria-Horebeke, een dorp dat de Geuzenhoek werd genoemd omdat de meeste inwoners protestants waren. De bevolking had sinds de komst van Alva weinig hoop en protesteerde eerder passief. Kapitein Blommaert overhaalde hen echter tot een list: 400 bosgeuzen verschuilden zich in het Edelarebos om van daaruit via een verrassingsaanval de Spanjaarden te verdrijven. Rosalie Van Cuyck wou met de katholieke Steven trouwen, maar dit werd tegengehouden door haar oudere broer en schoonzus die Steven niet vertrouwden. De Sint-Jorisgilde kwam elk jaar haar patroonheilige eren in de kapel nabij de herberg van meester Mathysen. Steven vernielde echter het beeld van Sint-Joris en schoof de schuld op Van Cuyck senior uit wraak voor het afgewezen huwelijksaanzoek. Een getuige hiervan werd door Steven vermoord en vervolgens pleegde de dader zelfmoord. Van Cuyck, zijn zoon en schoondochter werden hierop gearresteerd voor ketterij en heiligschennis, maar hun executie werd verhinderd door de inval van de geuzen onder leiding van Blommaert. In Stevens afscheidsbrief werd een bekentenis afgelegd die de Van Cuycks vrijpleitte van alle schuld.

---

²²³ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 108, Tribe, (K.). Op. cit. en Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61.

²²⁴ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 152.

²²⁵ *Bydragen der Gazette van Gend*, 13 november 1858.

²²⁶ 'Les Prix quinquennaux et triennaux en Belgique. Rapports officiels, 1851-1870', in: *Annuaire de l'Académie royale de Belgique*. Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, Brussel, 1870, p. 149.

Het is opmerkelijk dat Van Geert als geboren Gentenaar een stuk schreef met zo'n sterke lokale identificatie met het Oudenaardse. Toch kunnen Van Geerts stukken binnen de Vlaamse Letterwereld worden geplaatst, die vooral de gehele Vlaamse taal en cultuur trachtte te promoten. Via uitdragen van het Vlaamse element op lokaal niveau, werd de natie als geheel geëerd en ondersteund.²²⁷ Belangrijke historische figuren als Egmont en Hoorn werden expliciet als "*Vlaemsche helden*" en martelaars voor de bevrijding van het vaderland neergezet. De protestantse Van Cuycks identificeerden zich met beide rooms-katholieke personages, waardoor de nationalistische en patriarchale moraal in het stuk primeerde over eventuele ideologische toespelingen. Het ideaal van broederlijkheid, belangrijk element in de constructie van een nationale gemeenschap, werd hiermee uitgedrukt.²²⁸ Zowel de Van Cuycks als Kapitein Blommaert personifieerden de contemporaine nationale deugden en werden tegenover hun tegenpool, de onbeschofte Spanjaarden, geplaatst. Dergelijke zinspelingen op de eigen nationale verhevenheid lazen we ook bij Van Peene.

Ondanks de weinige ideologische toespelingen, werd toch een confessionele gezindte uitgedragen in het stuk. Deze werd aan de nationale tegenstelling tussen Belgen en Spanjaarden gekoppeld: de inwoners van Maria-Horebeke en de geuzen onder leiding van Blommaert waren protestanten en vijanden van de katholieke Filips II. Zij stredden voor nationale autonomie en godsdienstvrijheid.²²⁹ Daarenboven werden, ondanks de opvoering van katholieken Egmont en Hoorn als vaderlandse helden, de protestanten als echte voorouders van de Belgen voorgesteld. Zo argumenteerde Raymond tegen een huwelijk tussen Steven en zijn zuster: "*Steven, mijn schoonbroeder worden? Een man als hy? Een goddeloze, een tweede judas? Die uit baetzucht de leer zyner voorvaederen heeft afgezworen? Nooit, Nooit!*" Hieruit valt te concluderen dat Van Geerts stuk op twee identificatieniveaus moet worden gelezen. Enerzijds had je het protestantse, lokale niveau gesitueerd in "*De Geuzenhoek*" (Maria-Horebeke) en anderzijds het nationale, Belgische niveau dat katholieken en protestanten verenigde. Hiermee werd een toespeling gemaakt op de contemporaine grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat. Daarenboven werd herbergier Mathyssen als katholiek neergezet. Net als Egmont representeerde hij de burgerij eerder dan het volk, dat in hun een leidersfiguur erkende. Aan het confessionele werd aldus een sociaal-economisch aspect verbonden.²³⁰ Van Geert wordt in een aantal studies als protestant geduid, maar op basis van dit toneelstuk is onduidelijk met welke strekking de auteur zichzelf identificeerde.²³¹ Daarenboven concludeerde Jensen op basis van haar analyse van *Montigny* dat Van Geert het rooms-katholicisme

---

²²⁷ Van Ginderachter, (M.). Art. cit. p. 530.

²²⁸ Van Geert, (F.). *De boschgeuzen of de familie Van Cuyck te Maria-Hoorebeke, drama in drie bedryven en vier tafereelen*. Drukkerij van C. Vyt, Gent, 1861, p. 11 en Anderson, (B.). Op. cit. p. 7, 10 en 30.

²²⁹ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 27 en 29.

²³⁰ Idem. p. 10, 23 en 72-73.

²³¹ De Vrieze, (Y.). Op. cit. p. 38 en Baron, (F.). *Jacob van Artevelde door de ogen van Frans Van Geert : Een analyse van een 19de-eeuws toneelstuk*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 2014, p. 75.

genegen was.²³² Het lijkt erop dat hij vanuit de unionistische gedachte van de Vlaamse Letterwereld verschillende geloofsstrekkingen trachtte te verenigen in het vaderlands belang. Van Geert kan vanuit het voorhoede-idee van de letterheren zowel met de katholieke Mathysen als met de protestantse Blommaert en vanuit zijn geloofsgezindte met de Van Cuycks worden geassocieerd en vormde als alwetende verteller een brug tussen de verschillende personages en identificatieniveaus. Het Vlaamse element in het stuk paste binnen de voorkeur voor de geschiedenis van het Graafschap Vlaanderen in de anti-Franse cultuurpolitiek en in de strijd voor erkenning en opwaardering van de Nederlandse taal door de flaminganten (cf. supra).

Door godsdienstige onverenigbaarheid was elke verbintenis tussen Rosalie en Steven gedoemd te mislukken. Het is opvallend dat ondanks de in het stuk uitgedragen godsdienstige verenigingsgezindheid en tolerantie dit liefdesmotief getuigde van exclusivisme. De protestantse Rosalie personifieerde in dit deelthema echter het contemporaine Nederland en de katholieke Steven België. Via de figuur van Steven werd dus niet alleen een intern-nationale anti-klerikale boodschap uitgedragen, maar tevens gealludeerd op de dertigste verjaardag van de splitsing van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Ook in dit licht kan het benadrukken van het Vlaamse karakter van de nationale helden worden gelezen. In de gehanteerde uitgave werd in *“maer de Belgen, met de medewerking van onze noordsche broeders, onder het beleid van Oranje, zullen de ketenen weten te verbreken, en alzoo aen geheel Europa het voorbeeld geven van eendragt, vryheid en liefde voor het vaderland!”* de verwijzing naar België en Nederland geschrapt en vervangen door *“De Nederlanders”*. In de slotscène werden zowel Blommaert als Oranje geprezen als bevrijders van het vaderland en tegelijk werden ze in een lineair tijdsverloop geplaatst als voorouders van het contemporaine publiek. De schrapping is opmerkelijk en het is onduidelijk van wiens hand ze komt, vermits in zowel de tweede als derde uitgave, daterend uit hetzelfde jaar 1861, reeds *“De Nederlanders”* stond gedrukt.²³³ Janssens merkte in *De Belgische natie viert* op dat, ondanks geleidelijke toenadering sinds 1840, het vooral vanaf 1860 was dat België culturele en diplomatieke toenadering zocht tot Nederland. In diezelfde periode kwamen de interne confessionele tegenstellingen aan de oppervlakte; Van Geerts stuk weerspiegelde beide. Het stuk werd pas twee jaar na de eerste opvoering in druk uitgegeven, dus zeer waarschijnlijk werd in 1859 nog een expliciet onderscheid gemaakt tussen België en Nederland.²³⁴ Met het aanpassen van de slotscène paste Van Geert tevens de eigen natiestaat in de Europese context en zocht hij aansluiting bij de Nederlandstalige literaire

---

²³² Jensen, (L.). Op. cit. p. 82.

²³³ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 39, 50 en 143.

²³⁴ Janssens, (J.). Op. cit. p. 74.

wereld. Dergelijk internationaal-nationalisme, zoals Tollebeek het noemt, was niet ongewoon voor de negentiende-eeuwse letterheren en niet strijdig met hun patriottisme.²³⁵

3.1.2.3. *Gijsbrecht Barlo (Karel Versnaeyen, 1863)*

De geuzen belegerden in 1568 een door Alva's troepen bezet slot in Valkenburg. Hun leider, Gijsbrecht Barlo, was echter een verrader die op zijn troepen neerkeek, hun vaderlandsliefde en zucht naar onafhankelijkheid trachtte te ontnemen. Hij bood Willem Ruckhove, één van de geuzen, geld om mee te doen aan zijn verraad en chanteerde hem door zijn dochter en petekind te gijzelen. Ruckhove stelde Oranje echter op de hoogte van Barlo's verraad en dankzij een extra troepenmacht kon een verrassingsaanval door de Spanjaarden worden geneutraliseerd. Barlo vluchtte en nam de identiteit van Marten van der Hoef aan. Negen jaar later was Willem overleden, terwijl diens dochter onder voogdij van zijn broer Dirk was geplaatst. Dirk huwelijkt zijn dochter uit aan Marten, maar zij weigerde het aanbod omdat ze verliefd was op Herman. Marten trachtte daarop vrienden van Dirk om te kopen om een goed woordje te doen over het huwelijk. Het goud verraadde hem echter als Barlo, waarop hij Herman en één van Dirks vrienden opsloot, de andere vriend werd vermoord, zodat geen van beide hem openbaar kon ontmaskeren. Een volksopstand bevrijdde Herman uit de gevangenis en plaatste hem aan het hoofd van hun verzet tegen het Spaanse bewind. Barlo werd ontmaskerd en uitgeleverd aan het volk.

Dit stuk schetste de tegenstelling tussen de voor nationale autonomie strijdende geuzen enerzijds en Spanjaarden en landverraders anderzijds. De eerste scène was gecentreerd rond de "vrijheid of dood"-leuze van de geuzen. Zij stelden liever te sterven dan onder het Spaanse dwangbeleid verder te leven. Dit sloeg zowel op cultureel-linguïstische, staatkundige als religieuze onderdrukking en kan gekoppeld worden aan de heroïsche martelaarschap van de helden uit de vorige stukken. Aan deze tegenstelling werd eveneens een sociaal-economisch aspect verbonden. Geuzenaanvoerder Barlo keek met misprijzen neer op zijn troepen. De geuzen duldden vanuit hun vrijheidszin echter geen hoger gezag. Hieruit sprak een republikeinse gezindte en klonk het contemporaine ideaal van volkssoevereiniteit door. De hoofdboodschap van dit stuk was dan ook eerder ideologisch dan nationalistisch, hoewel de held uit het eerste bedrijf zijn liefde voor het vaderland boven zijn gezin plaatste. Willem Ruckhove stierf om De Nederlanden van de Spanjaarden te redden en personifieerde het patriottisme waarvan het publiek doordrongen moest worden. Toch meende ook Ruckhove dat allereerst de belabberde economische situatie moest worden aangepakt en dan pas de vreemde heerschappij. Het volk leefde in armoede, terwijl de reeds in een hoge positie verkerende Barlo zich verrijkte door met de Spanjaarden samen te werken. Hiermee uitte

---

²³⁵ Tollebeek, (J.). 'Het koppelteken van de nationale cultuur. De paradox van de eigenheid in België en Nederland, 1860-1918', in: Bemong, (N.), Kemperink, (M.) en Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 16.

Versnaeyen kritiek op het verfranste stadsbestuur dat de Vlaamse theaterwereld subsidies weigerde en aldus Vlaamse cultureel-linguïstische expressie belemmerde.²³⁶ Te Valkenburg had het hoofdpersonage Ruckhove geld aangeboden om zijn vaderland te verraden, in Brussel bood hij Van Swieten geld aan om de jonge maagd Sabina te verraden, waarop Van der Hoef ontmaskerd werd als Barlo. Net als in *Mathias de Beeldstormer* en *Alva's Geheimschrijver* veranderde het hoofdpersonage van naam wanneer hij de eigen nationale essentie of de 'vreemde ander' personifieerde. Sabina personifieerde het vaderland dat door het Spaanse bewind werd misbruikt. Ruckhove en Van Swieten personifieerden de standvastige geus, die het collectief-nationale belang boven persoonlijk gewin plaatste.

Het vaderland waarvoor de geuzen vochten was "*De Nederlanden*" of "*Nederland*". Beide termen werden vermeld, zonder dat van "*Vlaanderen*" of "*België*" melding werd gemaakt, wat in de andere toneelstukken – op *De Val van Antwerpen* na – wel het geval was.²³⁷ Net als bij Van Den Branden, kan dergelijke plaatsaanduiding wijzen op een Groot-Nederlandse gedachte. Toch ging het ook hier eerder om filologisch-culturele toenadering tussen flaminganten en de Nederlandse letterwereld, vermits De Tael is gansch het Volk, waar Versnaeyen secretaris van was, zich hoofdzakelijk met historiografische en taal- en letterkundige producties bezighield. De politieke flank van de vereniging was daarentegen inderdaad ontstaan uit een bundeling van Gentse orangisten. Zij waren echter doctrinair-liberaal, terwijl Versnaeyen eerder aan progressieve zijde te situeren was.²³⁸

3.1.2.4. Willem van Oranje, Antwerpen in 1585 (Emmanuel Van Driessche, 1866)

Herman en Peter waren watergeuzen onder leiding van Oranje. Tijdens het beleg van Breda had een Franse officier uit het leger van de hertog van Anjou, die door de Nederlanders als hun nieuwe soeverein was aanvaard, Hermans zus verkracht die daarna zelfmoord pleegde. Gravin Louïsa, de berooide ex-vrouw van Peter had in diezelfde periode hun dochtertje Nella achtergelaten en had zich ondertussen opnieuw kunnen verrijken door in Anjou's gunst te komen. Nella was als wees opgenomen in het gezin Potterman en had een relatie met Herman. Peter en Herman verdachten Anjou van vals spel: in plaats van De Nederlanden te helpen bevrijden van het Spaanse juk, spande de hertog samen met de Spanjaarden. Herman kwam te dicht bij de waarheid en werd opgesloten in Anjou's kerker. Ondertussen trachtten de Fransen Antwerpen in te nemen. Gravin Louïsa ving in deze chaos een voor Nella bestemde kogel op en maakte zichzelf op haar sterfbed bekend als Nella's moeder. De Franse officier die eerder Hermans zus had verkracht, trachtte zich nu ook aan Nella te

---

²³⁶ Vanhoutryve, (A.). Op. cit. p. 31-32.

²³⁷ Versnaeyen, (K.). *Gijsbrecht Barlo, drama in vier bedrijven*. Annoot-Braeckman, Gent, 1863, p. 5-8, 10, 20 en 71.

²³⁸ Delue, (J.). Op. cit. p. 18 en 'Karel Versnaeyen', in: *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*. Online geraadpleegd via <<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=vers023>> op 13/02/2015.

vergrijpen, maar Herman doodde hem. Anjou ondervond teveel tegenstand van de Antwerpenaren en ontvluchtte de stad.

Dit stuk verbeeldde in tegenstelling tot de andere toneelstukken een minder bekende episode uit de Nederlandse Opstand. De keuze hiervoor diende de doeleinden van de auteur, namelijk propageren van Belgisch patriottisme, de Vlaamse grieven en antipropaganda voor Frankrijk. Van Driessche beweerde zich op historiografisch werk te hebben gebaseerd. Opvallend is echter dat Janssens, één van zijn bronnen, een Spanjaard aanduidde als verkrachter van Hermans zus. Daarenboven nam Herman niet in Antwerpen, maar elders wraak op de boosdoener. Van Driessches keuze voor een Franse verkrachter illustreert dat de auteur de historische realiteit kneedde om te passen binnen de anti-Franse boodschap die hij aan het publiek wou meegeven. Janssens' werk dateert uit 1840, toen België nog bescherming zocht bij Frankrijk tegen Nederland. Bij publicatie van *Willem van Oranje* was de wereldpolitieke balans reeds gekeerd.²³⁹ In een zwart-witte tegenstelling werden Anjou's soldaten voorgesteld als leugenachtige verraders, terwijl Oranje en Herman de Belgische nationale essentie veruitwendigden en tegen Frans en Spaans expansionisme streden. Deze tegenstelling trok zich net als bij Van Peene door in het uiterlijk van de personages. Oranje was een statig en waardig man, terwijl Anjou afzichtelijk was. Via stereotype portretteringen en de centrale thematiek van de (bedreigde) nationale autonomie werd het verleden geactualiseerd. Daarnaast werden ook de posities van de personages op het toneel zorgvuldig ten dienste van de nationale tegenstellingen gezet. De Antwerpse kolveniers posteerden zich steeds links op de bühne, de Franse soldaten rechts.²⁴⁰ Van Driessche schreef in 1872 aan Rooses dat hij "*van het tooneel eene opstandsbeweging wilde maken tegen het franskiljonismus*". Dit was in 1866 reeds duidelijk te merken in zijn toneelrepertoire, vermits Anjou zowel het contemporaine Napoleontische wereldtoneel als de Belgische verfranste stadsbesturen personifieerde.²⁴¹ De wedstrijdjury van De Morgenstar bekroonde het stuk met de eerste prijs, omdat het patriottisme en volkssoevereiniteit uitdroeg en de contemporaine bevolking met deze gevoelens wapende tegen de expansiezucht van het "*despotische*" Frankrijk. Dat het stuk sterk inspeelde op deze gevoelens en hierom werd geprezen, kwam deels voort uit de aanleiding tot schrijven, namelijk de verjaardag van de eedaflegging van Leopold I. De absolutistische Anjou werd als slechte vorst op de historische tijdslijn voor en in contrast met de rechtvaardige hedendaagse monarch geplaatst. Tegelijk werd hiermee

---

²³⁹ Van Driessche, (E.). *Willem van Oranje, Antwerpen in 1585*. Boekdrukkerij ED. Donné, Antwerpen, 1867, p. 35 en Janssens, (J.H.). *Histoire des Pays-Bas depuis les Temps Ancien jusqu'à la création du Royaume des Pays-Bas en 1815*, volume I. Riga, Imprimeur Libraire, Brussel, 1840, p. 477-478.

Ook Delue concludeerde dat in Van Driessches literaire corpus waarheidsgetrouwheid vaak ondergeschikt was aan de boodschap die hij via zijn werken wou uitdragen, zie Delue, (J.). Op. cit. p. 435.

²⁴⁰ Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 18-19 en 33.

²⁴¹ *Brief van Emmanuel Van Driessche aan Max Rooses. Elsene, 19 maart 1872*. Onderdeel van het Archief van Max Rooses, Letterenhuis, Antwerpen, D 795/B.

ook anti-revolutionisme uitgedragen. Het stuk toonde onderlinge vredelievendheid tussen de Nederlanders, terwijl geweld tegen het onrechtmatige, ‘vreemde’ gezag gelegitimeerd was. Dit laatste hield ook een waarschuwing in voor Leopold I: zolang hij de grondwet onderschreef, zouden de Belgen hem gunstig gezind zijn.²⁴²

Oranje werd geprezen als bevrijder van “*Nederland*”. Volgens Verschaffel was het opmerkelijk dat Van Driessche het epitheton “*Oranje*” en niet “*De Zwijger*” gebruikte. De naam “*Oranje*” verwees immers naar de dynastie van Willem I, waartegen de Belgen in 1830 in opstand waren gekomen. “*De Zwijger*” daarentegen sloeg op de vrijheidszin en volksbekommernis van de zestiende-eeuwse Oranje en paste beter in het Belgisch-nationale, liberale verhaal. Mijn analyse wees echter uit dat beide epitheta door elkaar werden gebruikt, in stukken van verschillende gezindte, en “*Oranje*” zelfs het meest courante was.²⁴³ De geuzen werden in dit verhaal opgevoerd als vrijheidsstrijders die bereid waren te sterven voor de autonomie van het vaderland. Oranje en Herman waren geuzen die nationaal belang boven persoonlijk geluk plaatsten.²⁴⁴ De Nederlanden moesten niet enkel tegen Frankrijk en Spanje, maar ook tegen Engeland en Rome beschermd worden. Hiermee werd de contemporaine natiestaat binnen Europese context geplaatst; ook hier waren internationale en nationale duidingen compatibel.²⁴⁵

Qua territoriale benaming werd hoofdzakelijk “*Nederland*” gebruikt. “*Brabant en Limburg*” verwezen als *pars pro toto* echter naar België. Tijdens de negentiende eeuw werden regionale aanduidingen ingezet om over de natiestaat, waartoe deze regio’s behoorden, te spreken. Het vermelden van Brabant en Limburg sloot zowel aan bij het contemporaine eenheid in verscheidenheid-denken, als de gelaagde identiteit van de toeschouwers die Van Driessche trachtte te bereiken. Het historische verhaal speelde zich af in de Brabantse stad Antwerpen. Vanuit zijn zetel in de Brabantse provincieraad en lidmaatschap bij de Brusselse Morgenstar, genoot de auteur zelf een sterke regionale binding en gelaagde identiteit.²⁴⁶ Stedennamen waren in de toenmalige literatuur tevens inwisselbaar met het geheel dat hen via historische continuïteit verenigde, namelijk de ideële en artificiële Belgische natiestaat. Contemporaine symbolen als de vlag werden in het stuk getoond om de nationale trots en gehechtheid van de personages tentoon te spreiden.²⁴⁷ “*Nederland*” duidde op de historische Nederlanden, “*het Nederlandsche volk*” op de etno-culturele

---

²⁴² Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 3 en 88 en *De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, 19^e jaargang, nr. 26, 25 juni 1865. Drukkerij der gebroeders Michiels, Gent.

²⁴³ Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 18-19 en 33 en Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 160.

²⁴⁴ Herman was het hoofdpersonage dat, net als Egmont en Montigny bij Van Geert en Don Carlos bij Van Peene, voor het dilemma tussen gezinsleven en vaderland kwam te staan. Als boodschap naar het publiek toe kozen ze allen als vanzelfsprekend voor het laatste.

²⁴⁵ Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 27-28 en 48 en Tollebeek, (J.). Art. cit. p. 16.

²⁴⁶ Delue, (J.). Op. cit. p. 435 en Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 5 en 53.

²⁴⁷ Hobsbawm, (E.). en Ranger, (T.). Op. cit. p. 7.

en linguïstische verwantschap tussen Vlamingen en Nederlanders. Volgens Draye was Van Driessche immers aanhanger van de Dietse stam-gedachte.²⁴⁸ In een artikel in *De Vlaamsche Kunstbode* (1872) schreef hij inderdaad: “*Wij allen Noord- en Zuidnederlanders dragen immers in ons hart maar één vaderland, dat is het schoon en eeuwig duurbaar Nederland, dat ofschoon op politiek gebied gescheiden, toch innig verbonden blijft door de stamverwantschap van zijn volk, door den onverbreekbaren band der moedertaal!*”²⁴⁹ Tenslotte koos Van Driessche deze termen bewust om zijn werk binnen de Nederlandstalige literaire en artistieke traditie te plaatsen. De auteur was niet alleen lid van de Vlaamse Beweging, maar ook een Nederlandstalig letterkundige.²⁵⁰ Het stuk werd daarenboven zowel in België als in Nederland in druk uitgegeven. Ook het vrijheidsmotief en de personages werden ten dele voor dit doel ingezet. De laatste scène verbeeldde immers Oranje (lees: Nederland) en Marnix van Sint-Aldegonde (lees: België) die hun vriendschap aan elkaar betuigden. Van Driessche benadrukte “*de voortdurende eenheid in hun streven*”, namelijk hun strijd voor de nationale en internationale erkenning van het Nederlands als literaire en culturele taal.²⁵¹

3.1.2.5. De Geuzendans (Victor De Meyer-Roelandts, 1870)

Dit stuk speelde zich af in 1573 te Brussel. Don Frederik, de zoon van Alva, was verliefd op Reynilde de Montigny. Zij was sinds de dood van haar vader mentaal ingestort en stervende. Haar broer Arnold haatte de Spanjaarden echter om de dood van hun vader en weigerde het huwelijksaanzoek. Alva nodigde de Nederlandse edelen uit op een bal, maar dit was een list om hun voor de keuze te stellen tussen bekering tot het katholicisme of executie. De plaatselijke dokter had deze list echter doorzien en vermomde zich als dirigent van het balorkest om de edelen te kunnen helpen ontsnappen. Één van Alva's gunstelingen doorzag echter wat de dokter van plan was, maar Reynilde trachtte hem met geld voor zich te winnen en als huurmoordenaar van Alva te laten optreden. Gonzales verklapte echter alles aan Alva en duidde Arnold aan als hoofd van de geuzensamenzwering. Frederik smeekte Alva Reynilde en Arnold te vergeven, maar Alva weigerde en verstootte zijn zoon. Toen de Geuzendans aanving trachtten de Spanjaarden de Nederlandse edelen zoals afgesproken te arresteren, maar de dokter kon de meeste van hen redden. Arnold verkoos echter strijdend te sterven dan te vluchten en doodde Gonzales. Reynilde stierf op het moment dat ze Frederik met een dolk wou neersteken en de Spanjaarden konden uiteindelijk toch de Nederlanders overheersen.

---

²⁴⁸ Draye, (G.). Op. cit. p. 302.

²⁴⁹ ‘Het XIIde Nederlandsch Congres. Toespraak van professor Emmanuel Van Driessche, in naam van de Vlaamsche Bevolking van België, te Middelburg’, in: *De Vlaamsche Kunstbode. Maandlijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen*, 2^e jaargang. Antwerpen, 1872.

²⁵⁰ Frederiks, (J.G.). en Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 215 en Tollebeek, (J.). Art. cit. p. 16.

²⁵¹ Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 49, 68 en 96.

Dit was het enige toneelstuk waarin het liefdesmotief als pure metafoor fungeerde voor de nationale tegenstelling tussen Spanje en De Nederlanden. In vergelijking met *Mathias De Beeldstormer* en *Alva's Geheimschrijver*, waarin Don Carlos en Don Louis zich meer Nederlander dan Spanjaard voelden, bleef Don Frederik in hart en ziel Spaans. Daarenboven was hij Alva's zoon, niet die van ambigue figuur in de Belgische nationale canon Filips II. Het onmogelijke van de liefde tussen Frederik en Reynilde werd benadrukt door de Montigny-bloedlijn.²⁵² Indien Reynilde voor Frederik koos, verloochende ze haar naam, afkomst en vader en aldus haar vaderland. Om die reden duwde ze aan het einde van het stuk haar hartstocht opzij en trachtte Frederik in naam van de vaderlandse vrijheid te vermoorden.²⁵³ Daarenboven was Reynilde stervende, wat elke verbintenis volgens de Doctoer a priori uitsloot. Hiermee werd enerzijds verwezen naar het toekomstige lot van de Zuidelijke Nederlanden, samen met Reynildes overlijden ter zielen gegaan door re-integratie in het Habsburgse Rijk. Het stuk eindigde dan ook met het neerslaan van het geuzenverzet door Alva's troepen. De enige remedie tegen haar ziekte was nationale autonomie, waarmee ze anderzijds de hoopvolle toekomst vertegenwoordigde. Reynilde fungeerde als personificatie van De Nederlanden, haar ziekte als metafoor voor de Spaanse dwingelandij en Frederiks liefde voor haar als metafoor voor Spanjes territoriale begeerte.

De aan de zestiende-eeuwse geuzen toegeschreven strijdkreet "*vrijheid of dood*" werd in Arnolds argumentatie tegen een huwelijk tussen Reynilde en Frederik verweven: "*Meent gy dat bij den Vlaming alle gevoel van eer en vaderlandsliefde is uitgedoofd? Weet gij niet dat de geuzen gezworen hebben te sterven of de verdrukkers van ons dierbaar vaderland neer te vellen? [...] Wij zijn geuzen ja, en dragen den bedelzak in onze wapenen; maar nooit, zullen wij toelaten ons bloed te vermengen met dit der lafhartige beulen; gelijk Alva en zijne handlangers*". Met dit motief werd in toneelstukken over de Opstand zowel naar de contemporaine nationale autonomie als naar de grondwettelijke vrijheden verwezen. Het plunderen en vernielen van huizen van Spanjaarden en Spaansgezinden werd gerechtvaardigd door het schenden van de volksrechten door de vorst. Via Bijbelse metaforen werd een dader versus slachtofferframe opgehangen, waarin Spanje het ultieme kwaad en De Nederlanden hemelse goedheid representeerden. De geuzen personifieerden in dit stuk de Belgische natiestaat, Reynildes broer trad op als hun vertegenwoordiger. Hiermee werd gezinspeeld op de rol van de Vlaamse Beweging als uitdrager en verdediger van het Germaanse

---

²⁵² Zoals in de stukken van Van Geert en Klijn te lezen was, was Montigny als afgezant van het Eedverbond der Edelen naar het Spaanse hof gezonden met het Smeekschrift en aldaar geëxecuteerd.

²⁵³ De Meyer-Roelandts, (V.). *De Geuzendans, drama in drie bedrijven*. Marchand en Legros, Antwerpen, 1870, p. 7 en 41-42.

element binnen de Belgische nationale essentie.²⁵⁴ De geuzen verenigden immers “*gezanten van Holland, Duitschland en Vlaanderen*”, de drie gebieden die tot de kern van de Germaanse stam behoorden. Vlamingen en Nederlanders werden in aard van elkaar onderscheiden, maar het historische territorium van De Nederlanden omvatte beide volkeren. De actuele genegenheid en linguïstisch-culturele verbondenheid tussen beide werd hiermee uitgedrukt. Dat het stuk zich afspeelde in Brussel, maar voor het eerst werd vertoond in Antwerpen wijst erop dat beide steden als *pars pro toto* voor de contemporaine natiestaat fungeerden. Territoriale en staatkundige hereniging van de Dietse volkeren werd dus niet gezocht. Dit kwam ook tot uiting in de keuze van de personages. Er werd even over Oranje gesproken, maar in tegenstelling tot in de andere stukken stond hij niet op de scène. De helden die op toneel werden geëerd waren Zuid-Nederlandse edelen als Montigny, Egmont en Hoorn.²⁵⁵

3.1.2.6. De Val van Antwerpen (Frans Joseph Van Den Branden, 1872)

De scène verbeeldde de belegering van Antwerpen door de troepen van Alexander Farnese en de sluiting van de Schelde onder het bewind van buitenburgemeester Marnix van Sint-Aldegonde (1584-1585). Marnix en Oranje waren calvinisten die godsdiensttolerantie en een verenigd optreden noodzakelijk achtten voor de bevrijding van De Nederlanden vanonder het Spaanse juk. De geus Mathieu Mesureur verschaftte Marnix informatie over de Spanjaarden, maar werd hiervoor in zijn ogen te weinig vergoed, waarop hij het volk tegen Marnix opzette. Hij spande samen met Farnese en beschuldigde Marnix van landverraad. Mathieu was verliefd op Agneta, maar zij was samen met Hein, kapitein van de watergeuzen. Uit jaloezie wou Mathieu Heins reputatie besmeuren en hij spande Agneta met list voor zijn kar. Hein voelde zich verraden en verstootte haar omdat hij dacht dat ze door een gedeelde geloofsovertuiging de marionet van Filips II was. Hij bedreigde haar met zijn dolk, maar werd gearresteerd en voor Marnix gedaagd. Marnix geloofde echter dat het om een misverstand ging en liet ook Mathieu en Agneta arresteren. Hein weigerde onschuldig te pleiten, omdat hij dacht het vaderland beter te dienen met z'n dood. Als laatste wens liet hij Agneta vrijlaten, waarna zij Mathieu's list doorprikte. Mathieu was ondertussen echter uit de gevangenis ontsnapt en had het volk opgehitst de overgave van Antwerpen te eisen. Hein wou het vaderland redden uit Mathieu's klauwen en overgave aan Spanje voorkomen, maar stierf in de strijd. Onder druk van het volk leverde Marnix de stad uit aan Farnese.

Van Den Branden schetste in zijn voorwoord de historische context waarbinnen de door hem verbeelde episode moest worden gezien en betreurde de scheuring van De Nederlanden na

---

²⁵⁴ Idem. p. 8-12, 25 en 45 en Frederiks, (J.G.) en Van Den Branden, (F.J.). *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888. Online geraadpleegd via <www.dbnl.org> op 15/02/2015.

²⁵⁵ De Meyer-Roelandts, (V.). Op. cit. p. 8, 15 en 26.

herovering van het Zuiden door Spanje. Als oorzaak hiervoor wees hij de interne godsdienstige tegenstellingen aan. Spanje werd als de ultieme vijand voorgesteld, terwijl Antwerpen de bakermat van vereniging en verzoening tussen Noord en Zuid was.²⁵⁶ De Groot-Nederlandse gedachte die uit dit voorwoord sprak, werd toegeschreven aan toenmalig Antwerps buitenburgemeester Marnix van Sint-Aldegonde: *“Hij bejammerde bitter, dat de droom eener groote nationale vereening van België met Holland, waardoor hij zich in zijne jeugd en op mannelijken leeftijd had laten begoochelen, verdwenen was”*. Het was vaak zo dat auteurs eigen wensen en ideeën in de mond van hun personages legden, dus ondanks dat Van Den Branden zijn toneelstuk expliciet *“vaderlandslievend”* noemde, is de kans groot dat hijzelf voorstander was van staatkundige hereniging tussen beide landen.

Hoewel het stuk werd geschreven naar aanleiding van een door de Gentse Taal is gansch het Volk uitgeschreven prijsvraag en het aldaar voor het eerst werd vertoond, sprak er een sterk Antwerps chauvinisme uit.²⁵⁷ Van Den Branden was immers een geboren Antwerpenaar en bekleedde de functie van adjunct-stadsarchivaris. Zijn beroep als leraar Nederlandse voordracht zorgde, net als zijn lidmaatschap bij De Olijftak, voor een taalkundige en culturele genegenheid naar Nederland toe.²⁵⁸ Ook uit de doorlopende tekst van het stuk sprak een Groot-Nederlandisme. De Spanjaarden waren de antithese van de *“moedige en standvastige Nederlanders”* en het vaderland waar in het voorwoord over werd gesproken, sloeg op beide Nederlanden. Wanneer Marnix van Sint-Aldegonde tussenkwam in een discussie tussen geuzenkapitein Hein en Antwerpenaar Koppen, zei hij immers: *“Vrede heersche tusschen broeders van het eene bedreigde vaderland!”* In het derde tafereel werd voor het eerst van België melding gemaakt, zij het impliciet: *“In onze handen berust niet enkel het lot van Brabant en Vlaanderen, maar zelfs de eenheid, het heil van gansch Nederland, ja, de ontslaving van heel het mensdom!”* Vlaanderen en Brabant waren tijdens de negentiende eeuw synoniem voor België, wat bevestigd werd door het benadrukken dat niet enkel Brabant en Vlaanderen, maar gans Nederland moest worden bevrijd van het Spaanse juk.²⁵⁹ Zowel politiek- als literair-historisch onderzoek wees echter uit dat de negentiende-eeuwse Groot-Nederlandse gedachte zich beperkte tot het cultureel-linguïstische domein.²⁶⁰ Van Den Brandens stuk lijkt hier op het eerste zicht mee in tegenspraak, maar na *close reading* blijkt dat topografische verwijzingen werden gebruikt om ideologische boodschappen uit te dragen. Van Den Branden was immers een

---

²⁵⁶ Van Den Branden, (F.J.). *De Val van Antwerpen, geschiedkundig drama in zeven tafereelen*. Snelpersdrukkerij Eug. Vanderhaeghen, Uitgegeven door de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde en Geschiedenis De Tael is gansch het Volk, Gent, 1873, p. I-II en VII-VIII.

²⁵⁷ Idem. p. X, XIX en 15.

²⁵⁸ Frederiks, (J.G.) en Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 108.

²⁵⁹ Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 15-16 en 54 en Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 5 en 53.

²⁶⁰ Leerssen, (J.). *De bronnen van het vaderland*. p. 119 en Prims, (F.). Op. cit. p. 184.

liberaal-katholiek die streefde naar een politiek neutrale Vlaamse Letterwereld.²⁶¹ De liefde tussen katholieke Antwerpenaar Agneta en protestantse Noord-Nederlander Hein symboliseerde de diplomatieke, culturele en taalkundige relaties tussen beide landen. Agneta en Hein verenigden zich in patriottisme om de nationale taal en zeden veilig te stellen. Antwerpen was de kern van de strijd voor behoud van de nationale essentie en bakermat van de Dietse stam: “*Viert de redding van Antwerpen, die tevens de redding is van den Dietschen stam en de zegepraal van ons vereenigd Nederland*”.²⁶² De Dietse Beweging was een onderdeel van de Vlaamse Beweging die uitging van etno-culturele stammenverwantschap tussen Vlaanderen en Nederland. De ambigue confessionele houding van geus Mathieu representeerde Van Den Brandens standpunt ten aanzien van de politieke kleur van de Vlaamse Beweging; de geus als personificatie van vrijheidsstreven symboliseerde Van Den Brandens patriottisme.²⁶³ Prims concludeerde dat vanaf 1870 de scheuring van De Nederlanden als vergissing werd beklagd door vrijzinnige en protestantse flaminganten, maar dat dit volledig binnen de Dietse Stam-gedachte paste en bijgevolg niet strijdig was met Belgisch nationalisme. Rekening houdende met Van Den Brandens liberaal-katholieke gezindte, bevestigt dit bovenstaande conclusie.²⁶⁴ Volgens Hoozee verenigden de liberaal-katholieken immers zowel rooms-katholieken als protestanten.²⁶⁵ Ook De Wever concludeerde dat Belgisch patriottisme en het katholieke element binnen de nationale essentie staatkundige toenadering tot Nederland in de weg stonden.²⁶⁶

3.1.2.7. De Ketter (Joseph Domus, 1875)

Dit stuk speelde zich af te Antwerpen en het voorlaatste tafereel te Zweden, in de jaren 1560. De protestant Francis Nellard trad uit het Dominicanerklooster omwille van zijn geloofsovertuiging. Zijn moeder was echter diep katholiek en leefde in onmin met haar zoon. Ze vond haar bondgenoot in de lokale priester Anselmus. Anselmus begaf zich vermomd onder de Nellards en kwam zo te weten dat Francis protestantse preken gaf, wat onder Alva verboden was. Hij waarschuwde de Inquisitie en Francis werd voorgeleid. Na bekentenis Lutheraan te zijn werd hij door zijn moeder verstoten en in de cel gegooid, waaruit hij door een volksofstand werd bevrijd. Arnold, gezant van Zweden, bood Francis onderdak. Francis' moeder plaatste geloof boven gezin en verraadde haar zoon bij de Spanjaarden, waarna haar echtgenoot haar verstootte. Francis werd ter dood veroordeeld voor ketterij. Zijn ouders probeerden hem te overtuigen roomsgezindheid te loochenen om zo de doodstraf te ontlopen, maar hij weigerde. Zijn moeder stortte mentaal in wanneer ze besepte dat de

---

²⁶¹ Draye, (G.). Op. cit. p. 282.

²⁶² Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 22, 43 en 142.

²⁶³ Idem. p. 3 en Van Ginderachter, (M.). ‘Trou de mémoire. De droom van Groot-Nederland’, in: Te Velde (H.) en Tollebeek, (J.). eds. *Het geheugen van de lage landen*. Ons erfdeel, Rekkem, 2009, p. 61 en 64.

²⁶⁴ Prims, (F.). Op. cit. p. 225.

²⁶⁵ Hoozee, (R.). Op. cit. p. 194.

²⁶⁶ De Wever, (B.). ‘Groot-Nederland als utopie en mythe’, in: *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, nr. 3. s.l., 1997, p. 164.

priesters haar hadden voorgelogen en dat dit de band met haar kind had verstoord. Arnold en de geuzen onder leiding van generaal de Lumey slaagden erin Francis te bevrijden en de Nellards vluchtten naar Zweden. Wonende in een huisje aan de kust, redden ze drenkelingen, waaronder Anselmus zich vermomd als visser bevond. Francis schonk hem vergiffenis en samen keerden ze terug naar De Nederlanden, waar Filips II ondertussen afvallig was verklaard en onder Oranjes bewind godsdienst- en gewetensvrijheid heerste.

Dit stuk presenteerde de geuzen als vaderlandslievende Nederlanders die streeden voor godsdienst- en gewetensvrijheid: *“Dat spaansch gebroed komt alweder om te moorden. Toonen wij hun dat wij mannen zijn! Sterven wij als het zoo moet zijn, ja sterven wij voor de vrijheid van geweten, voor onzen Godsdienst en voor ons Vaderland!!!”* De woordvolgorde benadrukte dat Domus eerder een ideologische dan een nationalistische boodschap wou meegeven. Net als in *De Geuzendans* werd de leuze *“vrijheid of dood”* opgenomen. Geloof en natiestaat vielen in dit stuk samen, wat werd uitgedrukt door de tolerant-protestantse Nederlanden tegenover het intolerant-katholieke Spanje te positioneren. In toneelstukken waarin het confessionele thema primeerde, werd een minder ambigue positie ingenomen ten aanzien van Filips II. Hij werd in dit stuk immers niet als marionet, maar uiterst negatief als evenbeeld van Alva geportretteerd. Katholieke Nederlanders, gerepresenteerd door Anselmus en Francis’ moeder, waren daarentegen wel ambigue figuren. Anselmus heulde met de Inquisitie, wat de verbintenis tussen natiestaat en geloofsgemeenschap bevestigde. Door van de clerus landverraders te maken, werden ze immers geëxternaliseerd. Catharina daarentegen fungeerde als exemplum om contemporaine twijfelaars over de streep te trekken. In de loop van het stuk werd voor haar het ware gezicht van de Katholieke Kerk duidelijk en ging ze haar zoon, de personificatie van het vaderland, steunen.²⁶⁷

In deze tekst werd steeds gesproken over *“De Nederlanden”*. Dit was het vaderland waarnaar Anselmus en de Nellards in het slottaferaal terugkeerden. Willem van Oranje was er ondertussen soeverein en er heerste godsdienst- en gewetensvrijheid. In realiteit gold dit inderdaad voor de Noordelijke, maar niet voor de Zuidelijke Nederlanden. In het voorwoord benadrukte Domus een historisch correct tafereel te hebben neergezet. Toch was het weerspiegelen van de actuele, confessioneel gespannen tijdsgeest zijn voornaamste doel. In dezelfde slotscène werd immers ook *“België”* vermeld als vaderland.²⁶⁸ Het stuk werd geschreven naar aanleiding van een door de stad Antwerpen uitgeschreven prijsvraag. De Antwerpse Vlaamse Beweging onderhield tijdens de jaren 1870 de nauwste contacten met de Nederlandse literaire en artistieke wereld. Het winnende stuk

---

²⁶⁷ Domus, (J.). *De ketter historisch drama in tien tafereelen*. Boek- en Steendrukkerij H. Ernest, Antwerpen, 1875, p. 28, 30, 56 en 60 en Leerssen, (J.). *National thought in Europe*. p. 93 en 95.

²⁶⁸ Domus, (J.). Op. cit. p. III en 73.

werd ook in Rotterdam opgevoerd.²⁶⁹ Domus was echter lid van de Brusselse liberaal-Vlaamsgezinde studentenvereniging Schild en Vriend. Ook vanuit de eigen taalkundige overtuiging en streven naar historische waarheidsgetrouwheid, verenigde de auteur Noord en Zuid. Door toch van België gewag te maken, werd de contemporaine staatkundige splitsing herbevestigd. Opvallend is dat in een stuk geschreven binnen een radicaal-Vlaamse studentenvereniging geen enkele keer van “Vlaanderen” of “Vlamingen” melding werd gemaakt. Toponiemen “Nederland” en “Vlaanderen” waren om een taalkundig statement te maken echter inwisselbaar.²⁷⁰

3.1.2.8. De Spaansche Furie of Antwerpen in 1576 (Edward Van Bergen, 1876)

Antwerpen werd officieus bestuurd door de Jezuïeten, die samenwerkten met het Spaanse bewind om het volk te onderdrukken. De geuzen, die ijverden voor Nederlands autonomie en godsdienst- en gewetensvrijheid, waren hun vijanden. De Jezuïeten zetten het volk tegen elkaar op en dit leidde tot straatgevechten. Pater Barthold was de Jezuïeten en de Spanjaarden gunstig gezind. Hij dong naar de hand van Leonora Van Enten, maar zij had reeds een relatie met geuzenleider Lodewijk en wees daarom Bartholds huwelijksaanzoek af. Uit jaloezie verwondde hij Lodewijk in schermutselingen tussen Nederlanders en Spanjaarden. Deze waren ontstaan omdat paus en Spaanse vorst de Beeldenstorm hadden geënceneerd om de geuzen hiervoor als schuldige te kunnen vervolgen. Tijdens de Spaanse Furie werd Leonora's moeder vermoord om een halssnoer en Lodewijk en haar vader werden gearresteerd. Barthold loog haar voor dat Lodewijk overleden was in het rumoer. Hij ontvoerde haar, maar maakte de fout haar in dezelfde gevangenis als Lodewijk op te sluiten, waar de geliefden werden herenigd. Wanhopig trachtten ze samen zelfmoord te plegen, maar dit werd verhinderd door een cipier. Lodewijk voorkwam dat Barthold Leonora verkrachtte door hem te doden. Daarna ontsnapten ze uit de gevangenis. Het stuk eindigde met feestgedruis onder de Antwerpenaars na de afkondiging van de Pacificatie van Gent.

In dit stuk werd de Nederlandse Opstand vooral als religieus conflict voorgesteld. Niet de “Belgen” of “Nederlanders”, maar expliciet de “geuzen” werden in een vijandrelatie met de Spanjaarden geplaatst.²⁷¹ Spanje was de nationale manifestatie van het katholieke bewind van de vorst en werd op één lijn geplaatst met de door Rome (lees: de paus) gedicteerde Jezuïeten die Antwerpen officieus bestuurden. Het verzet van de geuzen tegen het Spaanse bewind alludeerde op de contemporaine radicaal-liberale oppositie tegen de katholieke regering Malou I. Op lokaal niveau werd hiermee het bewind van de Meetingpartij, die in 1872 reeds aansluiting bij de Katholieke Partij had gezocht, bekritiseerd.

---

²⁶⁹ Wils, (L.). *Vlaanderen, België, Groot-Nederland*. p. 73 en Hasquin, (H.) en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 308.

²⁷⁰ Domus, (J.). Op. cit. p. 79-80, Calsius, (M.). ‘Over Brusselse archieven en archiefdiensten in Brussel’, in: *Bibliotheek- en archiefgids*, volume 85, nr. 1. AMVB, Brussel, 2009, p. 26 en Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 53.

²⁷¹ Van Bergen, (E.). *De Spaansche Furie, of Antwerpen in 1576*. Drukkerij Mees en co., Antwerpen, 1876, p. 5.

Toch verweefde Van Bergen ook patriottisme in zijn verhaal, namelijk via de mythe van de vreemde overheersing. Wanneer Spaanse officieren haar huis doorzochten op zoek naar een veroordeelde geus, sprak weduwe Verwilt: *“Die heeren stooren zich niet; zij geven zich weinig moeite om ons te doen begrijpen dat zij meester in ons land zijn”*. Haar man en kind waren door de Spanjaarden gedood, ze was *“alles ontnomen wat haar lief was”*. Verwilts verlies symboliseerde het door de Spanjaarden bezette vaderland, ontnomen van de rechtmatige eigenaar.²⁷² Ook het geuzenmotief leende zich tot nationalistische boodschappen. Jezuïeten werden als landverraders op één lijn geplaatst met Spanjaarden en aldus geëxternaliseerd. Deze strategie paste in de asymmetrische waardenbedeling aan verschillende groepen binnen het natievormingsmechanisme. De Antwerpse geuzen werden positieve karaktereigenschappen toegeschreven, terwijl Spanjaarden en Antwerpse clerici in alles haar tegenpool vormden. In het belang van de nationale autonomie, waren de geuzen bereid katholieken en protestanten te verenigen. Ook dit paste in het a-proportioneel toebedelen van gunstige karaktereigenschappen aan de eigen groep. Één van de strategieën in de polemiek tussen de Liberale en Katholieke Partij tijdens de jaren 1870 was immers het elkaar verwijten van een gebrek aan patriottisme.²⁷³

In tegenstelling tot de andere auteurs, koos Van Bergen vrouwelijke personages als uitdragers van de moraal. Hoofdpersonage Leonara expliciteerde: *“Er komt een tijd dat het vrouwelijk gemoed in opstand geraakt tegen de verdrukkers des vaderlands, tegen de moordenaars des volks en op zulk een oogenblik verricht de vrouw wonderen: haar moed beschaamt de lafaards en maakt de vaderlanders tot helden. Ik voel echt geuzenbloed door mijne aders vloeien en even als Kenau Simons Hasselaar, te Haarlem, ken ik mij sterk genoeg om mij aan het hoofd der Antwerpsche vrouwen te plaatsen en mijne stad tegen de spaansche huurlingen te verdedigen”*. Deze patriottische oproep versterkte de lokale interne cohesie, vermits het stuk was geschreven naar aanleiding van een door het Antwerpse stadsbestuur uitgeschreven prijsvraag en bijgevolg hoofdzakelijk bedoeld voor een Antwerps publiek. Toch werd ook met de gehele natiestaat binding gemaakt, door Antwerpen als pars pro toto voor het vaderland te laten fungeren. De vele toespelingen op de actuele Belgische politieke situatie laten vermoeden dat met *“het vaderland”* België werd bedoeld. Dat Leonora zich identificeerde met een Noord-Nederlandse heldin was hier niet mee in strijd. Belangrijke historische vrouwen waren immers schaars en naast secundaire, meestal fictieve, personages was voor de Nederlandse Opstand enkel Kenau voorhanden. Daarnaast waren radicale liberalen, waar Van Bergen toe behoorde, Nederland nauw genegen.²⁷⁴ Vandaar ook het vermelden van *“De Nederlanden”* als grondgebied waarin de historische episode zich voltrok. *“Nederlandsch”* en

---

²⁷² Idem. p. 7-8 en 10, Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 211 en Delue, (J.). Op. cit. p. 947.

²⁷³ Van Bergen, (E.). Op. cit. p. 13, 17, 19 en 21, Leerssen, (J.). Op. cit. p. 93 en 95, Rüsen, (J.). Art. cit. p. 122 en Janssens, (J.). Op. cit. p. 56.

²⁷⁴ Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 92, 209-212 en 215 en Delue, (J.). Op. cit. p. 574 en 1048.

“Vlaamsch” werden als synoniem gebruikt, net als in de andere toneelstukken.²⁷⁵ Tenslotte werd de contemporaine vrouw een belangrijke taak toegeschreven, namelijk het in vaderlandsliefde opvoeden van de toekomstige generatie burgers. Het gezin fungeerde als microkosmos voor de samenleving.²⁷⁶

3.1.2.9. *De Pacificatie van Gent (Emiel Van Goethem, 1876)*

Het Eedverbond der Edelen bood in 1566 een smeekschrift aan bij landvoogdes Margaretha van Parma en dineerde nadien in het kasteel van Culemborg, alwaar ze de naam “geuzen” als erenaam aannamen. Marnix van Sint-Aldegonde vroeg er Oranje de leiding te nemen over een volksleger tegen het Spaanse bewind, maar die weigerde aanvankelijk. Joris van Overwalle verliet vader en geliefde om in naam van het vaderland tegen Spanje te strijden. Daniël, Joris’ vader was tegen het protestantisme, terwijl Joris en het Eedverbond godsdienstige tolerantie voorstonden. Oranje en Joris distantieerden zich van de Beeldenstorm, want dit was niet de correcte manier om tegen Spanje op te staan. Oranje weigerde de hulde-eed te zweren aan de Inquisitie, legde het ambt van stadhouder naast zich neer en verliet De Nederlanden. Daniël verstootte zijn zoon, omdat hij weigerde zich aan nieuwe landvoogd Alva te onderwerpen. Alva ontnam echter alle Nederlanders hun rechten en veroordeelde hen collectief ter dood voor verraad en ketterij. Daniël moest als bewijs van zijn trouw aan rooms-katholicisme en vorst Joris uitleveren aan de Bloedraad, maar weigerde omdat hij ondertussen doorhad dat Alva een tiran was. Daniël werd hierom gearresteerd voor verraad. Joris’ verloofde bood zichzelf in zijn plaats aan voor gerechtelijke tortuur en nam alle schuld van Joris’ dwaling op zich. De abt van de Sint-Pietersabdij, Joris’ oom, zorgde ervoor dat Anna en Daniël werden vrijgelaten en dat ze naar Antwerpen konden verhuizen. Samen met Oranje planden de Overwalles De Nederlanden onder water te zetten en elders een nieuw vaderland te stichten, maar de Spaanse Furie gooide roet in het eten. Het stuk eindigde met de ondertekening van de Pacificatie van Gent, waarin katholieke en protestantse Nederlanders uit Noord en Zuid zich verenigden tegen het Spaanse bewind en voor godsdienst- en gewetensvrijheid.

Ook in dit stuk domineerde het confessionele thema. Spanjaarden en katholieken werden tegenover vrijzinnige Nederlanders geplaatst. Oranje werd merendeels als “*De Zwijger*” aangeduid. Bij de bespreking van *Willem van Oranje* werd reeds Verschaffels conclusie hierover toegelicht. *De Pacificatie van Gent* is echter het enige stuk waarin niet de voorkeur werd gegeven aan het epitheton

---

²⁷⁵ Van Bergen was niet alleen radicaal-liberaal, maar ook een radicale flamingant. Hoewel hij net als de andere leden van de Vlaamse Beweging streefde naar gelijkberechtiging van beide landstalen, dreigde hij in een aantal van zijn werken met separatisme indien aan de officiële tweetaligheid geen gehoor werd gegeven. Vermoedelijk was het daarom dat in *De Spaansche Furie* nooit expliciet over “België” werd gesproken, zie Van Bergen, (E.). ‘De Vlaamse Beweging, voordracht gehouden op zondag 29 december 1872’, in: *Uitgave van Willemsfonds-Antwerpen Volksvoordrachten van 1872-1873*. Drukkerij Mees, Antwerpen, s.d., p. 82 en 102.

²⁷⁶ Van Bergen, (E.). *De Spaansche Furie*. p. 10-11 en 43-45 en Jensen, (L.). Op. cit. p. 114-115.

“Oranje”. Verschaffels conclusie kan dan ook worden verworpen voor het in deze thesis onderzochte bronnencorpus.²⁷⁷ Van Goethem situeerde zijn verhaal daarenboven in zowel Middelburg, Antwerpen, Gent als Brussel. Niet enkel het Belgische grondgebied werd doorkruist – en aldus werd de Belgische natiestaat gerepresenteerd – maar ook Nederland werd aangeboord. Verzoening tussen Noord en Zuid was tijdens de herdenkingsjaren van de Opstand, tegelijk de hoogdagen van de Belgische confessionele strijd, zeer actueel. Nederlandse delegaties werden uitgenodigd op de Pacificatiefeesten, terwijl Vlaamse verenigingen afzakten naar de Brielse feesten.²⁷⁸ Om die reden verbond Van Goethem het confessionele aan het nationale. Het katholieke België werd gepersonifieerd door Marnix van Sint-Aldegonde, Oranje personifieerde het protestantse Nederland en hun vriendschap stond symbool voor de goede relaties tussen beide naties op wereldpolitiek vlak en voor het unionistische gedachtegoed binnen België. De geuzen onder hun leiding streefden immers zowel nationale als godsdienstige vrijheid na: *“Ik zou willen een verbond tot stand brengen, een vredesverbond, waardoor al de Nederlanders hunne persoonlijke vijandschap in geloofszaken zouden vergeten; waardoor de gansche bevolking in alles zich wederkerig hulp en bijstand zou toezweren...Aldus eendrachtig vereenigd, zouden wij eene macht uitmaken, die van den Koning zou kunnen eischen, dat hij ons regeere volgens onze oude wetten en gewoonten”*. De geuzen waren naar inborst vorstentrouw, maar bereid hem opzij te zetten wanneer de volksrechten werden miskend. Via de lineair-teleologische geschiedsopvatting verwees dit citaat naar de contemporaine constitutionele monarchie. De heilsdronk van de Edelen *“op het voorspoed der Nederlanden, op het heil der Kroon!”* moet in dit licht worden gelezen.²⁷⁹

De keuze voor een historische episode met intrige in de eigen stad, droeg bij tot versterken van de lokale identiteit van de Gentenaars.²⁸⁰ De feesten na afkondiging van de Pacificatie van Gent in 1576 werden gepresenteerd als rechtstreekse voorloper van de eigentijdse Pacificatiefeesten. Daarnaast werd het stuk opgevoerd in verschillende Vlaamse en Waalse steden, weerspiegeld in de in het stuk aangeboorde plaatsen.²⁸¹ Hierdoor werd een Belgische territoriale as getrokken die het idee van de natiestaat bestendigde. Op die manier konden de meervoudige identiteiten van de individuele toeschouwers hun gading vinden, terwijl ze tegelijk verbonden werden in de nationale

---

²⁷⁷ Van Goethem, (E.). *De Pacificatie van Gent, historisch drama in vijf bedrijven en acht tafereelen*. Drukkerij C. Annoot-Braeckman, Uitgegeven door het Willemsfonds, Gent, 1876, p. 4 en Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 160.

²⁷⁸ Cools, (H.). ‘Tolerantie gevat in een contract: de Pacificatie van Gent’, in: Te Velde (H.). en Tollebeek, (J.). Op. cit. p. 19.

²⁷⁹ Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 8, 12-13 en 25 en Rüsen, (J.). Art. cit. p. 122.

²⁸⁰ Ook in de cantate die Hiel ter ere van de Pacificatiefeesten had geschreven, kregen de Gentenaars expliciet een aparte stem, zie Hiel, (E.), Van Duyse, (P.). en Waelpuut, (H.). *De pacificatie van Gent : historische kantate voor koorzang en orkest*. De Vriese, Gent, 1876, p. 10 en in de Historische Stoet werd een volledige wagen gewijd aan de stad Gent, zie Fredericq, (P.). *Officieel programma van den Historischen Stoet der Pacificatie van Gent*. Annoot-Braeckman, Gent, 1876, p. 2.

²⁸¹ Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 473.

imagined community. Zoals Hroch reeds opmerkte waren de verschillende identificatieniveaus immers compatibel met elkaar.²⁸²

Tenslotte werd in het stuk rechtstreeks verwezen naar de eigentijdse strijd van de Vlaamse Beweging voor erkenning van het Nederlands als publieke taal: *“De staten van Brabant erkennen geene andere taal dan hunne moedertaal, en de brieven, in het Fransch of in het Spaansch opgesteld, zullen zij voortaan ongeopend terugsturen”*. De Franstalige nationale regering Malou I (1871-1878), wiens nadruk op sociaal-economische beleidsaspecten volgens de letterheren ten koste ging van het culturele, werd hiermee bekritiseerd. Daarenboven werd via deze weg het belang van het Germaanse element ter behoud van de nationale essentie benadrukt. Ook in dit licht kunnen de vele verwijzingen naar de verwantschap tussen België en Nederland worden gelezen.²⁸³

3.2. Ideologie

In de eerste twee delen van dit hoofdstuk straalden de toneelstukken een ideologische gematigdheid uit, in lijn met het democratisch unionisme waar de Vlaamse Beweging zich gedurende de jaren 1850-1860 bij aansloot. Nationalistische boodschappen en flamingantisme primeerden op het politieke aspect in de teksten, wat in het vorige hoofdstuk duidelijk werd. De Vlaamse Beweging raakte sinds het midden van de jaren 1860 echter geleidelijk aan verdeeld langs de confessionele breuklijn. Vanaf 1870 werd ze enerzijds in de (radicaal-)liberale vleugel en anderzijds door de Katholieke Partij geïncorporeerd. Partijideologie ging steeds vaker de boventoon voeren in de teksten. Volgens Tollebeek en Verschaffel ging dit gepaard met een verminderd enthousiasme voor het Belgische patriottisme. Regionalisering en politisering van de Vlaamse Beweging en Letterwereld werden door beide historici aan elkaar verbonden. Daarom ligt de focus van dit laatste hoofdstuk op de tegenstelling tussen liberalen en katholieken, eerder dan op nationale tegenstellingen. In het vorige hoofdstuk zagen we echter dat ideologische gezindte en Vlaams-regionale binding niet noodzakelijk strijdig was met Belgisch enthousiasme, door de gelaagde identiteit van de betrokken actoren.²⁸⁴

3.2.1. Unionisme (1840-1860)

3.2.1.1. *Alva's Geheimschrijver*

Don Louis vertolkte in dit stuk de stem van het volk, in die zin dat hij Alva eraan herinnerde dat in De Nederlanden vorst en volk in een contract leefden met elkaar. Hiermee werd de volkssoevereiniteit uitgedragen en de contemporaine constitutionele monarchie geëerd. Tegelijk werd aan de vorst de

---

²⁸² Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 99 en Hroch, (M.). ‘National minority movements and their aims’, in: Hroch, (M.). *Comparative studies in modern European history : nation, nationalism, social change*. Ashgate Variorum, Aldershot, 2007, p. 195.

²⁸³ Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 53-54.

²⁸⁴ Tollebeek, (J.). en Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 23.

boodschap meegegeven dat het Belgische volk aan hem loyaal was, op voorwaarde dat hij hun rechten en vrijheden erkende. Absolutisme werd afgezworen, maar tegelijk werd een zeker voorhoede-idee uitgedragen.²⁸⁵ Don Louis wierp zich immers op als leider van de opstandelingen: *“Was ik de Hertog van Alva, dan wilde ik, na de medepligtige der koningen geweest te zijn, mijne misdaden uitwisschen met de verlosser en wreker der volkeren te worden: met uitgetogen zwaerd zou ik het strijdperk intrekken en Nassau en Egmont roepen om mij te volgen”*.²⁸⁶ Hij wou echter enkel in opstand komen om de vorst op zijn plichten te wijzen, niet vanuit een republikeinse gedachte. Dit lag in lijn met het streven van de Vlaamse Beweging en Letterwereld naar geestelijke en taalkundige ontvoogding van de Nederlandstaligen, eerder dan sociaal-economische lotsverbetering voor de massa. Tegelijk werd het bewind van de Nederlandse koning Willem I afgekeurd en de Belgische afscheuring van zijn *“despotische”* heerschappij gelegitimeerd. Paradoxaal genoeg werd via hetzelfde citaat ook het contemporaine anti-revolutionisme uitgedragen.²⁸⁷ Recensenten hadden het originele stuk van Romand bekritiseerd om zijn revolutionaire ondertoon, maar de auteur distantieerde zich hier in zijn uitgave uitdrukkelijk van. Ter Bruggen nam dit over en uit de doorlopende teksten sprak inderdaad een eerder gematigde opstelling. Strijdkreten waren een antwoord op het Spaanse wanbeleid. Zich verzetten tegen een vreemde overheerser die de Blijde Intrede niet respecteerde, was gerechtvaardigd. Romand presenteerde de Opstand dan ook als nationaal conflict en niet als religieuze burgerwist, zoals de latere toneelstukken wel zullen doen. Ter Bruggen nam in zijn trouwe vertaalpraktijk deze opvatting over.²⁸⁸

Ter Bruggen verzoende in de figuur van Egmont katholicisme met vrijheidszin, wat aansloot bij de historische realiteit, daar Egmont nooit het katholicisme had afgezworen. In het merendeel van de stukken werd hij dan ook als gematigd katholiek gepresenteerd.²⁸⁹ Uit volgend citaat blijkt dat voor Ter Bruggen de Belgische natiestaat samenviel met de grenzen van een katholieke geloofsgemeenschap, ondanks het veelvuldig verwijzen naar de grondwettelijke vrijheden: *“Ik de godsdienst myner vaderen verloochenen? Ô Laster!... Om zyn land te beminnen en te verdedigen heeft men niet noodig van godsdienst te veranderen? Mogelyk had nooit een deel van België de ware kerk verlaten, zoo men de priesters niet met beulen verwisseld had”*.²⁹⁰ Katholicisme werd inderdaad door een groot deel van de toenmalige bevolking als belangrijk element in de nationale essentie beschouwd. Daarenboven combineerde de Letterwereld filosofisch liberalisme met de christelijke

---

²⁸⁵ Delue, (J.). Op. cit. p. 1673.

²⁸⁶ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 30-33 en Van Sas, (N.). ‘Het politieke bestel onder koning Willem I’, in: Van Sas, (N.). *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam University Press, Amsterdam 2004, p. 413-414.

²⁸⁷ Reynebeau, (M.). Op. cit. p. 85 en Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 70.

²⁸⁸ Romand, (H.). Op. cit. p. i-ii.

²⁸⁹ Bruch, (H). Art. cit. p. 656.

²⁹⁰ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 36-37.

erfenis van de West-Europese volkeren en ook Romand schreef dat christelijke toewijding eigen was aan de Belgen. In de vertaling van Ter Bruggen werd deze religieus-nationale identiteit overgenomen en door Artevelde uitgedragen. De nationale tegenstelling tussen België en Nederland werd versterkt door godsdienstige onverenigbaarheid. Oranje vroeg aan Artevelde: *“Gy zyt zeker een der predikanten van onzen nieuwen godsdienst, die zich aen het voorstaen onzer zaek wijden?”* Waarop Artevelde verontwaardigd reageerde: *“Ik ben roomsch geboren en zal roomsch sterven, Prins!”* Het kruis werd een symbool van martelaarschap en vaderlandsliefde genoemd. In navolging van Christus waren Egmont, Lowendeghem en Artevelde bereid voor hun Belgisch-patriottische overtuiging te sterven. Hiermee werd de liberaal-katholieke opvatting uitgedragen van loyauteit aan de christelijke, nationale essentie.²⁹¹ Liberaal-katholieken waren praktiserend katholiek, vandaar ook de verwijzing naar materiële uitingsvormen van hun geloof, zoals het kruis.²⁹² Bijbelse metaforen van martelaarschap pasten daarenboven in het nationalistische verhaal.²⁹³ In de impliciete kritiek op de clerus, *“de priesters die met beulen verwisseld zijn”*, kwam de onmin tussen progressieve katholieken en conservatieve dogmatici boven.²⁹⁴

Ondanks het patriottische doel van beide auteurs, werden toch ideologische boodschappen meegegeven. Zo maakte Iseula in het uitdelen van aalmoezen geen onderscheid tussen koningsgezinden en vrijheidsstrijders. Niet enkel op religieus vlak, maar ook (partij-)ideologisch werd de tolerantiegedachte voorgestaan. De geuzen verenigden protestantse Noord-Nederlanders en katholieke Zuiderlingen in hun strijd om erkenning en respect voor de volksrechten. Ook christelijke vroomheid – de grondslag voor de nationale essentie – werd als bindend element gepresenteerd. Ter Bruggens stuk paste hiermee in het contemporaine unionisme en het liberaal-katholicisme.²⁹⁵ Het uitvoerende genootschap, Liefde en Eendragt, was immers in 1813 ontstaan uit een geestelijk broederschap verbonden aan de St-Jacobskerk te Antwerpen. Zowel clerici als leken mochten lid worden, waardoor na verloop van tijd het aantal niet-geestelijken overwoog. Het broederschap werd echter steeds conservatiever in haar opvattingen en in 1822 distantieerde het zich openlijk van Liefde en Eendragt.²⁹⁶ Dit paste in de afkeer voor de theaterwereld bij de top van de Katholieke Kerk. Het toneel was in De Nederlanden immers sterk beïnvloed door het Franse Bewind (1794-1815). Na de Franse Revolutie werd verfransing door de clerus geassocieerd met revolutionisme. Er werd vooral gevreesd voor de eigen machtspositie, want via de Franse taal en cultuur zouden republikeinse en vrijzinnige gedachten binnensijpelen. Vandaar de anti-klerikale boodschappen die Ter Bruggen in

---

²⁹¹ Romand, (H.). Op. cit. p. i en Draye, (G.). Op. cit. p. 25-26, 28-29, 60 en 312.

²⁹² Lamberts, (E.). Op. cit. p. XII en 293.

²⁹³ Anderson, (B.). Op. cit. p. 7.

²⁹⁴ Ter Bruggen, (E.). Op. cit. p. 37, 63 en 79-84.

²⁹⁵ Idem. p. 50 en 75.

²⁹⁶ ‘Verslag over den Tooneelkundigen Wedstryd, geopend te Gent, in 1841’, in: Ter Bruggen, (E.). *Herinnering aen den Gentschen Pryskamp*. Rysheuvels, Antwerpen, 1842, p. 195-197.

Arteveldes mond legde. Ook op dit vlak vertaalde hij echter letterlijk Romand, maar de keuze voor het stuk kon er wel mede door bepaald zijn.

Ter Bruggens stuk won in maart 1842 de eerste prijs in een door de Gentse Fonteine uitgeschreven wedstrijd. Één van de juryleden was Jan Frans Willems (1793-1846), die tijdens de prijsuitreiking benoemd werd tot nieuwe voorzitter en deze toneelmaatschappij in liberale richting stuurde. Tijdens de jaren 1840 was de Letterwereld echter nog niet gepolariseerd langs politieke breuklijnen en het was pas na Willems' aantreden dat De Fonteine het liberalisme ging promoten. De conclusie dat Ter Bruggens stuk een liberaal-katholieke en unionistische gezindte uitdroeg, wordt dus niet verworpen. Daarenboven kwam Goossens tot de bevinding dat de leden van De Fonteine slechts filosofisch het liberalisme aanhingen. Hoewel de meesten anti-klerikaal waren, waren ze niet per se vrijzinnig of anti-godsdienstig. De Fonteïnisten deelden Ter Bruggens liberaal-katholieke en patriottische gedachtegoed, vandaar ook het aan hem toekennen van de eerste prijs. Ze lieten auteurs de ruimte hun persoonlijke opvattingen op de personages te projecteren, maar gingen zich niet actief mengen in de politieke wereld. Hiermee sloot De Fonteine ook aan bij Ter Bruggens unionisme en de neutraliteitsgedachte van de Vlaamse Letterwereld. Ook de Olijftak, een Antwerpse rederijderskamer die tijdens de jaren 1870 tot de radicaal-liberale flank zou behoren, was in de jaren 1840 nog de unionistische gedachte toegedaan. Ter Bruggen was lid van deze vereniging, maar schreef *Alva's Geheimschrijver* geheel in lijn met haar toenmalige strekking.²⁹⁷

3.2.1.2. Montigny

Van Geert portretteerde Montigny als protestant, terwijl Egmont roomsgezind bleef. Beide waren als geuzen verenigd in het Eedverbond, waardoor net als in het vorige en volgende toneelstuk compromisgezindheid en tolerantie de boodschap waren. Net als in *Alva's Geheimschrijver* werd de Opstand als nationaal, eerder dan religieus, conflict voorgesteld.²⁹⁸ Hierin volgde Van Geert de oorspronkelijke auteur, want ook Klijn benadrukte dat "*Van Bergen en Montigny unaniem door de verschillend denkende partijen verkozen werden om met het Smeekschrift naar Spanje te gaan*". Klijn ging echter verder dan Van Geert in het verzoenen van de tegenstellingen tussen Spanje en De Nederlanden, waaraan het religieuze werd verbonden. Bij Klijn was ook Montigny immers roomsgezind en droeg niet zijn vriendschap met Egmont, maar zijn huwelijk met een protestantse de godsdiensttolerantie uit. Door hun gedeelde confessie, bleef Montigny trouw aan Filips II. Het waren Filips' fanatieke adviseurs die via de Inquisitie een dwangbeleid voerden in De Nederlanden. Zolang de vorst zelf de volksrechten niet schond, distantieerden de Nederlanders zich niet van hem.²⁹⁹ Deze

---

²⁹⁷ Goossens, (E.). Op. cit. p. 50, 61, 109 en 141 en *De Vlaamsche Kunstbode. Maandelijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen*, 6^e jaargang. Uitgegeven in Gent, Antwerpen en Amsterdam, 1876.

²⁹⁸ Van Geert, (F.). *Montigny*. p. 6.

²⁹⁹ Klijn, (H.H.). Op. cit. p. vi, 10-11, 37, 53 en 71.

impliciete kritiek op conservatieve katholieken en protestanten werd door Van Geert overgenomen in zijn vertaling. Montigny distantieerde zich openlijk van de Beeldenstorm. Als lagere edele en anti-revolutionair leende deze hoofdfiguur zich om Van Geerts eigen burgerlijke, anti-republikeinse ideeën uit te dragen.³⁰⁰ Naar Filips II toe was Van Geert minder toegankelijk, zo zei Montigny: “*Nooit zullen de Belgen zich door dezen gewetensdrang laten vernederen [...] een volk dat wanneer men zyne regten niet schendt, altijd bereid is goed en bloed voor vorst en vaderland te verpanden*”. Net als Klijn hechte Van Geert groot belang aan de burgerlijke vrijheden, een verwijzing naar de contemporaine volkssoevereiniteit en waarschuwing aan het adres van Leopold I.³⁰¹

Montigny belichaamde de christelijke, tolerante en vrijheidsgezinde volksaard van de Belgen: “*In Vlaenderen knielt men voor God alleen*”. Het hoofdpersonage werd volledig gekneed naar de nationalistische, unionistische gezindte van de toenmalige Vlaamse Letterwereld.³⁰² De teleologische opvatting van de eigen natie als uitverkoren volk werd quasi letterlijk in de mond van Montigny gelegd. Wanneer hij voor het schavot afscheid nam van zijn echtgenote, sprak hij – wijzend naar de hemel – deze woorden: “*Margaretha, daer zien wij elkander weder*”. Deze slotscène alludeerde op een toekomst in de onafhankelijke natiestaat België en paste daarmee in het proloog-idee ten aanzien van het verleden.³⁰³ Daarnaast appelleerde het idee van een uitverkoren volk via de calvinistische predestinatieleer aan Montigny’s protestantisme.³⁰⁴ Bij Klijn daarentegen eindigde het stuk met een expliciete nationalistische boodschap: “*Int vrije Nederland zien wij elkander weder*”. Het rooms-katholicisme had zich immers gedistantieerd van de predestinatie en daarenboven hadden krachtige patriottische boodschappen het meeste impact op de toeschouwers wanneer ze aan het einde van het stuk werden geuit, als een soort samenvatting van het hele toneel.³⁰⁵

Lotte Jensen onderzocht de figuur van Montigny in de Europese toneeltraditie en concludeerde dat hij in Nederland door liberale strekkingen werd toegeëigend, vermits hij pleitte voor materiële en geestelijke ontvoogding. Het was inderdaad zo dat zowel Klijn als Van Geert hem opvoerden als spreekbuis van het volk en verdediger van de burgerlijke vrijheden. In Klijns stuk verzette hij zich vooral tegen de absolutistische Granvelle, terwijl Van Geert hoofdzakelijk Filips II als antithese opvoerde. Beide kaderden in de contemporaine anti-Franse, anti-absolutistische sentimenten.³⁰⁶ De Inquisitie was niet alleen een instrument van de vorst, maar ook van de Kerk, wat

---

³⁰⁰ De Vrieze, (Y.). Op. cit. p. 43, 52 en 57.

³⁰¹ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 11-12.

³⁰² Draye, (G.). Op. cit. p. 25-26 en 60.

³⁰³ Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61 en Rösen, (J.). Art. cit. p. 122.

³⁰⁴ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 40-41 en Winthagen, (H.H.M.). *Wie is gewelddadig: God, religie of de mens?* s.l., 2011, p. 94.

³⁰⁵ Klijn, (H.H.). Op. cit. p. 83 en Van Den Bergh, (H.). Op. cit. p. 75.

³⁰⁶ Jensen, (L.). Op. cit. p. 13.

een gegeerd liberaal topos was.³⁰⁷ Beide toneelstukken droegen echter eerder een liberaal-katholieke gezindte uit. Het verzet van Montigny tegen “*gewetensdrang*”, het van bovenaf opleggen van een religie, verwees naar de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat.³⁰⁸ Liberaal-katholieken waren de mening toegedaan dat geloof tot het private domein behoorde en verzetten zich tegen politieke machtsuitoefening door de Kerk. Daarenboven was het liberaal-katholicisme progressief, waarbinnen Montigny’s streven naar volksontvoogding paste.³⁰⁹ Volgens Jensen werd Montigny tijdens de negentiende eeuw als protestant geïdentificeerd, terwijl hij in realiteit steeds roomsgezind was gebleven. Dit gold inderdaad voor Van Geerts portrettering van de historische figuur, maar niet voor Klijn. Van Geert werd door Baron en De Vrieze in protestantse hoek geduwd, terwijl Jensen net concludeerde dat hij rooms-katholiek was.³¹⁰ In zijn vertaling waren inderdaad meer verwijzingen te vinden naar het protestantisme dan dat van roomsgezindheid blijkt werd gegeven, terwijl voor Klijns stuk net het omgekeerde gold. Hoozee concludeerde echter dat liberaal-katholieken naar het protestantisme neigden. De in deze thesis onderzochte toneelstukken wezen inderdaad in die richting, maar het bronnencorpus is te beperkt en eenzijdig om hier uitsluitsel te kunnen over geven. Daarenboven stelde Van Geert zich in *De Dood van Egmont* eerder katholiek op dan protestants.³¹¹

3.2.1.3. *De Dood van Egmont*

Net als in *Alva’s Geheimschrijver* en *Montigny* werd in dit stuk opgeroepen tot godsdienstige tolerantie. Alle Nederlanders dienden zich te verenigen tegen de vreemde overheerser. De nationale tegenstellingen tussen Spanje en De Nederlanden maakten de Opstand gelegitimeerd als middel tot ontvoogding en autonomie. Hoofdpersonage Egmont werd neergezet als rooms-katholieke Belgisch-nationalist, die trouw bleef aan de vorst zolang Filips II de rechten en vrijheden van het volk respecteerde. Net als Ter Brugge leende Van Geert zijn pen aan het liberaal-katholicisme, dat volkssoevereiniteit en loyauteit hoog in het vaandel droeg. Ook het uitvoerende genootschap, Broedermin en Taelyver dat toen onder Van Geerts voorzitterschap stond, was koningsgezind.³¹² De trouw van Egmont aan de vorst weerspiegelde zijn trouw aan het katholieke geloof. Hierin werd de loyauteit van de Belgen aan Leopold I geprojecteerd en bevestigd. In zijn constitutionele monarchie werden de liberale grondwet en christelijke volksaard immers verzoend.³¹³ Net als in *Alva’s*

---

³⁰⁷ Carre, (A.) en Lettens, (H.). ‘De Kleine Zavel. Een polemiek over de zestiende eeuw’, in: Hoozee, (R.). Op. cit. p. 60.

³⁰⁸ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 11-12.

³⁰⁹ Lamberts, (E.). Op. cit. p. XII en 293.

³¹⁰ De Vrieze, (Y.). Op. cit. p. 38, Baron, (F.). Op. cit. p. 75 en Jensen, (L.). Op. cit. p. 68-69 en 82.

³¹¹ Hoozee, (R.). Op. cit. p. 194.

³¹² Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 426.

³¹³ Historica Henriette Claessens concludeerde in haar biografie van Leopold I dat het unionisme inderdaad liberalisme en catholicisme verzoende, als verderzetting van het Monsterverbond. Daarenboven was de

Geheimsschrijver werden in dit stuk Bijbelse metaforen gebruikt, zoals verwijzingen naar de kruisweg, om de Belgen als christelijk volk en Egmont als martelaar voor de bevrijding van het vaderland voor te stellen. Daarenboven verzoende het verrijzenismotief het verleden met de nieuwe nationale identiteit van de Belgen, wat zorgde voor legitimatie uit continuïteit.³¹⁴

Ook in Goethes origineel primeerde patriottisme op ideologische geladenheid. Net als Van Geert zette hij Egmont neer als katholiek, maar Goethe dreef Egmonts gematigdheid verder. Wanneer Alva weigerde Egmonts verzoek tot generaal pardon voor de opstandelingen in te willigen, deed hij dit omdat ze de katholieke doctrine hadden geschonden. Voor de absolutistische Filips II vielen de grenzen van de natiestaat en de grenzen van de geloofsgemeenschap immers samen. Egmont echter vroeg algemene godsdienstvrijheid en werd hierom als ketter gearresteerd. Van Geerts Egmont daarentegen was conservatiever en keek neer op de geuzen, die als iconoclastische protestanten werden geportretteerd.³¹⁵ Door kerken en kloosters te plunderen, zo ging de redenering, toonden ze geen respect voor de rooms-katholieken en overschreden aldus de godsdienstvrijheid en tolerantiegedachte. Volgens De Vrieze weerspiegelde dit geuzen-beeld Van Geerts anti-republikeinse gezindte. Hij was een aanhanger van het voorhoede-idee in de enge zin van het woord. Voor Van Geert berustte de macht bij de lagere burgerij die de revolutionaire, ongeschoolde massa arbeiders moest behoeden voor ontarding. Volkssoevereiniteit werd met andere woorden enkel nagestreefd in zoverre de letterheren zelf het volk vertegenwoordigden.³¹⁶ Dit was inderdaad hoe de leden van Broedermin en Taelyver zichzelf zagen.³¹⁷ Ook haar publiek was voornamelijk afkomstig uit de lagere burgerij en middenklasse, waardoor mogelijks niet alleen de opvattingen van auteur en acteurs, maar ook van de toeschouwers weerspiegeld werden in de tekst. Dit kan een indicatie zijn voor het succesvolle overbrengen van de boodschap.³¹⁸

---

protestantse Leopold I gehuwd met een katholieke prinses, waarna hun kinderen katholiek werden opgevoed. Zowel vorstenhuis als bevolking waren ondergeschikt aan de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat, zie Claessens, (H.). *Leven en liefdes van Leopold I*. Lannoo, Tielt, 2002, p. 76, 109 en 135.

³¹⁴ Van Geert, (F.). *De Dood van Egmont*. p. 8, 15, 40, 42, 45 en 58, Borghart, (P.). Op. cit en Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 109.

³¹⁵ Ook Bruch onderscheidde voor de zestiende eeuw de protestantse geuzen-beeldenstormers van de katholieke Edelen uit het Eedverbond, maar stelde dat dit onderscheid niet meer van tel was tijdens Alva's bewind als landvoogd over De Nederlanden. In de periode van Egmonts executie, waren zowel protestanten als katholieken verenigd onder de naam "*geuzen*" om zich tegen de Spaanse heerschappij te verzetten, zie Bruch, (H.). Art. cit. p. 656.

³¹⁶ De Vrieze, (Y.). Op. cit. p. 43, 52 en 57.

Ook Reynebeau en Deneckere concludeerden dat de letterheren vooral eigen lotsverbetering nastreefden, niet zozeer een betere maatschappelijke positie en sociale status voor de arbeidersklasse, zie Reynebeau, (M.). Op. cit. p. 85 en Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 70.

³¹⁷ Delue, (J.). Op. cit. p. 234.

³¹⁸ Van Schoor, (J.). 'Een theaterbonbon voor "le tout Gand". De duizend gezichten van de Minardschouwburg', in: Daane, (M.). ed. *Het oog in 't zeil. Gent de dubbelzinnige*. Uitgeverij Bas Lubberhuizen, s.l., 2000, p. 35 en Mathijsen, (M.). Op. cit. p. 80 en 178.

De Vriezes hypothese kan echter nog in een ander licht gelezen worden. Tegelijk met het katholicisme verwierpen de geuzen uit het stuk het vorstelijke gezag. Door hen als beeldenstormers voor te stellen, werd gesuggereerd dat ze Filips II enkel om zijn geloof afvallig verklaarden, wat hun intolerantie benadrukte maar tegelijk bevestigde dat ze net als de contemporaine Belgen niet per se gekant waren tegen een monarchie. Het nationale conflict tussen Spanje en De Nederlanden werd door de geuzen getransformeerd in een intern religieus conflict. Deze splijtzwam ging lijnrecht in tegen het unionistische gedachtegoed van auteur en uitvoerend gezelschap. Van Geert schreef vanuit het liberaal-katholicisme een belangrijke rol toe aan het christelijke element binnen de nationale essentie, maar streefde tevens scheiding tussen kerk en staat na. Hierdoor slopen bij hem, net als bij Ter Bruggen, ideologische boodschappen in zijn vertaling.³¹⁹

3.2.1.4. Mathias de Beeldstormer

Ook in dit stuk werd de politieke en maatschappelijke invloed van de clerus bekritiseerd en dit op minder gematigde toon dan in de vorige toneelstukken. Zonder de ambiguïteit van Van Geert en Ter Bruggen, voerde Van Peene de tegenstelling tussen de protestantse Nederlandse geuzen en de katholieke Spaanse Inquisitie op. Roomsgezindheid werd geassocieerd met Spaansgezindheid en bijgevolg a-patriottisme.³²⁰ De Kerk probeerde het volk dom te houden en het was tegen zowel de dwang van Rome als Spanje dat de geuzen zich verzetten. Hiermee verwees Van Peene naar de contemporaine ultramontaanse opvattingen van absolute monarchie en sterk pauselijk gezag.³²¹ Willem van Oranje was de protestantse patriot die het Nederlandse volk vanonder dit juk zou bevrijden. Hij belichaamde de volkssoevereiniteit en tevens het voorhoede-idee van de letterheren. Verder projecteerde Van Peene zijn eigen kleinburgerlijke opvatting op de prins.³²² De juryleden van de eerste Driejaarlijkse Staatsprijs, die Van Peene met dit stuk wegkaapte, prezen hem om deze suggestieve en associatieve constructies.³²³

Volk en edelen verenigden zich in hun geus-zijn. Dit gegeven was gericht op identificatie tussen auteur, toeschouwers en acteurs en bijgevolg verbondenheid met de natie als geheel. Aan de gelaagde identiteit van de Belgen werd door Van Peene een zekere hiërarchie gekoppeld, uitgedragen door de verschillende personages.³²⁴ We bespraken reeds Oranje, de top van de piramide. Van Haren, een scheepsarbeider, werd door zijn nichtje vergeleken met Jan Utenhove (1520-1565): *“Zonder te weten waerom, gelyk veel anderen die de spalmen van Utenhove zingen als eene nieuwigheid en uit partygeest, maer geenszins uit een godsdienstige overtuiging”*. Van Haren

---

³¹⁹ Dickens, (C.). Op. cit. p. 93-94 en Goossens, (E.). Op. cit. p. 86.

³²⁰ Janssens, (J.). Op. cit. p. 56.

³²¹ Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 60 en 63.

³²² Van Schoor, (J.). Op. cit. p. 20.

³²³ ‘Les Prix quinquennaux et triennaux en Belgique’. p. 149.

³²⁴ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 17.

personifieerde de onwetende massa die door de liberale flaminganten in vaderlandsliefde en vrijheidszin moest worden onderricht. Oranje personifieerde bijgevolg de Liberale Partij. De katholieken waren in 1858 immers nog niet partijpolitiek georganiseerd en bovendien was Van Peene actief in verschillende culturele en politieke liberale verenigingen.³²⁵ De massa moest weten waar haar aard en identiteit vandaan kwamen, ze moest haar “*godsdienstige overtuiging kennen*”. Hiermee werd gealludeerd op het belang van de West-Europese, christelijke volksaard. De verwijzing naar Utenhove doelde op de protestantse invulling hiervan door de Nederlanders, in oppositie tegen de katholieke Spanjaarden.³²⁶ Van Peene erkende dus wel het belang van het Christendom voor de nationale essentie, tegelijk met de zin voor autonomie. Hij was niet anti-godsdienstig, maar richtte zich zowel tegen de politieke macht van de clerus, als tegen het opportunisme van een aantal letterheren. De Vlaamse Beweging neigde tot 1860 immers naar rechts, door de steun van de clerus aan de Vlaamse Zaak.³²⁷

De erkenning van het religieuze aspect binnen de Belgische identiteit wees in doctrinair-liberale richting.³²⁸ Dit werd bevestigd doordat Van Peene, die arts was en dus tot de hogere maatschappelijke kringen behoorde, de boven besproken sociaal-economische stratificatie koppelde aan de plot. De intrige was gecentreerd rond de onmogelijke liefde tussen kroonprins Don Carlos en weesmeisje Adda.³²⁹ Van Peene identificeerde zich niet alleen met Oranje en Utenhove, maar ook met de kroonprins. Carlos bleef standvastig in zijn rooms-katholicisme. Hij doelde hiermee op zijn innerlijke overtuiging, niet op uiterlijk machtsvertoon via de religieuze opvatting. Carlos voelde zich immers Vlaams en katholiek, zijn vader daarentegen was een fanatieke Spanjaard. Van Peene preees in Carlos de scheiding tussen kerk en staat en bekritiseerde in Filips en Alva politieke machtsuitoefening door de clerus. Op die manier werd een politiek-confessionele boodschap aan de nationalistische verbonden. De bereidheid van de Edelen zich met Filips II te verzoenen, op voorwaarde dat hij de godsdienstvrijheid afkondigde, duidde op de koningsgezindheid van zowel Van Peene zelf als zijn doctrinair-liberale metgezellen. In navolging van zijn voorzitterschap en functie als secretaris, nam uitvoerend genootschap Broedermin en Taelyver deze liberale, vorstentrouwe en

---

³²⁵ Carlier, (M.), Troch, (L.) en Vanacker, (H.). *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de Negentiende Eeuw. De Eendragt, Deel I Inleiding en jaargangen I(1846-1847)-XXI(1867-1868)*. Cultureel Documentatiecentrum 'T Pand, Rijksuniversiteit Gent, 1988, s.p.

³²⁶ *Jan Utenhove. Een eersteling van de Vlaamse Reformatie. Waaraan toegevoegd enkele Vlaamse martelaren*. Stichting De Gihonbron, Middelburg, 2005, p. 2 en Van Peene, (H.). Op. cit. p. 37.

³²⁷ Couttenier, (P.) en Van Den Berg, (W.). Op. cit. p. 308 en Wils, (L.). Op. cit. p. 460.

³²⁸ Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 60, 66 en 83.

³²⁹ Van Schoor, (J.). Op. cit. p. 19.

Delue concludeerde eveneens dat Van Peenes toneelstukken doordachte constructies waren, bedoeld om zijn eigen liberale en anti-klerikale opvattingen uit te dragen, zie Delue, (J.). Op. cit. p. 1184. Ook Goossens en Erenstein plaatsten Van Peene in doctrinair-liberale hoek, zie Goossens (E.). Op. cit. p. 27 en 77 en Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 426.

Belgisch-nationale opvattingen over.³³⁰ Ook de contemporaine verzoenbaarheid tussen monarchie en volkssoevereiniteit, eveneens één van de aspecten van de Belgische nationale essentie, werd hierin vertegenwoordigd.³³¹ Van Peene droeg zijn stuk op aan Antwerps gemeenteraadslid en reder “*E.D. Verhaegen*”. Genealogische databanken brachten ons bij Eugène Verhaegen (1820-1878), een jurist met democratische en liberaal-katholieke opvattingen. Hij begaf zich net als Van Peene onder de maatschappelijk hogere kringen en beide heren deelden min of meer dezelfde politiek-ideologische overtuiging. De graaf van Hoogstraten, Oranje en Don Carlos weerspiegelden in het stuk hun liberaal-katholieke en doctrinaire gematigdheid.³³²

Niet alleen de persoonlijke opvattingen van de auteur werden op het verleden geprojecteerd, ook Broedermin en Taelyver, waarvan Van Peene één van de grondleggers was, positioneerde zich via toneelproducties in het Vlaamsgezinde en burgerlijke milieu. Vooral de Vlaamse grieven stonden hoog op de agenda. Zowel vanuit als buiten de politieke partijen trachtten haar leden druk uit te oefenen om steun te winnen voor de Vlaamse Zaak. Mede door haar toedoen werd de Nederlandstalige Minardschouwburg gebouwd (Gent, 1847). Steun vanuit het stadsbestuur kwam van de liberale flamingant Vuylsteke. Het was dan ook in deze zaal dat Van Peenes stuk in première ging.³³³ Volgens Goossens kwamen de leden van Broedermin overwegend uit de lagere burgerij en middenklasse. Dit was volgens haar ook het publiek waar men op mikte. Een verklaring hiervoor vond ze in de taal: Nederlands was de taal van de lagere klassen, de hogere maatschappelijke lagen behoorden tot de Franse culturele sfeer.³³⁴ Het voorzitterschap van Van Peene duidde echter op leden uit zowel hoge als lage burgerij. Het opdragen van het stuk aan Verhaegen en de sociale stratificatie in de personagelijst, wezen eveneens op een sociaal-economisch heterogener publiek. Hoewel beide heren inderdaad uit een Frans milieu stamden, lag de Vlaamse Zaak hun nauw aan het hart. Hetzelfde gold voor de architect en financier van de Minardschouwburg, Louis Minard.³³⁵ Via de taal hoopten ze het volk geestelijk te ontvoogden, maar niet noodzakelijk materieel. Dit voorhoede-idee wijst op een zeker statusverschil tussen Broedermin-leden en publiek. Eeckman concludeerde na analyse van de sociaal-economische samenstelling van de bezoekers van de Minardschouwburg dat Broedermin inderdaad eerder mikte op de lagere klassen, terwijl De Fonteine zich richtte op de hogere maatschappelijke lagen. Hiermee kwam hij tot dezelfde conclusie als Van Schoor. Broedermin was echter uit De Fonteine gegroeid en beide verenigingen speelden vaak onder één naam. Daarenboven werden veel van Van Peenes stukken

---

³³⁰ Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 426.

³³¹ Van Peene, (H.). Op. cit. p. 48-49 en Van Schoor, (J.). Art. cit. p. 37.

³³² Van Peene, (H.). Op. cit. p. 5 en Garric, (A.). ‘Eugène Verhaegen’, in: *Essai de Généalogie*. Online geraadpleegd via <<http://gw.geneanet.org/garric?lang=fr&p=eugene&n=verhaegen>> op 27/04/2015.

³³³ Delue, (J.). Op. cit. p. 234 en Van Schoor, (J.). Art. cit. p. 39.

³³⁴ Goossens, (E.). Op. cit. p. 74-76, 86 en 116-117.

³³⁵ Van Schoor, (J.). Art. cit. p. 36.

gerecupereerd door de Fonteinisten, waartoe Minard behoorde. Vergeleken met Van Geerts werken en profiel, komen we zelfs tot net de omgekeerde bevinding inzake ledenbestand. Dit komt doordat beide verenigingen, ondanks een zekere concurrentiestrijd, vaak leden uitwisselden.³³⁶

3.2.1.5. *De Boschgeuzen*

Maria-Horebeke, een dorp in de regio Oudenaarde, werd “*De Geuzenhoek*” genoemd vanwege het grote aantal protestantse inwoners. Van Geert portretteerde de geuzen in dit stuk als protestantse, heldhaftige Belgen die onder leiding van Oranje, Kapitein Blommaert en Egmont streden om de bevrijding van het vaderland. Egmont werd hier als geus geïdentificeerd, terwijl hij zich in *De Dood van Egmont* net expliciet van hen distantieerde. Zijn godsdienstige gematigdheid werd wel behouden, hoewel hij in dit stuk in protestantse hoek werd geduwd. Van Geert veralgemeende de tolerantiegedachte naar alle geuzen, wat opnieuw in strijd was met zijn eerdere werken: “*Ja heer officier, wij laten elkeen in zijn geloof*”. Deze uitspraak van geus Raymond was opmerkelijk, vermits Steven en Rosalie van hem niet mochten huwen uit godsdienstige onverenigbaarheid. Steven had zich echter enkel tot het katholicisme bekeerd om zich te verrijken. Hiermee gaf Van Geert impliciet kritiek op de clerus en stond hij net als in zijn vorige twee werken de scheiding tussen kerk en staat voor. De zestiende-eeuwse geuzen leenden zich hiertoe, vermits ook zij de rijkdom van de Kerk en het streven naar politieke macht door de clerus op de korrel namen. Dit lag mede aan de basis van de Beeldenstorm, vandaar Van Geerts ommezwaai ten opzichte van zijn vorige stukken.³³⁷

Het benadrukken van het feit dat de Van Cuycks gelovig waren, lag wel in lijn met zijn vorige toneelstukken waarin het christelijke element in de Belgische, nationale essentie werd bevestigd. De verenigbaarheid tussen de liberale, grondwettelijke vrijheden en een private, katholieke geloofsopvatting liet ook in dit stuk een liberaal-katholieke toon klinken. Doorheen de verschillende werken zagen we Van Geert uitgesprokener worden in zijn eigen religieuze opvattingen. In dit stuk neigde de auteur immers inderdaad naar het protestantisme.³³⁸ Verder zaten in *De Boschgeuzen* veel meer anti-klerikale boodschappen verweven dan in de vorige twee toneelteksten. Ook via de keuze van de hoofdpersonages – we wezen eerder al op Egmont en de positieve voorstelling van de geuzen – werd zijn anti-klerikalisme benadrukt. Kapitein Blommaert werd opgevoerd als leider van de bos- en watergeuzen. Hij had eerder de inname van Den Briel geleid, waarbij hij een aantal priesters van

---

³³⁶ Eckman, (J.). *Aspecten van het volkstoneel in de Gentse Minardschouwburg*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1979, p. 7, Van Schoor, (J.). Art. cit. p. 35 en 39 en De Keyser, (P.). ‘Van Parnassusberg tot Minardschouwburg : enige bladzijden uit de heldentijd van de herleving van het Vlaams toneel te Gent (1820-1850)’, in: *Jaarboek van de Koninklijke soevereine hoofdkamer van rhetorica De fonteine te Gent*, 2^e reeks, nr. 3. Gent, 1961, p. 14-15.

³³⁷ Van Gurp, (G.). *Reformatie in Brabant: Protestanten en katholieken in de Meierij van 's-Hertogenbosch, 1523-1634*. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2013, p. 20 en 22.

³³⁸ Hoozee, (R.). Op. cit. p. 194, De Vrieze, (Y.). Op. cit. p. 38 en Baron, (F.). Op. cit. p. 75.

het leven had beroofd en dit vermoedelijk vooral om godsdienstige redenen.³³⁹ Hoewel het rooms-katholicisme door de geuzen als bijgeloof werd verworpen, waren ze niet anti-godsdienstig. Met het afzweren van de katholieke godsdienst, drukten ze bovenal hun afvalligheid ten aanzien van Filips II uit. Vader Van Cuyck nam in het derde tafereel immers met de volgende woorden afscheid van zijn zoon en schoondochter: *“Weest allen gezegend, en luistert naer myne laetste vermaning. Nimmer moeten aerdsche beloften, noch dreigingen uw geloof doen wankelen; blyf onze leer getrouw, doch laet geen blinden yver u nooit vervoeren, om leden van een anderen godsdienst te beschimpen, of te haten, want ons eerste gebod, is liefde voor God en al zyne schepselen”*. Deze boodschap was gericht tegen godsdienstig fanatisme en machtsmisbruik door de clerus, maar niet per se tegen religie *an sich*. In navolging van de persoonlijke opvattingen van de auteur waren de personages gelovig. Ze waren tolerant en in *Montigny* en *De Dood van Egmont* zelfs zeer verzoeningsgezind. In *De Boschgeuzen* waren de geuzen minder gematigd, maar toch was geen sprake van vrijzinnigheid.³⁴⁰

Anti-klerikale boodschappen werden door Van Geert gekoppeld aan een sociaal-economische hiërarchie. Dit paste binnen de algemene evolutie van het historisch toneel van De Fonteine, het genootschap dat de eerste vertolking van *De Boschgeuzen* verzorgde. Haar werken speelden steeds vaker in op de actuele sociale en economische situatie.³⁴¹ Hogere edelen waren katholiek en heulden met de Spanjaarden, terwijl lagere edelen en massa de vaderlandslievende, tolerante Belgen vertegenwoordigden. De rijkdom van Kerk en verfranst bestuur, conflicteerde met de in crisis verkerende Vlaamse arbeiders.³⁴² Net als in *De Dood van Egmont* sloeg de term *“geuzen”* vooral op de massa. In tegenstelling tot Van Geerts vorige werken werd het gewone volk meer gewaardeerd, zowel door de opgevoerde edelen als door de auteur zelf. Haar revolutionisme werd ontkend of gelegitimeerd vanuit het schenden van de Blijde Intrede door de Spanjaarden. Toch bleef Van Geert aanhanger van het voorhoede-idee, wat weerspiegeld werd in de figuur van Blommaert die de passieve massa tot actieve verzetslieden maakte. Deze conclusie wordt gestaafd doordat Van Geert zijn stuk opdroeg aan Victor Driessens. Driessens was de oprichter van de Antwerpse gezelschappen De Dageraad en Nationaal Tooneel.³⁴³ Hun voorstellingen mikten op de lagere klassen van de maatschappij in de hoop hen via het toneelmedium te onderrichten in de nationale taal,

---

³³⁹ Van Geert, (F.). *De boschgeuzen of de familie Van Cuyck te Maria-Hoorebeke*. p. 33 en 98 en ‘Oudenaarde /Audenarde’, in: *De Tachtigjarige Oorlog. Geografie*. Universiteit van Leiden, Leiden. Online geraadpleegd via <<http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/geografie/o/Pages/oudenaarde.aspx>> op 02/11/2014.

³⁴⁰ Van Geert, (F.). Op. cit. p. 122.

³⁴¹ Goossens, (E.). Op. cit. p. 103, 109 en 139.

³⁴² Van Geert, (F.). Op. cit. p. 119 en Wils (L.). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging*. p. 32-33.

³⁴³ Het Nationaal Tooneel van Antwerpen speelde af en toe in de Minardschouwburg te Gent, de zaal die vooral door lokale gezelschappen De Fonteine en Broedermin en Taelyver gebruikt werd, zie Van Schoor, (J.). Art. cit. p. 38.

zedes en geschiedenis. Dit was ook de mening die De Fonteine was toegedaan.³⁴⁴ Hiermee pasten Driessens' en Van Geerts stukken in de cultuurpolitiek ten dienste van de natievorming.³⁴⁵ Net als Van Geert leende Driessens zijn pen hoofdzakelijk aan nationalistische boodschappen en schreef vanuit de unionistische gedachte van de Vlaamse Letterwereld. Dit rijmde voor beide auteurs met hun liberaal-katholicisme.³⁴⁶ De evolutie in Van Geerts toneelteksten weerspiegelde de geleidelijke confessionele polarisatie van maatschappij en Vlaamse Beweging. Deze zou zich vooral doorzetten vanaf 1860, wat in het volgende onderdeel van dit hoofdstuk wordt besproken.

3.2.2. Politiek profilering (1860-1870)

3.2.2.1. *Gijsbrecht Barlo*

In dit stuk werden de geuzen voorgesteld als vaderlandslievende en plichtsbewuste burgers die stredden voor Nederlands onafhankelijkheid. De intrige van het stuk ontplooidde zich rond Barlo's landverraad. Hij was geen echte geus, want verloochende zowel zijn nationale als religieuze aard door met de Spanjaarden samen te werken. Barlo pleegde verraad om zichzelf te verrijken, waardoor hij net als Steven uit *De Boschgeuzen* de clerus personifieerde. Clerici werden door toneelauteurs, vooral dan uit doctrinaire en radicale liberale strekking, voorgesteld als Spaanse Inquisiteurs en Nederlanders die over de lijken van hun landgenoten gingen om er zelf – voornamelijk financieel – beter van te worden.³⁴⁷ De geld- en pronkzucht van de bisschoppen was immers één van de zaken waar negentiende-eeuwse liberalen zich aan stoorden. Vooral de progressieven ergerden zich vanuit hun sociaal-economisch engagement aan de rijkdom van de Kerk.³⁴⁸ Door de negatieve portrettering van Barlo, uitte Versnaeyen niet enkel kritiek op de clerus, maar tevens op het kapitaal.³⁴⁹ In 1856, een zestal jaar voordat hij *Gijsbrecht Barlo* schreef, stuurde Versnaeyen een brief naar Frans De Cort, waarin hij schreef dat de pogingen van De Jonge Tooneelliefhebbers om via hun literaire productie steun te winnen voor de materiële en geestelijke ontvoogding van de arbeiders werden tegengewerkt. Hij plaatste de armoede van het volk lijnrecht tegenover “*de huichelarij van de Kerk, die haar rijkdom, pracht en praal oplevert*”. De Katholieke Kerk probeerde het volk dom te houden en door geestelijke ontvoogding tegen te werken, blokkeerde ze ook de mogelijkheden om haar materiële toestand te verbeteren. De Jonge Tooneelliefhebbers waren – in navolging van de zestiende-eeuwse geuzen – strijders voor vrijheid en vooruitgang, de ultramontanen waren tegen

---

³⁴⁴ Dit duidt er nogmaals op dat Broedermin en De Fonteine niet alleen aanspraak maakten op hetzelfde ledenbestand, maar ook hetzelfde publiek beoogden, zie Goossens, (E.). Op. cit. p. 54.

³⁴⁵ Delue, (J.). Op. cit. p. 1064.

³⁴⁶ *Brief van de St Ignatius afdeling van Eigen Taal Eigen Zeden aan het voorlopig Bestuur van De Dageraad en Antwoordbrief van De Dageraad*. Onderdeel van het Archief van De Dageraad, Letterenhuis, Antwerpen, D 11955.

³⁴⁷ Carre, (A.). en Lettens, (H.). Art. cit. p. 60.

³⁴⁸ Deneckere, (G.), De Paepe, (T.). en De Wever, (B.). Op. cit. p. 60, 66 en 83.

³⁴⁹ Versnaeyen, (K.). Op. cit. p. 25 en 67.

dergelijk vooruitgangsoptimisme gekant en bijgevolg hun vijanden.³⁵⁰ Anti-klerikalisme stond niet per se gelijk aan anti-godsdienstigheid of vrijzinnigheid. Hoewel de geuzen als protestanten werden opgevoerd, sijnelden Versnaeyens persoonlijke vrijzinnige en radicaal-liberale opvattingen toch door in het stuk. Toekomstvoorspellingen werden niet op de teleologische tijdsband geplaatst om de autonomie van de eigen natiestaat te legitimeren, maar om de contemporaine katholieken in een slecht daglicht te plaatsen: “*Sedert het vertrek van den gevloekten Alva, gebaren zijne opvolgers van tijd tot tijd toe te geven; het volk bijt gewillig in den zuren appel, omdat men de schel wat verzoet heeft, en laat zich verlammen door beloften van alle slach; in afwachting blijft de onderdrukking voortduren; zij is wat zachter, ik beken het, maar ’t is al de zelfde boel!*” Dit was een rechtstreekse verwijzing naar wat Versnaeyen nog in zijn brief naar De Cort had geschreven, namelijk dat de katholieken de vooruitgang tegenhouden “*door het volk dom te houden*”, ook de “*huichelarij*” werd opnieuw aangekaart.³⁵¹

Vanhoutryve kwam op basis van casuonderzoek naar de Comedieschouwburg tot de conclusie dat het Brugse toneelrepertoire sterk inspeelde op de lokale en nationale politiek. Terwijl de Vlaamsgezinde, overwegend radicale, liberalen pleitten voor de instandhouding of bouw van een nieuwe Vlaamse schouwburg, werkte de Brugse geestelijkheid dit tegen. Vanhoutryve zag het afzweren van de theaterwereld door de Katholieke Kerk als uitvloeisel van haar afkeer voor het modernisme, zoals uit de encyclieken was gebleken (cf. supra).³⁵² Dit kwam voort uit haar wantrouwen ten aanzien van alles wat vanuit Frankrijk kwam; het Belgische toneelleven was sterk beïnvloed door en gemodelleerd naar Franse modellen. Met het overnemen van de Franse cultuur, vreesden de ultramontanen het binnensijpelen van republikeinse ideeën. De schrik voor “*het rode gevaar*” joeg de radicale liberalen tegen hen in het harnas, temeer omdat net zij Vlaamsgezinde sympathieën hadden en vanaf het midden van de jaren 1860 steeds meer de theaterwereld gingen bevolken.³⁵³ Als gevolg van antipropaganda in de katholieke pers lokte de Comedie weinig bezoekers.³⁵⁴ Het schaarse publiek werd daarenboven gedomineerd door verfranste burgerij. In de Comedie werden immers ook Franstalige werken opgevoerd, door gezelschappen die door het verfranste stadsbestuur werden gesubsidieerd. Ook de jaarlijks wisselende directeurspositie werd steeds door verfranste lieden uit de hogere lagen van de maatschappij ingevuld.³⁵⁵ Versnaeyen was in 1862 medeoprichter van de Vlaamsche Broederbond, gericht op gelijkberechtiging van het Frans

---

³⁵⁰ *Brief van Karel Versnaeyen aan Frans de Cort. Gent, 10 november 1856.* Onderdeel van het Archief van Karel Versnaeyen, Letterenhuis, Antwerpen, V 513 / B.

³⁵¹ Versnaeyen, (K.). Op. cit. p. 46-47 en Delue, (J.). Op. cit. p. 80-81.

³⁵² Vanhoutryve, (A.). Op. cit. p. 7 en 17.

³⁵³ *De Standaard van Vlaenderen*, 12 februari 1867, Draye, (G.). Op. cit. p. 26 en 29, Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 211 en Reynebeau, (M.). Op. cit. p. 127.

³⁵⁴ Vanhoutryve, (A.). Op. cit. p. 163 en 166-167.

³⁵⁵ *Idem.* p. 31-32.

en Nederlands in het openbare leven. Aan de linguïstische problematiek werden sociaal-economische eisen gekoppeld, wat ook uit *Gijsbrecht Barlo* en de briefcorrespondentie van Versnaeyen af te lezen viel. Versnaeyen stamde zelf uit de lagere burgerij en projecteerde zijn eigen positie en voorhoede-idee – minder sterk aanwezig bij radicaal-liberalen dan bij doctrinairers, maar toch voelbaar – op de personages uit het stuk. De Jonge Tooneelliefhebbers beoogden een arbeiderspubliek, maar volgens Vanhoutryve miste dit aanvankelijk zijn doel, zoals hiervoor reeds werd aangegeven. Pas aan het einde van de jaren 1860 kwam hier geleidelijk aan verandering in, met de bouw van de Koninklijke Schouwburg. Het publiek van de Comedie weerspiegelde nog de lokale sociale stratificatie, de Koninklijke Schouwburg - die er mede onder druk van de Vlaamse Broederbond kwam - zette lagere inkomrijzen en voorzag meer ruimte voor Nederlandstalig toneel, wat de sociale kloof geleidelijk dichtte.³⁵⁶ Vanhoutryve situeert de Vlaamse Broederbond en haar afdeling Jonge Tooneelliefhebbers in de Vlaamse Letterwereld. Hoewel ze ontvoogding van de arbeidersklasse eisten, deden ze dit niet via politieke maar culturele weg. Daarenboven kregen ze steun van lokale, liberaal-katholieke politici, wat op een zekere boven-partijdigheid wijst. Versnaeyen en de verenigingen onder zijn voorzitterschap waren inderdaad niet rechtstreeks aan een politieke partij verbonden, maar toch wees *Gijsbrecht Barlo* op de sterke politiek-ideologische drijfveren van de auteur.³⁵⁷

3.2.2.2. *Willem van Oranje*

Ook Van Driessche koppelde nationalistische en confessionele tegenstellingen aan elkaar. Zo legde hij volgende woorden in de mond van hoofdpersoon Oranje: *“Hertog, ik dank u: in tegenwoordigheid van het reuzenwerk dat wij te volvoeren hebben, heeft elke poging tot eendracht eene dubbele waarde. De dwingelandij van Spanje knotten, de vrijheid van geweten als een menselijk recht doen verkondigen en Nederland staatkundig onafhankelijk maken...Ziedaar onze taak!”* Dit lag in lijn met alle vorige stukken, zij het dat vanaf 1860 de politiek-ideologische boodschap, verpakt in het confessionele verhaal, de bovenhand kreeg op het nationalistische.³⁵⁸ Het citaat wees erop dat Van Driessche het principe van volkssoevereiniteit en respect voor de grondwettelijke vrijheden – in het bijzonder de godsdienstvrijheid – voorstond. De massa had echter haar leiders nodig. In tegenstelling tot de absolutistische Filips II, moesten dit lagere edelen zijn die in naam van het volk regeerden. Oranje vertegenwoordigde dit ideaal en droeg hiermee Van Driessches voorhoede-idee uit, tegelijk met de contemporaine constitutionele monarchie.³⁵⁹ In dit stuk was het

---

³⁵⁶ Idem. p. 47, 49, 57 en 82.

³⁵⁷ Idem. p. 42 en 143.

³⁵⁸ Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 48 en 68.

³⁵⁹ Delue, (J.). Op. cit. p. 1673.

dus niet zo dat, zoals Verschaffel concludeerde, het epitheton “Oranje” een toespeling was op de despotische Willem I.³⁶⁰

De geuzen waren lagere edelen en lieden uit de hogere burgerij, wat in doctrinair-liberale richting wees. In vergelijking met *Gijsbrecht Barlo was Willem van Oranje* daarenboven toegeeflijker inzake religie. Oranje riep immers op het protestantse Noorden en katholieke Zuiden te verenigen tegen Spanje en Frankrijk. Het religieuze fanatisme van Filips II en Anjou werd aan deze nationale tegenstelling gekoppeld, maar in vergelijking met de andere stukken uit deze periode overwoog bij Van Driessche de patriottische boodschap op de anti-klerikale. Tussen 1860 en 1870 werden de geuzen immers nog steeds als een soort compromisfiguur opgevoerd, door hen neer te zetten als strijders voor de nationale autonomie. Dat was ook in dit stuk het geval.³⁶¹ Rechtstreekse verwijzingen naar het belang van een christelijk element in de nationale identiteit kwamen niet voor, in tegenstelling tot de in het vorige onderdeel besproken toneelstukken. Vandaar mijn conclusie dat *Willem van Oranje* getuigde van doctrinair-liberalisme. Het unionistische gedachtegoed deelden doctrinair-liberalen met liberaal-katholieken, maar gebrek aan religieuze motieven wees in vrijzinnige richting.³⁶² Het primeren van de unionistische gedachte, doctrinair-liberalisme en flamingantisme op ideologische profilering, sprak ook uit de zaal waarin het stuk werd opgevoerd. De Cirkschouburg trok een Vlaamsgezind publiek aan, uit zowel Nederlands- als Franstalige kringen. Vanuit de neutrale opstelling van de Vlaamse Letterwereld werden in de zaal oproepen gedaan voor politici te stemmen die de Vlaamse Zaak ondersteunden, ongeacht tot welke partij ze behoorden. Vanaf 1870 zouden zowel het publiek van de Cirkschouburg, De Morgenstar als de Liberale Partij radicaliseren. Van Driessche schoof mee op naar de linkerzijde.³⁶³

Van Driessche was volgens Delue een radicaal-liberale flamingant. Als schepen van Onderwijs en voorzitter van het Brusselse Willemsfonds, behoorde hij echter tot de hogere maatschappelijke klassen. Ook Couttenier en Van Den Berg plaatsen Van Driessche in de progressieve flank, doordat uit zijn zedenromans een zeker sociaal engagement sprak. Dit vloeide echter voort uit zijn paternalistische visie, weerspiegeld in het voorhoede-idee dat de auteur in zijn toneelstuk op Oranje projecteerde. Daarenboven leende het genre van de zedenroman zich meer voor dergelijke motieven dan de toneelliteratuur. Wanneer we deze bevindingen naast *Willem van Oranje* leggen, komen we

---

³⁶⁰ Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 160.

³⁶¹ Ook in het negentiende-eeuwse Nederland werd Oranje in literaire en toneelkundige werken van liberale gezindte opgevoerd als gematigde leider voor wie nationale autonomie primeerde op religieuze motieven, zie Haitsma Mulier, (E.). en Janssen, (A.). *Willem van Oranje in de historie, 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving*. HES, Utrecht, 1984, p. 104.

³⁶² Van Driessche, (E.). Op. cit. p. 88 en 95-96 en Deneckere, (G.), De Paepe, (T.). en De Wever, (B.). Op. cit. p. 83.

³⁶³ Stynen, (A.). *Een geheugen in fragmenten : heilige plaatsen van de Vlaamse beweging*. Lannoo, Tielt, 2005, p. 75-76.

opnieuw bij het doctrinair-liberalisme uit.³⁶⁴ Doctrinair-liberalen waren anti-klerikaal en bewogen vanaf het midden van de jaren 1860 steeds meer in uitgesproken vrijzinnige richting, onder invloed van de radicale tendensen binnen de partij. Ook uitvoerend genootschap De Morgenstar, gegroeid uit rederijderskamer De Corenbloem die reeds in de zestiende eeuw anti-klerikale opvattingen had, verenigde hoofdzakelijk vrijdenkers.³⁶⁵ Doel van de maatschappij was de geestelijke ontvoogding van het Vlaamse volk, via de opwaardering en erkenning van de Nederlandse taal. Het bestuur van De Morgenstar achtte hiertoe een liberale ideologie noodzakelijk. Dergelijk vooruitgangsoptimisme was ook bij Versnaeyen te lezen.³⁶⁶ Voorzitter Van Driessche schreef in 1872, zes jaar na de eerste vertoning van *Willem van Oranje*, dat hij “*van het tooneel eene opstandsbeweging wil maken, opstand tegen franskiljonismus en clericalismus*”.³⁶⁷ Met dit citaat hekelde hij de tegenwerking van het Vlaamse toneel door het verfranste Brusselse stadsbestuur en de clerus.³⁶⁸ Aanvankelijk werd deze liberale gezindte politiek vertaald in een onpartijdige Vlaamse Beweging, geïnspireerd op het unionisme uit de beginjaren van de Belgische onafhankelijkheid en enkel gericht op overheidssteun voor het cultureel-literaire domein. Vandaar de verzoenende toon in *Willem van Oranje*.³⁶⁹

Door toedoen van de progressieven werd vanaf 1870 een sociaal aspect gekoppeld aan de taalkundige ontvoogding van de Vlaamse Brusselaars. Vermoedelijk versterkten zijn politieke activiteiten binnen de toenmalige Liberale Partij Van Driessches onderhuidse sociale engagement en vrijzinnigheid. Vanuit zijn flamingantisme sloot hij daarenboven aan bij de nieuwe generatie liberalen. De Brusselse Vlaamse Beweging profileerde zich van toen af aan ook partij-ideologisch.³⁷⁰ In een door Van Driessche gegeven voordracht in 1873 koppelde hij ultramontanisme expliciet aan Fransgezindheid, een associatie die in zijn toneelstuk nog tussen de lijnen verweven zat: “*Wanneer ik overdenk wat in vroeger eeuwen is gebeurd, en wanneer ik me voorstel wat in de toekomstige eeuwen noodzakelijk moet gebeuren, dan zeg ik tot mij zelve, wij moeten klauwaarts zijn, wij moeten Frankrijk bestrijden; wanneer ik achteruitga dan zie ik dat Frankrijk, met zijne meerderheid van ultramontanen, het goddelooste volk is van Europa, dat is het, en evenwel is het een katholiek volk, dat niet beter vraagt dan het pausdom in zijn wereldlijk gezag te herstellen, dan zeg ik: tegenover die politieke beweging moeten wij geuzen zijn. Dus, de grond onzer gansche zaak ligt in de geschiedenis; klauwaart te zijn is den franschen invloed met alle macht bestrijden, met den*

---

³⁶⁴ Couttenier, (P.) en Van Den Berg, (W.). Op. cit. p. 472 en Delue, (J.). Op. cit. p. 435 en 1673.

³⁶⁵ *Toneel en theaterleven te Brussel na 1830*. AMVB, Brussel, 1993, p. 73-74.

³⁶⁶ *Tooneelnieuwsblad De Morgenstar*. Brussel, 4 mei 1862.

³⁶⁷ *Brief van Emmanuel Van Driessche aan Max Rooses*.

³⁶⁸ *Toneel en theaterleven te Brussel na 1830*. p. 31 en Witte, (E.). ‘Het debuut van het liberale flamingantisme in de hoofdstad (1869-1870)’, in: *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, volume 27. s.l., 1973, p. 313.

³⁶⁹ Witte, (E.). Art. cit. p. 330 en 332.

³⁷⁰ Idem. p. 321 en 340-341.

overtuiging die den nederlander past; geus te zijn is ons aansluiten bij de volkeren van het noorden die vooruitgaan en zich niet willen laten verkwezellen of verstompen". De door Vuylsteke geïntroduceerde leuze "*Klauwaert en Geus*" (lees: Vlaamsgezind en Liberaal) werd ook door Van Driessche uitgedragen. De in *Willem van Oranje* uitgedragen afkeer voor vorstelijk absolutisme en streven naar de scheiding tussen kerk en staat waren ook in zijn voordracht te lezen. In tegenstelling tot de toneeltekst, werden in de voordracht inderdaad progressieve ideeën uitgedragen, zoals dat de Kerk modernisme en vooruitgang belemmerde door het volk arm en dom te houden.³⁷¹

3.2.2.3. De Geuzendans

De Meyer-Roelandts leende, net als Van Driessche en in tegenstelling tot Versnaeyen, zijn toneelpen eerder aan nationalistische boodschappen dan aan ideologische. Ook bij hem waren de geuzen in de eerste plaats moedige strijders voor de bevrijding van het vaderland. Net als in Van Geerts *Montigny* en *De Boschgeuzen* werden ze neergezet als protestanten die vanuit de tolerantiegedachte streefden naar godsdienstvrijheid. Het onderschrijven van de burgerlijke vrijheden werd door De Meyer-Roelandts gelijkgesteld met het afzweren van absolutisme: "*Eene rechtschapene ziel behoort aan't vaderland, maar niet aan eenen dwingeland*". Hoofdpersonage Arnold de Montigny zei verder: "*Beter met hart en ziel een godsdienst belijden waar je achter staat, dan te doen alsof je de godsdienst belijdt die je van bovenaf is opgelegd*". Kerk en staat werden op die manier losgetrokken van elkaar. De godvruchtigheid van zijn hoofdpersonages weerspiegelde vermoedelijk een zekere binding met religie bij de auteur zelf. Gekoppeld aan het pleidooi voor volkssoevereiniteit dat in het stuk werd gehouden, kunnen we concluderen dat zowel auteur als toneeltekst een liberaal-katholieke gezindte uitdroegen.³⁷²

Een politiek statement wou De Meyer-Roelandts echter niet maken en dit legde hij letterlijk in de mond van Don Frederik, die beweerde "*zich niet om politiek te bekommeren, enkel om de liefde en het is Gods wil dat hij samengebracht is met Reynilde*". In het vorige hoofdstuk stelden we vast dat Don Frederik Spanje, en Reynilde De Nederlanden, personifieerde. Het zich niet bekommeren om politiek, enkel om de liefde voor het vaderland, wijst erop dat De Meyer-Roelandts wel behoorde tot de Vlaamse Letterwereld, maar niet tot een politieke Vlaamse Beweging.³⁷³ Hij stelde zijn schrijfkunsten ten dienste van Vlaamse cultureel-linguïstische ontvoogding, niet van partijideologie. De verwijzing naar goddelijke voorbeschikking bevestigt dat de auteur gelovig was. Bij de bespreking van Van Geerts werken, werd reeds opgemerkt dat predestinatie een begrip was waar vooral calvinisten zwaar aan tilden. De uitverkorenheid van de natie werd via hetzelfde teleologische

---

³⁷¹ Van Driessche, (E.). 'De Fransche en de Nederlandsche Beschaving, voordracht gehouden op 23 februari 1873', in: *Uitgave van Willemsfonds-Antwerpen Volksvoordrachten van 1872-1873*. Drukkerij Mees, Antwerpen, s.d., p. 253-254.

³⁷² De Meyer-Roelandts, (V.). Op. cit. p. 17.

³⁷³ Draye, (G.). Op. cit. p. 60.

principe doorgetrokken naar de protestantse gemeenschap.³⁷⁴ Net als Van Geert gebruikte hij daarenboven Bijbelse metaforen om de nationale tegenstellingen in het stuk extra in de verf te zetten. Tenslotte werden de geuzen, net als Egmont in *Montigny*, vergeleken met de apostelen en aangeduid als martelaren voor de bevrijding van het vaderland.³⁷⁵ Hoozees conclusie dat liberaal-katholieken naar het protestantisme neigden, lijkt voor De Meyer-Roelandts alvast op te gaan. Door schaarste aan bronnen over en van de hand van deze auteur, konden we dit echter niet toetsen.³⁷⁶

Geheel in lijn met de vorige toneelstukken, werden de nationale tegenstellingen tussen Spanje en De Nederlanden doorgetrokken op religieus vlak. Zo werd Alva in het slottaferaal bijgestaan door een broeder en samen overwonnen ze de geuzen. Daarenboven arresteerde Alva de Nederlandse edelen expliciet om hun geloof en was hij bereid hen vrij te laten indien ze zich tot het rooms-katholicisme bekeerden. Hiermee uitte De Meyer-Roelandts kritiek op het eigentijdse ultramontaanse dogmatisme.³⁷⁷ Volharding in het protestantisme stond voor de geuzen gelijk aan volharding in de nationale vrijheidsstrijd en bevestigde hun opofferingsgezindheid voor het vaderland. Afzweren van het catholicisme, impliceerde afzweren van het vorstelijk absolutisme. Verder werden in het stuk toespelingen gemaakt op de inname van Den Briel door de watergeuzen (1572). In realiteit werden zowel Nederlandse als Spaanse schepen gekaapt en in de dorpen viseerden de geuzen de huizen van Spaansgezinden en katholieke clerici.³⁷⁸ De Meyer-Roelandts kneedde deze episode echter zodanig dat ze de externe vijandschap tussen Spanje en De Nederlanden verhaalde, maar eveneens in zijn unionistische plaatje van binnenlandse cohesie paste. Geuzengeweld richtte zich enkel tegen de Spanjaarden en werd gelegitimeerd in naam van de nationale autonomie. Door de broeders als landverraders te portretteren werden bovendien de interne confessionele spanningen geëxternaliseerd.³⁷⁹ De helden die ten tonele werden gevoerd waren tenslotte lagere edelen uit de Zuidelijke Nederlanden. Van Montigny, Egmont en Hoorn was geweten dat ze steeds rooms-katholiek waren gebleven. Hoewel toneelauteurs de karaktereigenschappen en persoonlijke opvattingen van hun personages vrij invulden, pasten deze historische figuren in De Meyer-Roelandts tolerante en unionistische plaatje, temeer omdat ze samen met Oranje streden tegen Spanje. De keuze voor lagere edelen paste bij de democratische opvattingen van de liberaal-katholieke auteur.³⁸⁰ Zijn catholicisme was dan ook verzoenbaar met de liberale ideologie van "F.A. Boone", aan wie het stuk was opgedragen. Het betrof Felix Marie Alfons Boone (1821-1870), zelf toneelauteur en hoofdredacteur van het liberale blad *De Broedermin*. In

---

³⁷⁴ Rösen, (J.). Art. cit. p. 122.

³⁷⁵ De Meyer-Roelandts, (V.). Op. cit. p. 10 en 40.

³⁷⁶ Hoozee, (R.). Op. cit. p. 194.

³⁷⁷ Lamberts, (E.). Op. cit. p. XIV en 91-92.

³⁷⁸ De Meij, (J.C.A.). Art. cit. p. 486.

³⁷⁹ Leerssen, (J.). Op. cit. p. 93 en 95.

³⁸⁰ De Meyer-Roelandts, (V.). Op. cit. p. 25-26, 33 en 45 en Tollebeek, (J.) en Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 42.

1860 werd Boone voorzitter van De Fonteine, een vereniging die eveneens eerder tot de Vlaams-literaire dan tot de Vlaams-politieke flank behoorde.³⁸¹

3.2.3. Besluit

Ondanks de zich polariserende maatschappij als gevolg van Liberale partijuitbouw en Katholieke partijorganisatie, bleven de Vlaamse letterheren in de jaren 1860-1870 vasthouden aan hun unionistische gedachtegoed. Vanuit de bisschoppelijke afkeer voor de theaterwereld waren de toneelauteurs eerder het liberalisme genegen, wat aansloot bij hun filosofische opvattingen en de Verlichtingsidealen waarop de natiestaat mede was gefundeerd. Doctrinair-liberale letterheren lieten deze opvattingen doorsijpelen in hun werken. Radicaal-liberalen koppelden hier een sterk vrijzinnige, quasi anti-godsdienstige, toon en sociaal aspect aan. Het merendeel van de auteurs verzoende de burgerlijke vrijheden echter met de christelijke identiteit die aan de Belgen werd toegeschreven, vandaar het groot aantal liberaal-katholieke toneelstukken. Hoewel de flaminganten lang poogden vast te houden aan de neutraliteitsgedachte en zich daarom confessioneel verzoenend opstelden in hun werken, kozen meer en meer leden van de Vlaamse Beweging openlijk voor één van de bestaande politieke kampen. Tijdens de jaren 1870 voltrok de polarisatie zich dan uiteindelijk ook binnen het cultureel-literaire domein.

3.2.4. Polariserende (de jaren 1870)

3.2.4.1. **Het Geuzenjaar 1872**

3.2.4.1.1. *De herinnering aan de geuzen in Nederland*

In vergelijking met België recupereerde het negentiende-eeuwse Nederland eerder secundaire figuren dan edelen, een gevolg van haar stadshoudertraditie. Daarenboven legden velen de oorzaak voor de Belgische afscheuring bij de centralistische monarchie van Willem I, die weerspiegeld werd in Filips II's absolutisme. Om de Nederlandse eigenheid tegenover buurland België te benadrukken, werd het protestantisme naar voor geschoven als één van de fundamenten van de nationale identiteit. Het katholicisme werd, net als binnen het Belgische radicaal-liberalisme, als rem op de ontvoogding van de massa en uitbouw van een moderne natiestaat bestempeld. Ook conservatief protestantisme werd gemedend. Naast taalherstel, want ook in Nederland had het Franse bewind zijn sporen nagelaten, streefden literaire genootschappen naar herstel van de natie als geheel en trachtten haar te verzoenen met de nieuwe territoriale grenzen na de Belgische Revolutie. Nederland was in tegenstelling tot België echter geen nieuwe natie en had bijgevolg minder nood aan legitimatie uit continuïteit. Door hun gedeelde verleden werd de bestaande canon na 1830 wel herzien. In plaats van het heden te eren en legitimeren via het verleden, fungeerden bloeiperiodes

---

³⁸¹ Frederiks, (J.G.) en Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 90.

uit de geschiedenis als *eye-opener* om een einde te stellen aan het contemporaine verval. Daarnaast fungeerde historisch toneel als medium om patriottische boodschappen uit te dragen.

Net als in België distantieerden conservatieve protestanten en katholieken zich van de theaterwereld, waardoor de opgevoerde stukken ofwel godsdienstig gematigd ofwel vrijzinnig waren en telkens getuigden van een liberale filosofie.³⁸² Ook in Nederland viel het politiek-liberalisme uit elkaar in radicalen en doctrinair. Beide rekruteerden vooral onder de hoge en lage burgerij en beschouwden volkssoevereiniteit en nationale autonomie als hoogste goed. De doctrinair erkenden het protestantse element in de nationale essentie, net zoals Belgische doctrinair het katholieke aspect in de Belgische identiteit erkenden. Dit betekende echter niet dat ze zelf gelovig waren. De meeste Nederlandse liberalen waren immers vrijzinnig of beschouwden religie als private aangelegenheid. Bij de radicalen nam dit soms, net als in België, anti-godsdienstige vormen aan. Liberalen verenigden zich met gematigde protestanten en katholieken in hun afkeer van dogmatisch klerikalisme en politieke machtsuitoefening door de Kerk. Net als in België werd de constitutionele monarchie door alle partijen erkend en republikenisme of revolutionisme afgezworen.³⁸³ Vanaf 1845 begonnen de verschillende ideologische strekkingen zich meer en meer te profileren, waarbij verschillende interpretaties van de nationale canon tegenover elkaar kwamen te staan. Aanvankelijk werd de Nederlandse Opstand, net als in België, herinnerd als vrijheidsstrijd en waren de geuzen patriottische compromisfiguren die de hele natie vertegenwoordigden. Tijdens de jaren 1870 echter werden een aantal herdenkingen georganiseerd, die aanleiding gaven tot polemiek tussen protestanten en katholieken enerzijds en conservatieven en progressieven anderzijds.³⁸⁴

Op 1 april 1872 werd de inname van Den Briel herdacht. De watergeuzen schuimden driehonderd jaar eerder Nederlandse havensteden af op zoek naar voedsel en vrijwilligers om zich bij het verzet tegen het Spaanse gezag aan te sluiten. Doel was deze steden "*bevrijden van de Spanjaarden*". Hierbij werden Spaansgezinden en katholieken gevangengenomen, huizen, kloosters en kerken geplunderd en vernield. Dit gebeurde ook in Den Briel, waar negentien priesters werden gedood. De priesters ontvingen in 1675 het martelaarschap en werden in 1867 heilig verklaard. De inname van Den Briel vormde de eerste aansluiting van de watergeuzen met de opstand op het land en bepaalde hun verdere strategie. Vele steden en dorpen volgden.³⁸⁵ Deze gebeurtenis werd in 1872 in verschillende Nederlandse steden herdacht met optochten, tentoonstellingen, monumenten en dergelijke meer. Net als in België legden herdenkingen confessionele spanningen bloot. Protestanten eerden de geuzen, die als Nederlanders en geloofsgenoten tegenover het katholieke Spanje werden geplaatst. De katholieken daarentegen voelden geen religieuze binding met hen. De organisatoren

---

³⁸² Van Sas, (N.). *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. p. 231-232, 255-257 en 266-267.

³⁸³ Idem. p. 407, 413-414, 420 en 423.

³⁸⁴ Jensen, (L.). Op. cit. p. 52, 147 en 213.

³⁸⁵ Wilson, (C.). 'Den Briel 1572', in: *Spiegel Historiael*, 7^e jaargang, nr. 4. s.l., april 1972, p. 204, 206 en 210.

van de Brielse feesten trachtten de druk van de ketel te halen door het nationale belang van de herdenking te benadrukken, een strategie die ook het Gentse stadsbestuur zou toepassen tijdens de Pacificatiefeesten. Ook het nationalistische aspect ging echter grotendeels aan de katholieken voorbij, vermits enkel het protestantisme als Nederlands identiteitsvormingselement werd erkend. Net in deze periode trachtten de katholieken zich daarenboven via hun eigen waarde zichtbaarder te maken in de natie. Aanvankelijk profileerden ze zich via de liberale vrijheden tegenover de “orthodoxe” protestanten. Na het uitvaardigen van de *Syllabus Errorum* keerden de katholieken zich echter zelf tegen het liberalisme en de constitutionele monarchie werd ingeruild voor pauselijk absolutisme. De contemporaine liberalen werden vanaf toen geassocieerd met de zestiende-eeuwse geuzen, die de katholieken verachtten. Ze organiseerden (tegen-)herdenkingen, gebaseerd op hun eigen interpretatie van de nationale canon. Hierin werden de wandaden van de geuzen niet verzwegen – zoals bij vele protestantse versies wel het geval was – maar extra in de verf gezet. Zo werden parallel met de Brielse feesten, waarin de liberaal-protestantse organisatoren inderdaad via een geschiedkundig overzicht de aandacht van de geuzen trachtten af te leiden, de Martelaren van Gorcum herdacht. Door zich een deel van de nationale (historische) identiteit toe te eigenen, eisten de katholieken hun plaats op binnen de natie.³⁸⁶

3.2.4.1.2. *Verbroedering tussen Noord en Zuid*

De Brielse feesten werden mede georganiseerd door Vlaamse ondercommissies en op 1 april 1872 woonde een Vlaamse delegatie de Rotterdamse herdenking bij. Ook in België zelf werd de inname van Den Briel herdacht. Meer nog dan in Nederland werd deze episode uit het ‘nationale’ verleden toegeëigend door de vrijzinnig-liberale flank. Net zoals vier jaar later tijdens de Pacificatiefeesten en in tegenstelling tot in Nederland, centreerde de herdenking zich rond de geuzen. Het vrijheidsmotief dat via hen werd meegegeven, benadrukte in tegenstelling tot tijdens de hiervoor besproken periodes godsdienst- en gewetensvrijheid eerder dan nationale autonomie.³⁸⁷

De radicaal-liberalen moesten, ondanks een geleidelijk overwicht, begin jaren 1870 opboksen tegen de verfranste doctrinaire partijtop. Hiertoe werd tijdens de Antwerpse Briel-herdenking een drukkinggroep opgericht onder de naam “*Geuzenbond*”. Net zoals de Vlaamse Beweging zelf, splitste de Geuzenbond zich in een Vlaams-liberale politieke beweging met afdelingen in Gent, Antwerpen en Brussel en een literaire groepering genaamd de “*Antwerpsche Vrijheidsvrienden*”. Hun boodschappen waren zowel gericht aan hun doctrinaire partijgenoten, als aan de Katholieke Partij.

---

³⁸⁶ Halbertsma, (M.). ‘De Brielsche Feesten van 1872. Grooter Feest Is er Nooit Geweest’, in: *De Negentiende Eeuw*. Documentatieblad Werkgroep 19^e eeuw, 26^e jaargang. Den Haag, 2002, p. 66-71, Tollebeek, (J.). Op. cit. p. 161-162 en Van Sas, (N.). Op. cit. p. 410.

³⁸⁷ Halbertsma, (M.). Art. cit. p. 68, ‘Feest ter herinnering inname Den Briel door de Geuzen’, in: *De Eendragt*, 26^e jaargang, 1871-1872, p. 71 en ‘Brielsche feesten, brief aan het Vaderland’, in: *De Eendragt*, 26^e jaargang, 1871-1872, p. 87.

Om de doctrinairen te bereiken werd flamingantisme verbonden aan het gedeelde liberalisme en anti-klerikalisme; “*Vlaams en Vrijzinnig*” werd tegenover het ultramontaanse “*Vlaams en Katholiek*” geplaatst. Paradoxaal genoeg hoopte de Geuzenbond via het flamingantisme eveneens de liberaal-katholieken naar hun kamp over te halen. Vermits de bond zich als aparte politieke beweging profileerde door met eigen lijsten naar de kiezer te trekken, primeerden in haar programma het vrijzinnige en progressieve op het Vlaamse aspect. Nederland werd door liberale flaminganten immers niet alleen als taalbroeder gezien, maar ook als vrijheidssymbool. Daarenboven toonden ook de toneelteksten een evolutie van Vlaamsgezind, Belgisch-nationaal en unionistisch (1840-1860) naar politiek-ideologische manifesten verpakt in een historisch en nationalistisch verhaal (1870).³⁸⁸

De Antwerpsche Vrijheidsvrienden hielden tijdens de Briel-herdenking een voordracht, geïnspireerd op de volksvoordrachten van het Willemsfonds. Doel was de toehoorders te ontvoogden in taalkundig Vlaamse en confessioneel vrijzinnige richting. Net als in de toneelstukken werd op nationalistisch vlak vooral Frankrijk aangeduid als erfvijand. Met verwijzingen naar “*de vereniging van Noord en Zuid*”, werden enerzijds de contemporaine cultureel-linguïstische banden tussen België en Nederland aangehaald en anderzijds de symbiose tussen Vlaanderen en Wallonië in de Belgische natiestaat. De Geuzenbond streefde vanuit belgicisme immers gelijkberechtiging van beide landstalen na.³⁸⁹ Via een lineaire voorstelling van de geschiedenis en asymmetrische waardentoekening, werd het bestaan van zowel de onafhankelijke natiestaat België als de Geuzenbond zelf gerechtvaardigd: “*Eerst wou Artevelde de Nederlandsche gewesten verenigen in een bond, daarna Karel de Stoute en later Willem de Zwijger, Marnix van Sint-Aldegonde en andere Grooten onder de Geuzen, die ook één machtig en vrij Vaderland tot stand zochten te brengen. Van in de vroegste middeleeuwen waren onze voorouders de andere volkeren vooruit in handel, nijverheid, wetenschap, kunst en rijkdom; maar ook de eersten van al hadden zij zich vrij gemaakt van hunne Heeren*”. Net zoals de Belgische voorouders zich van hun Franse overheersers hadden bevrijd, had de Geuzenbond zich aan de macht van de verfranste doctrinairen onttrokken. Op confessioneel-ideologisch vlak werd kritiek geuit op de clerus en ook dit werd binnen een lineair historisch verloop geplaatst. De Geuzenbond presenteerde zichzelf als uitverkoren voorhoede die de massa geestelijk en materieel kon ontvoogden. Daarenboven werd haar anti-klerikalisme en de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat historisch gelegitimeerd.³⁹⁰ Anti-klerikale kritieken werden daarnaast verpakt in een nationalistisch discours. Politieke geestelijken werden als leden van de Inquisitie tot landverraders gedoopt. Hiermee werd het aanvankelijk anti-Vlaamse beleid van de Katholieke

---

³⁸⁸ Delue, (J.). Op. cit. p. 581-582 en Verschaffel, (H.). Art. cit. p. 193-194.

³⁸⁹ Draye, (G.). Op. cit. p. 49 en Delue, (J.). Op. cit. p. 581-582.

³⁹⁰ *Over de Geuzen : Inneming van Den Briel (1 april 1572), Driehonderdste Verjaring. Voordrachten gegeven door de Antwerpsche vrijheidsvrienden op 1 april 1872.* Drukkerij Mees, Antwerpen, s.d., p. 3 en Rüsen, (J.). Art. cit. p. 122.

regering Malou I bekritiseerd en tegelijk de Antwerpse Meetingpartij op de korrel genomen.³⁹¹ Net als in de toneelstukken vanaf de jaren 1860 werd de clerus verweten vooruitgang en modernisering te belemmeren. De rijkdom van de Kerk overtrad daarenboven het christelijke soberheidsprincipe. Zowel de toneelteksten als deze voordracht vormden een rechtstreeks antwoord op de encycliek *Quanta Cura* en *Syllabus Errorum*, die sinds hun publicatie in 1864 werden aangevallen vanuit liberale en liberaal-katholieke hoek: “*De vrije wetten van ieder volk, onze belgische Grondwet, bij voorbeeld, is door hunne encyclieken en syllabussen tienmaal gedoemd [...] de tegenwoordige Paus, gelijk zijne voorgangers, heeft meer dan eens, zoo plechtig en krachtig als hij kon, den banvloek erover uitgesproken*”.³⁹² Het citaat impliceerde tevens dat ultramontanen de pauselijke dogma’s boven de grondwettelijke bepalingen plaatsten.³⁹³ Ondanks dergelijk anti-klerikalisme waren de Vrijheidsvrienden niet anti-godsdienstig. Dit zorgde er samen met het belgicistische discours voor dat een aantal doctrinaireren toetraden tot de Geuzenbond. Om aansluiting te vinden bij de liberaal-katholieken uit de Meetingpartij, werd de oorsprong en betekenis van de term “*meeting*” toegelicht: “*Daartoe werd over heel het land meeting gehouden – dat is het woord van vandaag. Men heette het preeken*”. Hiermee werd verwezen naar de protestantse preken. Er werd reeds eerder op gewezen dat liberalen het protestantse Nederland als summum van de vrijheid beschouwden en liberaal-katholieken naar het protestantisme neigden.³⁹⁴ Het niet te sterk expliciteren van de vrijzinnigheid was dan ook een bewuste strategie, die niet alleen doctrinair-liberale, maar ook liberaal-katholieke leden lokte. De drie strekkingen konden zich daarenboven vinden in het afkeuren van vorstelijk en pauselijk absolutisme.³⁹⁵ Pas aan het einde van de voordracht werd over de inname van Den Briel gesproken. Als basis voor Nederlands onafhankelijkheid werd Den Briel binnen de lange proloog geplaatst, waarin de Belgische natiestaat via historische anekdotes werd geëerd en gelegitimeerd. De bevrijding van Den Briel uit Spaanse klauwen integreerde deze episode bovendien in de mythe van de vreemde overheersing. De herovering van de Zuidelijke Nederlanden door de Spanjaarden, werd als gemist keerpunt opgenomen binnen het geschiedkundige overzicht dat werd geschetst.³⁹⁶ Tenslotte werd Den Briel als overwinning van de Nederlandse, protestantse geuzen op Spaans- en roomsgezinden ingepast in het universele verhaal van burgerlijke vrijheden en mensenrechten: “*De inneming van den Briel was dus het begin van Neêrlands onafhankelijkheid, en die onafhankelijkheid*

³⁹¹ *Over de Geuzen*. p. 11 en Wils, (L.). *Vlaanderen, België, Groot-Nederland*. p. 73.

³⁹² *Over de Geuzen*. p. 4-5 en 20-21 en Lamberts, (E.). Op. cit. p. 91-92.

³⁹³ Janssens, (J.). Op. cit. p. 56.

³⁹⁴ Delue, (J.). Op. cit. p. 581-582 en Hoozee, (R.). Op. cit. p. 194.

³⁹⁵ *Over de Geuzen*. p. 7, 10 en 12-13.

³⁹⁶ Hoozee, (R.). Op. cit. p. 21, Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61 en Blaas, (P.). Art. cit. p. 57.

*was de zegepraal der gewetensvrijheid bij onze Noorderbroeders, de bevestiging dier vrijheid in andere landen”.*³⁹⁷

3.2.4.1.3. De Val van Antwerpen

In Belgische toneelstukken werd soms verwezen naar de inname van Den Briel, maar deze episode vormde nooit het hoofdthema van het stuk. Van Den Branden putte dan ook uit het eigen territoriale verleden en verbeeldde het bewind van zestiende-eeuws Antwerps buitenburgemeester Marnix van Sint-Aldegonde.

Zowel naar binnen- als buitenland toe was het stuk gericht op unionisme en pacificatie. Aldegonde als personificatie van België en Oranje als personificatie van Nederland werden zij aan zij afgebeeld. Van Den Branden portretteerde hen als tolerante calvinisten, die ondanks hun persoonlijke overtuiging het katholicisme ondersteunden. Met deze godsdienstige tolerantie werd eveneens de nationalistische boodschap dat binnenlandse vrede en stabiliteit primeerden op persoonlijk geluk, meegegeven.³⁹⁸ Daarnaast stelde Van Den Branden dat Oranje en Aldegonde “*radicale calvinisten wilden intomen*”, een verwijzing naar het contemporaine radicaal-liberalisme, dat tijdens de jaren 1870 steeds meer aanhang won. Ook fictieve geuzen werden ingezet om deze boodschap uit te dragen. Zo vierden de gematigde calvinist Measureur en de rooms-katholieke De Ram samen een door *die-hard* calvinisten verboden mis.³⁹⁹ Via deze scène riep Van Den Branden doctrinair en liberaal-katholiek op zich tegen de radicale krachten in de maatschappij, zowel van rechter- als linkerzijde, te verenigen. Daarenboven werd via deze weg het katholieke element binnen de Belgische identiteit benadrukt, wat volgens Draye een reactie was op de toenadering tussen progressief-liberalen en flaminganten tijdens de jaren 1870.⁴⁰⁰ Hiermee droeg Van Den Branden het gedachtegoed van de Antwerpse Meetingpartij uit. Van Den Branden was ambtenaar bij de lokale overheid toen de Meetingpartij er de meerderheid had (1862-1872).⁴⁰¹ De ambigue positie van de partij – die aanvankelijk liberale en katholieke flaminganten verenigde in een neutrale Vlaamse Beweging, maar steeds meer naar rechts overhelde en in 1872 opging in de Katholieke Partij – leidde bij Van Den Branden vermoedelijk tot persoonlijke twijfels. Zowel zijn professionele als persoonlijke worsteling werden geprojecteerd in het historische verhaal. Zo concludeerde ook Greet Draye dat hij een ideologisch en confessioneel gematigd persoon was, hoewel hij als actief lid de Olijftak aanspoorde bij het katholieke kamp aan te haken. Die vereniging zou zijn raad echter in de wind slaan en radicaal-liberaal worden (cf. infra). Zijn lidmaatschap van zowel de Meetingpartij als De Tael is gansch het Volk duiden er tevens op dat Van Den Branden de overtuiging van een politiek

---

³⁹⁷ *Over de Geuzen*. p. 15-17 en Evenepoel, (S.). en Vandenbussche, (L.). Art. cit. p. 185.

³⁹⁸ Anderson, (B.). Op. cit. p. 7.

³⁹⁹ Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. VIII en 26 en Delue, (J.). Op. cit. p. 857 en 1215.

⁴⁰⁰ Draye, (G.). Op. cit. p. 249.

⁴⁰¹ Delue, (J.). Op. cit. p. 947.

neutrale Vlaamse Letterwereld was toegedaan, hoewel hij het christelijke element binnen de nationale essentie onderschreef.⁴⁰²

Liberaal-katholieken en doctrinair-liberalen verenigden zich zowel in unionisme als anti-klerikalisme. Ook Van Den Branden uitte via zijn historisch drama kritiek op de eigentijdse clerus. Hij hanteerde immers het papen versus geuzen-frame, maar door de negatieve portrettering van Measureur ging deze tegenstelling wat verloren. Zo hielp Measureur een gevluchte katholiek, die uit de handen van de andere geuzen trachtte te blijven. In eenzelfde scène spreidde Van Den Branden zowel de verdraagzaamheid als de religieuze intolerantie van de geuzen tentoon, wat duidde op een ambigue portrettering. Deze houding paste bij de algemene reflecties over de geuzen tijdens de jaren 1860-1870. In het vorige deel werd reeds duidelijk dat zowel maatschappij als Vlaamse Beweging zich geleidelijk ideologisch profileerden. De spanningen die hieruit voortvloeiden, weerspiegelden zich in uiteenlopende interpretaties over het nationale verleden. Vooral de Nederlandse Opstand was gevoelige materie, doordat de eigentijdse confessionele tegenstellingen – zij het artificieel – aansluiting vonden bij het godsdienstige aspect van het conflict. De herinnering aan de geuzen had zich sinds de Belgische onafhankelijkheid steeds gecentreerd rond het vrijheidsmotief, maar vermits zowel katholieke als liberale strekkingen vanaf het midden van de jaren 1860 de eigen ideologische groep als vertegenwoordiger en drager van de nationale autonomie representeerden en elkaar een gebrek aan patriottisme verweten, werd de positie van de geuzen binnen de nationale canon steeds onduidelijker. Hierboven werd reeds opgemerkt dat ook de vage politiek-ideologische positie van de Meetingpartij en de persoonlijke twijfels van Van Den Branden hierin werden weerspiegeld.⁴⁰³ Naast de collectief-nationale spanningen, werden immers ook de persoonlijke opvattingen van de auteur geïndividualiseerd in de figuur van Measureur: *“Dus is het plicht, die onkundige dwepers of snoode bedriegers te vervangen door onpartijdige, wijze en onbaatzuchtige lieden; het is plicht dit misleide volk den blinddoek af te rukken, het op te ruïen, en van die zelfde pui, waarvan zoo menig dwangbevel wordt afgekondigd, Marnix neer te werpen, op de wapens der wrekende menigte!”* Dit citaat verduidelijkte dat zowel radicaal-liberalen als ultramontanen het volk met leugens onder de knoet hielden en drukte tegelijk Van Den Brandens voorhoede-idee uit.⁴⁰⁴

Van Den Branden worstelde niet enkel met de portrettering van Measureur, ook Aldegonde werd naar eigentijdse normen gekneed tot hij in zijn verhaal paste. De dweperij van Marnix verwees naar het dwepen van de Vlaamse Beweging met de politieke sfeer en tegelijk werd kritiek geuit op adel en hoge burgerij. Aldegonde werd tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw immers toegeëigend door doctrinair-liberalen, die in hem de belichaming van hun unionistische en

---

⁴⁰² Draye, (G.). Op. cit. p. 282.

⁴⁰³ Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 10, Verschaffel, (T.). Art. cit. p. 165 en Hobsbawm, (E.) en Ranger, (T.). Op. cit. p. 2.

⁴⁰⁴ Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 28-29 en Delue, (J.). Op. cit. p. 1673.

godsdienstige gematigdheid zagen. Hij werd bijgevolg in liberale stukken neergezet als pionier van hun strijd voor gewetensvrijheid. Ook Van Den Branden streefde de scheiding tussen kerk en staat na, maar kon zich niet vinden in de links-vrijzinnige koers die de doctrinairers geleidelijk aannamen. Vandaar dat Marnix in de *Val van Antwerpen* hoofdzakelijk werd aangewend ter nationale identificatie en sociaal-economische stratificatie. Ondanks het revolutionisme in boven besproken citaat, werd de door de progressieven beoogde materiële ontvoogding van de arbeiders afgezworen. De massa moest vooral van het geestelijke juk – “*het dwangbevel*” van de extreme partijen – worden bevrijd en dit via cultureel-linguïstische ontvoogding geleid door een onpartijdige Vlaamse Letterwereld. Het omverwerpen van een hoger gezag, verwees naar de contemporaine volkssoevereiniteit. Dit principe werd vooral aangehangen door de liberaal-katholieke middenklasse, waartoe Van Den Branden zelf behoorde.⁴⁰⁵

We kunnen concluderen dat *De Val van Antwerpen*, sterk vergelijkbaar met *Mathias De Beeldstormer*, een gelaagd verhaal vertelde dat enerzijds inzicht bood in zowel de persoonlijke opvattingen van de auteur als in de relatie tussen Van Den Branden als individueel literator en zijn functie als ambtenaar. Anderzijds weerspiegelde het stuk het ideologische profileringsproces van Meetingpartij, Letterwereld en maatschappij. Van Den Brandens toneeltekst kan beschouwd worden als voorloper van het gedachtegoed van de centrumpartijen, die zich aan het einde van de negentiende eeuw begonnen te manifesteren. De Meetingpartij speelde daar tevens een grote rol in.⁴⁰⁶ Daarenboven toonde de tekst dat het kader waarlangs nationalistische verhalen werden verteld werd behouden, maar dat steeds vaker ideologische boodschappen de nationale tegenstellingen gingen verdringen. Van Den Brandens stuk weerspiegelde dan ook een liberaal-katholieke opvatting.

3.2.4.2. Opstand en Pacificatie

3.2.4.2.1. Olijftakfeesten (1875)

De Olijftak was een in 1835 heropgericht literair genootschap dat Vlaamsgezinde middenklassers verenigde. Aanvankelijk onderschreef ze het unionistische gedachtegoed en het idee van een politiek neutrale Letterwereld, maar geleidelijk aan ging ze zich steeds sterker profileren aan de linkerkant. In de jaren 1870 vertaalde haar filosofisch liberalisme zich ook politiek.⁴⁰⁷ De vereniging werd anti-klerikaal en anti-katholiek, waarmee ze zich tegenover ultramontanen en liberaal-katholieken positioneerde. Het christelijke aspect van de Belgische identiteit werd ontkend en vervangen door vrijzinnigheid. Daarenboven richtte de Olijftak zich op de lagere maatschappelijke klassen, waarmee ze zich ook afkeerde van de doctrinairers. Haar nationalistisch verhaal, waarbinnen de geuzen een

---

⁴⁰⁵ Van Den Branden, (F.J.). Op. cit. p. 10 en 28-29, Reynebeau, (M.). Op. cit. p. 85, Verschaffel, (H.). Art. cit. p. 191 en Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 70.

⁴⁰⁶ Wils, (L.). *De ontwikkeling van de gedachtenhoud der Vlaamse beweging*. p. 94 en 101.

⁴⁰⁷ Delue, (J.). Op. cit. p. 18 en 1085.

compromisfiguur bleven, was nochtans op alle bevolkingslagen gericht.⁴⁰⁸ Hoewel de vereniging steeds het belgicisme bleef onderschrijven, ging dit gepaard met een sterk Antwerps particularisme en radicaal flamingantisme.⁴⁰⁹ De achterstelling van de Vlaamse taal, waarvoor de schuld op de unionistische en katholieke regeringen werd geschoven, werd verbonden aan de weinig rooskleurige sociaal-economische situatie in het Vlaanderen van 1850-1870. Daarenboven werd kritiek op de clerus gekoppeld aan de Vlaamse grieven: *“De katholyke party, die den verlichtingsgeest der nederduitsche letterkunde vreesde, ondersteunde de eischen der Walen”*.⁴¹⁰ Via haar activiteiten poogde de Olijftak de Vlaamse bevolking materieel en geestelijk te ontvoogden en voor Vlaanderen de rechtmatige plaats op te eisen naast Wallonië, binnen de Belgische natiestaat. Op taalkundig en cultureel vlak werden nauwe contacten onderhouden met Nederland, wat één van de redenen was waarom net de Nederlandse Opstand feestelijk werd herdacht.⁴¹¹ De Olijftakfeesten gingen door in Antwerpen en bestonden uit een historische optocht en voordrachtwedstrijd. Op 26 september 1875 ging de stoet opnieuw uit in Brussel, ter ere van de Septemberfeesten. Dit kon wijzen op het patriottische karakter van de feesten, maar moet volgens Janssens als manifestatie van de lokale liberale macht tegenover de nationale katholieke meerderheid worden gezien. Zo werd de Olijftak door de liberale, Brusselse burgemeester Anspach bij de Septemberfeesten betrokken. Ook tijdens de oorspronkelijke feesten in Antwerpen werd via dubbeltijdigheid een actuele – overwegend politieke – boodschap uitgedragen.⁴¹²

De stoet ging tweemaal uit en volgde telkens een ander parcours, waardoor aan het einde van het feestweekend geheel Antwerpen was doorkruist. Hiermee werd zowel het belang van de stad binnen de Belgische geschiedenis - een uitlaatklep voor de lokale identiteit - als de macht van het contemporaine liberale stadsbestuur bevestigd. Via een historisch overzicht werden de nationale identiteitsvormingsmechanismen uitgedragen en versterkt, zowel om het stedelijke en Belgische patriottisme aan te wakkeren, als de ideologische verbondenheid tussen toeschouwers, deelnemers en organisatoren. Zo werd Brabo voorgesteld als tirannieke voorloper van Filips II, waarna de wagen van het vrije Antwerpen het eerste deel van de stoet afsloot. De vrijheid van de stad symboliseerde het stedelijke particularisme van de Olijftak en fungeerde als *pars pro toto* voor de autonome

---

⁴⁰⁸ Deprez, (A.) en Vanacker, (H.). *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de negentiende eeuw. De Roskam 1847-1848, De Schrobber 1847-1848 en Het Vaderland 1848*. Cultureel Documentatiecentrum 'T Pand, Rijksuniversiteit Gent, 1986, p. 14, 21, 24 en 27-28.

⁴⁰⁹ Deprez, (A.) en Depoortere, (W.). *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de Negentiende Eeuw. De Vlaamsche School 1855-1901. Eerste deel: Inleiding en Oude reeks I (1855) – XXXIII (1887)*. Cultureel Documentatiecentrum 'T Pand, Rijksuniversiteit Gent, 1987, p. 23.

⁴¹⁰ Gerrits, (L.). *Aen het Vlaemsche Volk. Op last der rederykkamer De Olyftak*. Drukkerij van P.E. Janssens, Antwerpen, 1850, p. 12.

⁴¹¹ Wils, (L.). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging*. p. 35 en *Brief van de rederykkamer de olyftak, aen de heeren burgemeesters, schepenen en gemeenteraden der provincie Antwerpen, 12 oktober 1850*. Onderdeel van het Archief van Fé Derickx, Letterenhuis, Antwerpen, O 245 / B.

⁴¹² Janssens, (J.). Op. cit. p. 97-98.

constitutionele monarchie.⁴¹³ Zowel het doden van Brabo als de Nederlandse Opstand werden voorgesteld als beslissende fases in de Belgische onafhankelijkheidsstrijd en religieus-taalkundige ontvoogding van de massa. Zo vormde de zestiende eeuw een betreurenswaardig tijdvak, zowel om de interne verdeeldheid als externe onderdrukking. Tegelijk werd echter het heroïsche martelaarschap van de geuzen in de verf gezet. Hiermee werd de periode van vreemde overheersing afgesloten en de contemporaine natiestaat gelegitimeerd via historische continuïteit.⁴¹⁴ Toch gold het verleden ook als les, want hoewel de staatkundige autonomie van België was voltooid, waren taal- en godsdienstvrijheid dat nog niet. Bijgevolg moest in het heden nog een deel van de geuzenstrijd worden gevoerd: *“Niet feitelijk, maar zedelijk moeten en kunnen wij de macht herstellen die eene taal als de onze geeft. Die taal kan nog, en zij kan alleen, het volk bezielen door het te verlichten; zij kan alleen de verpestende lucht weeren die uit het Zuiden waait. Het geldt niet meer Duc d’Alve den tiran!, maar de dwinglandij des geestes die wij weeren moeten zoals in vroegere jaren. En op het gebied der hedendaagsche beschaving zullen wij wederom eenen geuzentijd beleven”*. Het wrede van de vreemde overheersers werd extra in de verf gezet door hun lichaamshouding, kledij en gelaat.⁴¹⁵ Ook de *“wufte lelieaarts en verwaande grandes”*, een verwijzing naar de verfranste adel en hoge burgerij, werden niet gespaard. In schril contrast hiermee stonden de geuzen. Onder die naam groepeerden zich lagere edelen en volkslieden om te strijden voor nationale autonomie, godsdienstige tolerantie en respect voor de volksrechten. Ondanks het benadrukken van het *“nederlandsche”* en *“vlaamsche”* karakter van de geuzen en de anti-Franse toespelingen, waren de festiviteiten niet anti-Waals of Groot-Nederlands. De Vlamingen verenigden zich met Nederland in *“de dietse stam”*, maar waren bovenal Vlaming binnen België, Belg binnen Europa en liberaal op wereldpolitiek vlak: *“Vandaag steekt men vrank en vrij elken wereldburger de broederhand toe, zonder hem te vragen van welken stam hij is”*. De stoet vertoonde een gelaagdheid die ook in de toneelstukken te lezen was. Internationale en lokale aspiraties waren compatibel met Belgisch-nationalisme.⁴¹⁶ Tegenover externe dreigingen verenigden de verschillende confessionele strekkingen zich, zoals katholieken en protestanten destijds samen waren opgestaan tegen Filips II. Interne concurrentie, zoals in de nationale en lokale politieke wereld, zorgde voor stratificatie. Deze verschillende lagen kwamen samen in de opgevoerde personages. Zo was Oranje niet enkel de personificatie van het gedeelde verleden en de taalkundige verwantschap tussen Vlaanderen en Nederland, hij streed ook voor gewetensvrijheid en was bovendien voorzitter van de zestiende-eeuwse Antwerpse rederijderskamer waaruit de Olijftak was ontstaan. Tenslotte werd op ideologisch

---

⁴¹³ Van Ginderachter, (M.). ‘Het vaderland vanuit kikkerperspectief’. p. 530 en Dekker, (J.C.). Op. cit. p. 5.

⁴¹⁴ Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61 en Tribe, (K.). Op. cit.

⁴¹⁵ Morelli, (A.). Op. cit. p. 102.

⁴¹⁶ Bemong, (N.), Kemperink, (M.) en Mathijssen, (M.). Op. cit. p. 9-10 en Van Ginderachter, (M.). Art. cit. p. 530.

vlak de lijn doorgetrokken naar het contemporaine ere-voorzitterschap van liberaal burgemeester De Wael. De gelaagdheid van de feesten werd uitgedrukt via deelthema's, die samen één overkoepelend nationaal-historisch verhaal vertelden. Paradoxaal genoeg werden via dezelfde deelthema's actuele politieke geschillen uitgevochten. Zo nam de wagen van het Onderwijs een centrale positie in. Dit moet gesitueerd worden binnen de aanloop naar de Eerste Schoolstrijd.⁴¹⁷ Het staatsonderwijs, “*dat de mens tot toppunt van beschaving zal brengen, het lot van de mens zal verzachten en versieren en de toekomst van het volk verzekeren*”, werd voorgesteld als het ultieme middel tot “*zedelijke en verstandelijke ontwikkeling*”. Radicaal-liberalen verbonden onderwijsvrijheid aan taalkundige en religieuze vrijheid. Daarenboven wilden ze vanuit democratisch oogpunt het onderwijs toegankelijker maken voor de massa. Via deze weg werden de arbeiders immers onderricht in de nationale geschiedenis, taal en zeden. Bovendien maakten ze er kennis met de burgerlijke vrijheden. De clerus daarentegen werd geportretteerd als vijand van vrijheid en vooruitgang; het pauselijke dogmatisme was “*de dwingelandij uit het Zuiden*”.⁴¹⁸

Van Bergens voordracht, geschreven ter gelegenheid van de festiviteiten, getuigde van dezelfde complexiteit als de stoet. Aldegonde symboliseerde in zijn functie van buitenburgemeester de lokale identiteit van de Antwerpenaars. Daarnaast belichaamden zijn identiteit als geus en zijn vriendschap met Oranje de strijd voor nationale autonomie en gewetensvrijheid. Tegelijk werd hiermee verwezen naar de cultureel-linguïstische verwantschap met Nederland, die ook in Van Bergens toneelstukken aan bod kwam (cf. supra). Ook Van Bergen bepleitte interne verzoening tussen de confessionele strekkingen, in het licht van externe dreiging: “*Door de Spaanse Furie bestond er geen onderscheid van godsdienst meer: Katholieken, geestelijken, edellieden, Lutheranen*

---

⁴¹⁷ De in de grondwet bepaalde onderwijsvrijheid zorgde reeds vanaf 1830 voor de uitbouw van een katholiek onderwijsnet. Ondanks de parallelle uitbouw van het gemeenteonderwijs, bleef de clerus toezicht uitoefenen op de aanwervingen van de leerkrachten, de curricula en de schoolboeken en verzorgden priesters het verplichte godsdienstondericht in beide netten. Met de onderwijswetten van de jaren 1850 werden kerk en staat binnen dit domein op gelijke voet geplaatst, hoewel noch liberalen noch katholieken hiermee tevreden waren. De radicale liberalen wilden het godsdienstondericht facultatief maken en de curricula en lerarenbenoemingen volledig aan de staat overlaten. De ultramontanen daarentegen, wensten een aan de Kerk ondergeschikte staat. Het uitsluitend aanwerven van leraren met een diploma uit de rijksnormaalscholen in het gemeenteonderwijs, stootte de ultramontanen dan ook tegen de borst en dreef een groot deel van de liberaal-katholieken naar hen toe. Hun verenigde krachten hielpen in 1870 de Katholieke Partij aan een nationale meerderheid, waardoor de liberale onderwijspolitiek uit de voorgaande jaren kon worden teruggeschroefd. Dit gaf aanleiding tot keiharde (radicaal-)liberale oppositie. In 1878 kwam opnieuw een homogeen liberale regering aan de macht, die de laïcisering van het onderwijs voltooide. Dit was het startsein voor de Eerste Schoolstrijd, die eigenlijk reeds onderhuids bezig was sinds de eerste wet op het middelbaar onderwijs (1842), zie Geurs, (L.). *Biechtbox of liberaal lab? Schoolarchitectuur en ideologie: 130 jaar schoolstrijd in Vlaanderen 1878-2008*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 2009, p. 19-20 en 22-23, Tollebeek, (J.). Op. cit. p. 168 en Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 145 en 154.

⁴¹⁸ Cupérus, (J.N.). *Gedenkboek der luisterrijke feesten binnen Antwerpen gevierd in den Jare MDCCLXXV bevattende de beschrijving en de afbeelding van den historischen optocht ingericht door de rederijkkamer de olijftak met de ondersteuning der stadsregering*. Buschmann, Antwerpen, 1875, 20p.

en Calvinisten gaven elkander broederlijk de hand om alleen Nederlanders te wezen”.⁴¹⁹ Tenslotte vertegenwoordigde Marnix op sociaal-economisch vlak de stem van de lagere burgerij en arbeidsklasse, tegen de contemporaine katholieke en verfranste besturen.⁴²⁰ Klerikalisme werd gekoppeld aan franskiljonisme om tegelijk taalkundige, confessionele en maatschappelijke kritiek te kunnen uiten: *“De geestelijken schenen vast besloten te wezen, het Walenland voor Spanje te behouden, mits zij daar zeer groot belang bij hadden”*. Clerici werden als landverraders geëxternaliseerd, wat net als in *De Ketter* verwees naar hun streven naar macht en rijkdom. Dit vormde een schril contrast met de belabberde economische situatie van vele Vlaamse arbeiders.⁴²¹ Daarenboven bekenden zowel hogere clerici als bestuursleden zich tot de Franse cultuursfeer en was ook in het katholieke onderwijsnet Frans de voertaal.⁴²² Het *“Walenland”* verwees in dit citaat dan ook naar de verfranste maatschappelijke lagen en niet naar de Waalse regio. Bovendien was Frans een Romaanse taal, waardoor de associatie werd gelegd met de zetel van de pauselijke macht te Rome en het Latijn van de liturgie.⁴²³ Tegenover dit zuiderse fanatisme, positioneerde het vrije Noorden zich.⁴²⁴ Hoewel Aldegonde vanuit godsdienstige tolerantie de Nederlandse protestanten en katholieken verenigde in het verzet tegen Filips II, sijpelde Van Bergens persoonlijke radicaal-liberalisme door in de tekst. De door Aldegonde gepersonifieerde eendracht was op binnenlands vlak een aansporing tot liberale frontvorming tegen het ultramontanisme. Het anti-klerikalisme dat in de stoet liberaal-katholieken, doctrinair en radicalen verenigde, verwerd bij Van Bergen immers tot anti-godsdienstigheid: *“Ten allen tijde wilden de priesters de menschen overheerschen, en dit was het geval met alle godsdiensten, maar vooral toch met den Katholieke”*. Daarenboven werd Nederland niet enkel binnen de Dietse stam benaderd, maar ook als summum van de vrijheid in contrast geplaatst met het door de Katholieke Partij bestuurde België. De clerus onderdrukte de geestelijke en materiële ontvoogding van de massa door de grondwettelijke vrijheden te verwerpen.⁴²⁵ Onderwijsvrijheid was ook voor Van Bergen een strijdpunt in het kader van de arbeidsontvoogding. Om het katholieke onderwijsnet en –beleid op de korrel te nemen, werd een rechtstreekse lijn getrokken tussen de zestiende-eeuwse clerus en de contemporaine ultramontanen: *“Van toen af reeds was de Hoogeschool van Leuven beroemd om de dwaas- en ongerijmdheden welke zij in de wereld zond, en met weet dat heden, na een tijdverloop van drie eeuwen, zij nog niets van hare*

---

⁴¹⁹ Van Bergen, (E.). *Filips van Marnix van Sint Aldegonde*. Schoolboekenhandel van A-N. Lebègue en co., Brussel, 1880, p. 33 en 72.

⁴²⁰ Idem. p. 50.

⁴²¹ Wils, (L.). Op. cit. p. 32-33.

⁴²² Wils, (L.). *Vlaanderen, België, Groot-Nederland*. p. 66-67 en 460 en Delue, (J.). Op. cit. p. 1631.

⁴²³ Leerssen, (J.). *De bronnen van het vaderland*. p. 157.

⁴²⁴ Van Bergen, (E.). Op. cit. p. 81.

⁴²⁵ Idem. p. 24-25.

beroemdheid verloren heeft". Met dit citaat werd daarenboven het in januari 1875 door Leuvense professoren opgerichte Davidsfonds gehegeld.⁴²⁶

Vermoedelijk concludeerde Janssens uit de anti-godsdienstige toespelingen in zowel optocht als voordracht dat de Olijftakfeesten een machtsmanifestatie waren van de Liberale Partij, eerder dan een herdenkingsfeest in het kader van de nationale cultuurpolitiek. De gelaagdheid van de festiviteiten en vooral de verzoenbaarheid tussen de verschillende lagen gaat in dergelijke conclusie echter verloren. Het was inderdaad zo dat het liberale stadsbestuur haar goedkeuring moest geven voor de feesten en er ideologische overeenkomsten bestonden tussen de lokale overheid en de Olijftak zelf. Dat het katholieke *Fondsenblad* zich reeds op voorhand had uitgesproken tegen de Olijftakfeesten, versterkte daarenboven de drang om een statement te maken tegen de Katholieke Partij. Toch ging het bredere verhaal niet verloren en dient een analyse van dergelijke feesten zich niet te beperken tot een ideologische lezing. De historische stoet en het historische drama ter ere van de driehonderdste verjaardag van de Pacificatie van Gent, vertoonden immers eenzelfde spanning tussen nationale verzoening en confessionele twist. Net als bij de Brielse feesten ging de complexiteit ervan verder dan een loutere tegenstelling tussen niet nader gedefinieerde liberalen en katholieken.⁴²⁷

3.2.4.2.2. *De Ketter*

Domus benadrukte in zijn voorwoord een waarheidsgetrouw geschiedkundig verhaal te brengen, zonder eigentijdse politieke of godsdienstige toespelingen. Toch gaf hij in datzelfde voorwoord, en in de toneeltekst zelf, anti-klerikale en anti-absolutistische boodschappen mee. Volksoevereiniteit werd hoog in het vaandel gedragen en de auteur koppelde hier godsdienstvrijheid aan. Daarenboven werd ook in het benadrukken van de historische correctheid van het stuk kritiek geuit op de Kerk: *"Voorzeker betreurt de Catholieke Kerk onzer dagen die gruwelen en zou er zich niet meer aan plichtig maken; maar ik kan de Historie niet veranderen, dit ligt in mijne macht niet"*. Ironie is voor de historicus moeilijk af te lezen uit een bron, maar we kunnen gezien de tijdsgeest aannemen dat dit citaat ervan doordrongen was.⁴²⁸ Toch sprak uit de doorlopende tekst van het stuk een zekere gematigdheid. Volgens Van Den Bergh was het echter vaak zo dat het doel van de literaire productie, dat door de auteur zelf in een voor- of nawoord werd toegelicht, in de dialogen werd voorbijgestreefd.⁴²⁹ Domus had *De Ketter* geschreven naar aanleiding van een door het Antwerpse stadsbestuur uitgeschreven prijsvraag. De lokale overheid vroeg historische drama's die pasten in de algemene herdenkings sfeer van 1875-76, waarin verschillende episodes uit de Nederlandse Opstand

⁴²⁶ Idem, p. 48 en Delue, (J.). Op. cit. p. 373-374.

⁴²⁷ *Het Fondsenblad*, 5^e jaargang, nr. 185, zondag 9 augustus 1874 en nr. 186, 10 en 11 augustus 1874 en Janssens, (J.). Op. cit. p. 98 en 174.

⁴²⁸ Deneckere, (G.), De Paepe, (T.) en De Wever, (B.). Op. cit. p. 63, 83 en 85.

⁴²⁹ Van Den Bergh, (H.). Op. cit. p. 161.

feestelijk werden herdacht. Dit was een initiatief van het sinds 1872 opnieuw aan de macht zijnde liberale stadsbestuur. Midden jaren 1870 had het radicaal-liberalisme echter de bovenhand gekregen, waardoor Domus' gematigde stuk – alle anti-klerikale kritieken ten spijt – werd geweigerd. Als reden voor de weigering vermeldde Domus zelf *“dweepzucht of fanatisme”*, wat in de negentiende eeuw voornamelijk katholieken werd verweten. Waar in het voorwoord nog ironie en vrijzinnigheid konden worden gelezen, sprak Domus' eigen religiositeit uit de dialogen. Francis volhardde in zijn protestantisme, zijn ouders in hun katholicisme en dit ondanks hun verzoening. De godsdienstigheid van de auteur was verzoenbaar met het liberale principe van scheiding tussen kerk en staat, wat in liberaal-katholieke richting wijst.⁴³⁰

De protestantse Nederlandse geuzen werden als strijders voor de nationale autonomie en godsdienstvrijheid tegenover de katholieke Spanjaarden geplaatst. Deze tegenstelling werd geïndividualiseerd in het conflict tussen protestantse predikant Francis Nellard en katholieke lekenbroeder Anselmus. Anselmus werd opgevoerd als handlager van de Inquisitie. Ondanks het feit dat de Inquisitie nooit in De Nederlanden had geopereerd, en Domus' pleidooi voor historische correctheid, was het portretteren van de zestiende-eeuwse inquisiteurs als voorlopers van de contemporaine ultramontanen een gegeerde toneelstrategie in anti-klerikale middens.⁴³¹ Het topos van de op geld beluste broeder, die zijn volk verraadde om zichzelf te verrijken en wereldlijke macht te verwerven, was ook in dit stuk te lezen. Zowel de conservatieve houding van de clerus werd hiermee aangeklaagd, als de grote invloed van de Kerk in het politieke en maatschappelijke leven. Daarnaast werd het thema van de voorgelogen massa, ook opgevoerd in de Olijftakfeesten, geënceneerd. Verblind door de rooms-katholieke preken van Anselmus en de lokale priester, verklikte Catharina haar zoon bij de Bloedraad. Er werd vermeld dat ze haar geloof meer waardeerde dan de liefde voor haar gezin. Hiermee werd impliciet het onpatriottische karakter van de ultramontanen, die hun geloof boven het vaderland stelden, gesuggereerd.⁴³² Catharina werd hierom door haar echtgenoot verstoten, wat het patriarchale samenlevingsmodel en patriottisme bevestigde.⁴³³ Net zoals het klerikale dogmatisme niet mocht binnendringen in de microkosmos van het huisgezin, mocht de openbare invloed van de Kerk niet te ver reiken. Tegelijk counterde Domus, gepersonifieerd door Nellard senior, met het verstoten van de vroom-katholieke Catharina verwijten van fanatisme aan zijn adres.⁴³⁴

De godsdienstige tolerantie van het stuk viel af te leiden uit het verzoeningsframe waaraan het negende tafereel was opgehangen. Francis en Catharina hielden vast aan hun persoonlijke

---

⁴³⁰ Domus, (J.). Op. cit. p. III-IV en Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 308.

⁴³¹ Carre, (A.). en Lettens, (H.). Art. cit. p. 60.

⁴³² Janssens, (J.). Op. cit. p. 56.

⁴³³ Jensen, (L.). Op. cit. p. 114-115.

⁴³⁴ Domus, (J.). Op. cit. p. 21 en 35.

religieuze opvattingen, maar herenigden zich met elkaar. De hereniging van het gezin Nellard weerspiegelde het unionistische gedachtegoed van de auteur. Om deze boodschap extra te laten doordringen bij de lezers, verzoenden ook Francis en Anselmus zich aan het einde van het stuk, waarna ze samen terugkeerden naar hun ondertussen onafhankelijke vaderland. Deze slotscène verwees naar het Monsterverbond waaruit de Belgische nationale autonomie was gegroeid. In de vorige analyses werd reeds op de unionistische gezindte van de liberaal-katholieken gewezen.⁴³⁵

De liberaal-katholieke boventoon van het stuk is echter opmerkelijk, vermits voorzien was dat het door Schild en Vriend zou worden opgevoerd. Dit was een radicaal-liberale, Vlaamsgezinde studentenvereniging uit Brussel, die zichzelf Vuylstekes leuze "*Klauwaert en Geus*" had aangemeten. Hoewel zowel de catalogus van de ULB als het in 1946 uitgegeven magazine *De Geus* de vereniging omschreven als vrijzinnig-Vlaams en politiek neutraal, was "*Klauwaert en Geus*" midden jaren 1870 toegeëigend door de radicaal-liberalen. Uit de toneeltekst sprak echter een andere gezindte en ook de weigering van het stuk door het liberale stadsbestuur laat vermoeden dat Domus' opvattingen eerder aansloten bij het oorspronkelijke gedachtegoed van de Meetingpartij.⁴³⁶ Ook *De Geus* verwees bijna honderd jaar later naar deze beweging.⁴³⁷ Domus riep nochtans in zijn aantekeningen, die als nawoord aan het stuk werden toegevoegd, impliciet op tot politisering van de Vlaamse Letterwereld. Samen met zijn unionistische en liberaal-katholieke gedachtegoed wees dit echter op het streven naar een neutrale Vlaamse partij.⁴³⁸

3.2.4.2.3. *De Spaansche Furie*

Van Bergen voerde de geuzen op als strijders voor nationale autonomie en godsdienstvrijheid. Deze vrijheden impliceerden echter geen godsdienstige tolerantie, zoals in het merendeel van de hierboven besproken toneelstukken wel het geval was. De tegenstelling tussen "*papen*" en "*geuzen*" vormde de rode draad doorheen de tekst: "*Leve de geuzen, weg met de papen, de jezuieten aan de galg*". Net als in de vorige stukken werd echter eerder kritiek geuit op de clerus dan op het geloof *an sich*. Het jaar 1875-76 vormde het hoogtepunt van de confessionele twist in België en zou uitmondde in de Eerste Schoolstrijd. De expliciete verwijzingen naar de Jezuietencolleges in dit stuk en tijdens de Olijftakfeesten, legden reeds de onderhuidse spanningen bloot die tot dat conflict zouden leiden.⁴³⁹ Er werd uitdrukkelijk vermeld dat de ultramontanen wet noch geloof respecteerden. Hiermee bedoelde Van Bergen dat ze zich niet hielden aan de in de grondwet vervatte scheiding tussen kerk en staat. De Jezuieten schonden daarenboven, als verpersoonlijking

---

⁴³⁵ Idem. p. 73, Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 202 en Van Den Bergh, (H.). Op. cit. p. 72 en 75.

⁴³⁶ Delue, (J.). Op. cit. p. 945 en 947.

⁴³⁷ *Schild en Vriend*, online geraadpleegd via <<http://ulb.summon.serialssolutions.com>> op 15/03/2015, *De Geus*, 1^e jaargang, nr. 1, februari 1946 en Calsius, (M.). Art. cit. p. 26.

⁴³⁸ Domus, (J.). Op. cit. p. 79-80.

⁴³⁹ Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 145, 154 en 274-275.

van het ultramontanisme, de basisbeginselen van het Christendom zelf in hun streven naar wereldlijke macht en rijkdom. Tenslotte schonden ze het principe van naastenliefde door het volk niet vrij te laten denken en geloven wat het wilde. Bijgevolg werd de massa geremd in haar materiële en geestelijke ontwikkeling, wat nefast was voor de instandhouding van de moderne natiestaat als geheel. Van Bergen wisselde constant af tussen het individuele niveau van het huisgezin en het collectieve niveau van de natiestaat, waarbij het gezin als hoeksteen van de samenleving tevens haar microkosmos vormde. Op beide niveaus poogde de clerus invloed uit te oefenen: *“Die adders die zoowel in den Staat als in de huisgezinnen dringen, om er de rust en de eendracht te verdrijven, om er alles ten hunnen profijte te bezwadden en vergiften”*. Met het herinneren van de geuzenstrijd, werd de contemporaine volkssoevereiniteit bevestigd en de liberale oppositie tegen de regering Malou I gelegitimeerd.⁴⁴⁰

Hoe verder het stuk vorderde, hoe explicieter de actuele toespelingen: *“Al degenen die in de Jezüetencolleges het onderwijs ontvangen, zullen slechte burgers worden; daar men er de kinderen zal verbasteren, tot beulknechten van Rome maken en in plaats dat zij eenmaal zullen medewerken tot de vrijheid en onafhankelijkheid onzes Vaderlands, zullen zij ons integendeel handen en voeten geketend aan Romes albedervende heerschzucht onderwerpen”*. Via het topos van de verblinde bevolking werden de ultramontanen verweten dat ze het pauselijke gezag boven de constitutionele monarchie plaatsten. Het a-patriottisme van de ultramontanen werd ook geïndividualiseerd, namelijk in de figuur van Barthold. Hij verbrak de geuzeneed en verloochende daarmee zijn vaderland, terwijl Leonora als verpersoonlijking van de liberale fractie *“de strijd tussen papen en geuzen, eertijds vrienden [d.i. een verwijzing naar het Monsterverbond], verkiest dan dat ze de verdrukkers des Vaderlands, volksverraders en moordenaars zal toebehoren en zo haar geuzeneed te verbreken”*. Alleen de liberalen waren de echte hoeders van de nationale autonomie. Daarenboven werden nogmaals de politieke spanningen inzake onderwijsbeleid duidelijk. Analyse van de Olijftakfeesten wees reeds uit dat de laïcisering van het onderwijs een belangrijk strijdpunt was voor zowel de Liberale Partij als Van Bergen persoonlijk.

Impliciet plaatste Van Bergen in het eerste citaat ook de rijkdom van de Kerk tegenover de armoede van het volk, wat we eveneens bij Versnaeyen konden lezen. De *“geuzen”* vertegenwoordigden de arme, hardwerkende protestantse massa, terwijl de *“papen”* katholieke edellieden waren die deze arbeid misbruikten.⁴⁴¹ Dit stemde overeen met de opvattingen van het Nationaal Tooneel. Dat gezelschap zag toneel als medium ter beschaving van de lagere klassen en voerde mede hierom *De Spaansche Furie* op.⁴⁴² Daarenboven schoof Van Bergen de liberale

---

⁴⁴⁰ Van Bergen, (E.). *De Spaansche Furie*. p. 9-10 en 19 en Jensen, (L.). Op. cit. p. 114-115.

⁴⁴¹ Van Bergen, (E.). Op. cit. p. 17-18 en Janssens, (J.). Op. cit. p. 56.

⁴⁴² Delue, (J.). Op. cit. p. 1064.

middenklasse, waar hij zelf uit stamde, naar voor als voorhoede van het volksprotest. Ondanks de radicale boventoon in het stuk, zweerde hij net als de vorige auteurs revolutionisme af door de geuzen zich van de Beeldenstorm te laten distantiëren. In tegenstelling tot de vorige toneelstukken schetste Van Bergen deze episode echter als door Rome en Spanje gestuurde chaos ter legitimatie van de geuzenvervolgingen. De liberalen waren bijgevolg niet alleen de hoeders van de nationale autonomie, maar ook degenen die voor het volk haar rechtmatige plaats in geschiedenis en maatschappij opeisten: *“Door uwe dood hebt gij den naam van Geus voor immer onsterfelijk gemaakt en het dankbare nageslacht uwe heldendaden herinnerende, zal eens, wanneer de oogen der wereld opengaan, al de listen, lagen, kuiperijen van den roomschen winkel gekend zijn, het Geuzenvaandel opnieuw opsteken en even al gij, fier over den naam van Geus, het Vaderland van het ongediert der papen redden en zijn zedelijk en stoffelijk welzijn bewerken”*. Van Bergen spoorde zijn publiek aan op de Liberale Partij te stemmen, want enkel zo kon het martelaarschap van de geuzen worden geëerd en het rooms-katholieke verleden van België afgesloten. Het teleologisch-lineaire denken werd door de auteur aangewend om zijn ideologische boodschap te verspreiden.⁴⁴³

De expliciete anti-ultramontaanse uitlatingen lieten reeds weinig twijfel dat het stuk in radicaal-liberale sfeer moest gesitueerd worden. Ook uit de volksvoordrachten die Van Bergen hield voor het Willemsfonds, kwamen zijn progressieve ideeën naar boven. De voordracht van 29 december 1872 was zelfs uitermate republikeins getint, waar in *De Spaansche Furie* niets meer van terug te vinden was.⁴⁴⁴ Van Bergen was vermoedelijk een broodschrijver die zijn pen leende aan de meest biedende, want op het Vlaamsch Verbroederingsfeest sprak hij een veel gematigder toon: *“Boven partijen en politieke twisten verheven, reiken wij elkander de broederhand tot het behouden en verspreiden van onzen grootsten schat: onze moedertaal!”* Dergelijk unionisme vonden we noch in zijn toneel, noch in de volksvoordrachten terug.⁴⁴⁵ Wat echter wel terugkeerde was zijn kritiek op het katholieke onderwijsbeleid en sociaal-economische uitlatingen ten aanzien van adel en burgerij.⁴⁴⁶ Ondanks het deels naar de mond praten van opdrachtgevers en publiek, wezen deze terugkerende thema's erop dat ook Van Bergens persoonlijke opvattingen uit zijn pen vloeiden.⁴⁴⁷ Conscience

---

Het Nationaal Tooneel werd daarenboven gesubsidieerd door het liberale stadsbestuur, zie Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 433.

⁴⁴³ Van Bergen, (E.). Op. cit. p.19 en 68-69, Rösen, (J.). Art. cit. p. 122, Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61 en Tribe, (K.). Op. cit.

⁴⁴⁴ Van Bergen, (E.). 'De Vlaamse Beweging, voordracht gehouden op zondag 29 december 1872', p. 75-76, 82 en 84-85.

⁴⁴⁵ 'Een Vlaamsch Verbroederingsfeestje. Redevoering van Edward Van Bergen, 30 juni 1872, te Antwerpen', in: *De Vlaamsche Kunstbode. Maandelijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen*, 2^e jaargang. Antwerpen, 1872.

⁴⁴⁶ Van Bergen, (E.). *Filips van Marnix van Sint Aldegonde*, p. 47-48 en 50.

⁴⁴⁷ De Nederlandsche Schouwburg, waar *De Spaansche Furie* werd opgevoerd, trok hoofdzakelijk een publiek van Vlaamse middenklassers en het script werd vlak voor elke voorstelling nog aangepast door de auteur, zie Monteyne, (L.). Op. cit. p. 13 en 16.

vermeldde dit letterlijk in zijn recensie van het stuk: *“Wat het stuk, buiten zyne min of meer letterkundige verdiensten, kenmerkt, is een onbeminlyke haat tegen het catholicisme, en de overdrevene uitstorting van dit partygevoel. Men zie slechts de bladzij 17, 19, 58, 59, 71 enz. dat het ieder schryver vry staet zyne persoonlyke mening in zyne werken uit te drukken, zal niemand betwisten; maar of het wel betaamt door premies uit ’s lands kan zulke ruwe uitboezemingen der hedendaegsche partyzucht aen te moedigen, aen welken kant hy ook mogen komen, die kan ik niet aannemen”*. De kritiek van de katholieke Conscience op de ideologische boodschap van Van Bergen, bevestigde de radicaal-liberale boventoon en zegt iets over de impact ervan op de lezers en toeschouwers.⁴⁴⁸

3.2.4.2.4. *Pacifatiefeesten (1876)*

Van Goethems *Pacifatie van Gent* draaide om het Eedverbond der Edelen, de geuzen die stredden voor de vrijheid van vaderland en godsdienst. Ze blonken uit in tolerantie en gematigdheid, waardoor ze binnen het bredere verhaal van een nationaal, eendrachtig optreden tegen het Spaanse bewind pasten. Dit was sterk vergelijkbaar met de Brielse feesten, maar ook in Nederland kreeg de herinnering aan de geuzen midden 1870 een ideologische boventoon.⁴⁴⁹ De katholieke Filips II liet immers de grenzen van zijn rijk samenvallen met de grenzen van de geloofsgemeenschap, wat tijdens de zestiende eeuw niet ongewoon was, maar vanuit de contemporaine liberale opvattingen indruiste tegen de burgerlijke vrijheden. Vanuit het lineaire historische denken werd een rechtstreeks verband gelegd tussen de fanatiek-absolutistische vorst en de contemporaine clerus. Hiermee bekritiseerde Van Goethem de grote bisschoppelijke invloed in het openbare leven en de homogeen katholieke regering. Net als Versnaeyen en Van Bergen verweet hij de ultramontanen dat ze de vooruitgang en modernisering van de natiestaat belemmerden. De geuzen verzetten zich tegen Spaans- en roomsgezinden, net zoals de liberalen oppositie voerden tegen de katholieken. Het Eedverbond der Edelen was de voorloper van de Liberale Partij, waardoor zowel haar bestaan als haar politiek historisch werden gelegitimeerd.⁴⁵⁰ Op individueel niveau werd dit gepersonifieerd door Joris, die zichzelf als protestantse geus verantwoordde tegenover zijn katholieke vader: *“Vader, gij misgrijpt u in hunne gevoelens, zij willen den Roomschen godsdienst niet benadeelen: zij trekken te velde tegen de vreemde onderdrukking en de hatelijke bloedplakkaten van Keizer Karel, het akeligste dat ooit het brein van eenen tiran heeft kunnen voortbrengen!”*. Op die manier legde het liberale Gentse stadsbestuur tegenover de toeschouwers verantwoording af voor haar beleid. Tegelijk symboliseerde het generatieconflict tussen vader en zoon de wrijvingen tussen doctrinaire en radicale liberalen.

---

⁴⁴⁸ Conscience, (H.). *Bespreking van "Spaansche furie. Historisch drama in 5 bedrijven" door Edward Van Bergen*. Onderdeel van het Archief van Hendrik Conscience, Letterenhuis, Antwerpen, C 34 / H (75) en Wils, (L.). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging*. p. 89.

⁴⁴⁹ Haitisma Mulier, (E.) en Janssen, (A.). Op. cit. p. 110.

⁴⁵⁰ Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 2, 6, 17 en 19, Cools, (H.). Art. cit. p. 19 en Eisenstein, (E.L.). Art. cit. p. 60-61.

Daarenboven werd hiermee ook het generatieconflict binnen de Vlaamse Letterwereld, tussen de oudere liberaal-katholieke garde en de liberaal-vrijzinnige, politiek actieve jongeren, gehistoriseerd.⁴⁵¹ Net als Catharina in *De Ketter* verstootte Daniël zijn zoon om zijn geloofsovertuiging, wat een verwijt van a-patriottisme en bekrompenheid was aan het adres van de Katholiek Partij. Van Goethem maakte net als Van Bergen toespelingen op de val van het Monsterverbond: *“Velen onzer vroegere bondgenooten zijn schandelijk van de zaak des vaderlands afgeweken”*. Ook Joris’ vader kwam aan het einde van het stuk echter tot inkeer, want hij weigerde zijn zoon uit te leveren aan de Bloedraad.

Het stuk besloot met de afkondiging van de Pacificatie van Gent waarin katholieken en protestanten zich verenigden. De verzoenende boodschap zat letterlijk vevat in Aldegondes epiloog: *“Ofschoon wij van godsdienstige gevoelens verschillen, zijn wij niettemin kinderen van hetzelfde vaderland; en tegenover het gemeenschappelijk gevaar, dat ons bedreigt, moeten wij elkander de hand der verzoening drukken”*. Dit verwees naar de nood aan interne cohesie tegenover externe dreigingen en taalkundige vereniging met Nederland tegen verfransing, maar verwees op binnenlands-politiek vlak naar het doctrinair-liberalisme. Ook de keuze voor edellieden als hoofdpersonage wees in die richting.⁴⁵² De oproep tot tolerantie was gericht aan de radicalen. Zij dienden zich echter enkel toegeeflijker op te stellen naar de doctrinair, door te uitgesproken democratische of Vlaamsgezinde eisen te laten varen. De bedoeling was immers een front te vormen tegen de Katholieke Partij.⁴⁵³ Ook dit werd uitgesproken door Aldegonde: *“We zullen toonen, dat de Geuzen wakkere mannen waren, mannen, die, bezield met het eervol gevoel van vaderlandsliefde, zich vereenigden tegen de vreemde verdrukking; die streden en stierven voor de vrijheid van ‘t geweten... En worden wij in de toekomst eens belasterd, dan zal het maar zijn door die lieden, welke evenals de Berlaimonts van heden uit eer- of dweepzucht zich laten gebruiken als het werktuig der dwingelandij om eene vorstelijke gunst of eenen pauselijken glimlach te verkrijgen! ... Mijne Heeren, met hart en ziel sluit ik mij aan bij de Geuzen!”* Net zoals de onverenigbaarheid tussen liberalisme en katholicisme in de dialogen tussen Joris en zijn vader werd geïndividualiseerd, werd ook de wens tot liberale frontvorming doorgetrokken naar het individuele niveau van de personages. Zo had de

---

⁴⁵¹ Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 17 en 19, Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 309 en Reynebeau, (M.). Op. cit. p. 127.

⁴⁵² Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 40, 48, 60, 90 en 95.

⁴⁵³ Zowel Hasquin en Verhulst als Delue concludeerden dat de Gentse liberale flaminganten zich gematigd opstelden, hoewel ze ook een extreme fractie hadden. Vanaf het midden van de jaren 1870 was het doctrinair-liberalisme echter zelf naar links opgeschoven en scheurden de extreme radicalen zich van de Liberale Partij af. Dit maakte de baan vrij voor een doctrinair-radical coalitie tegen het ultramontaans-liberaal-katholieke kamp in aanloop naar de Eerste Schoolstrijd, zie Hasquin, (H.). en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 309 en Delue, (J.). Op. cit. p. 574.

protestantse Joris een relatie met de katholieke Anna, wie hij op het hart drukte nooit haar overtuiging te laten varen.

Ook de koningsgezindheid van de doctrinair-liberalen, waar bij de bespreking van Van Peenes werk reeds op werd gewezen, zat in het stuk verweven: *“Brood voor het lichaam...zout voor den geest...wijn voordien lust van het leven... Bij brood, bij zout, bij bedeltesch, zullen de Geuzen trouw zijn aan den koning, zoolang de Koning hunne vrijheid zal eerbiedigen; maar strijden zullen zij voor hunne heilige rechten, al moest het hen ook tot den bedelzak brengen”*. Met deze eed werd trouw gezworen aan de constitutionele monarchie van Leopold II, maar tegelijk werd via deze parodie op de eucharistie het pauselijke absolutisme verworpen. Het koor antwoordde *“liever Turks dan Paapsch”* te zijn.⁴⁵⁴ Dit verwees naar de actuele situatie in het Ottomaanse Rijk, waar de sultan in 1876 de grondwet had verworpen. Hiertegen rees verzet van liberale Turken, die hun Islamitische geloofsovertuiging verzoenden met het idee van een moderne natiestaat.⁴⁵⁵ Ook voor doctrinair was geloof – in de private sfeer – verzoenbaar met het liberale principe van volkssoevereiniteit. Het was echter zo dat de doctrinair tijdens de jaren 1870 hun vrijzinnigheid sterker gingen benadrukken. Dit was vooral het geval in Antwerpen en Brussel, minder in Gent.⁴⁵⁶

De *Pacificatie van Gent* werd geschreven op vraag van het doctrinair-liberale Gentse stadsbestuur ter ere van de feestelijke herdenking van het Pacificatieverdrag. Naast Van Goethems stuk werd een cantate opgevoerd. Daarin was *“geus”* synoniem voor *“vrijzinnig”*, maar drukten de geuzen via het nationale vrijheidsmotief ook verzoening tussen katholieken en protestanten uit. Voor Van Goethem daarentegen vielen de geuzen samen met de protestanten, hoewel in realiteit verschillende confessies zich verzoenden in het Eedverbond. Hiels cantate sloot meer aan bij de geschiedkundige feiten, daar hij eerder een nationalistisch dan ideologisch verhaal vertelde.⁴⁵⁷ Ook in de tijdens de historische optocht gezongen geuzenliederen werd al wie de contemporaine grondwet onderschreef een geus genoemd, ongeacht zijn geloofsovertuiging. De liederen gaven volgens het voorwoord blijk van *“liefde voor God en het Vaderland”*. Deze liberaal-katholieke boodschap zat inderdaad in de liedteksten verrat, ondanks hun uitgesproken anti-klerikalisme. Eerder werd reeds op de overeenkomsten tussen liberaal-katholicisme en doctrinair-liberalisme gewezen, hoewel beide strekkingen tijdens de jaren 1870 uit elkaar waren gegroeid.⁴⁵⁸ De liedteksten werden echter ingezet om twijfelende liberaal-katholieken naar de Liberale Partij te halen. Mogelijk diende ook Van

---

⁴⁵⁴ Van Goethem, (E.). Op. cit. p. 23, 25 en 90.

⁴⁵⁵ De Boel, (G.). ‘Grote Ideeën, Groote Oorlog, Grote Catastrofe’, in: *In Helleense Velden*. Lezing gegeven aan de Universiteit van Gent op 29 april 2015. Griekenlandcentrum, Gent, Academiejaar 2014-2015.

⁴⁵⁶ Delue, (J.). Op. cit. p. 574.

⁴⁵⁷ Hiel, (E.), Van Duyse, (P.) en Waelput, (H.). Op. cit. 15p. en Bruch, (H.). Art. cit. p. 656.

⁴⁵⁸ Lamberts, (E.). Op. cit. p. VII, XIV en 91-92 en Hasquin, (H.) en Verhulst, (A.). Op. cit. p. 309.

Goethems verzoenende houding deels dit doel.⁴⁵⁹ In de historische stoet werd het Pacificatieverdrag voorgesteld als voorloper van het Monsterverbond, dat door de ultramontanen ter zielen was gegaan. In realiteit zorgde echter de oprichting van de Liberale Partij voor de eerste barsten in het unionisme, maar dat paste niet in het verhaal dat het Gentse stadsbestuur wou vertellen.⁴⁶⁰ Ondanks het benadrukken van het nationale belang van de herdenking, werd via de optocht aan katholieke antipropaganda gedaan. Het katholicisme werd bestempeld als belemmering voor de ontvoogding van de massa. Daarenboven werd via de wagen die de Leuvense universiteit verbeeldde, met bisschoppen die de schoolboeken en lerarenaanwervingen controleerden, kritiek geuit op het onderwijsbeleid van de katholieke regering Malou I. De Pacificatiefeesten waren bijgevolg niet enkel een antwoord op de *Syllabus Errorum*, zoals Vermeulen concludeerde, maar ook een aanzet tot Schoolstrijd.⁴⁶¹ Erenstein kwam in zijn studie over de Pacificatiefeesten tot hetzelfde besluit.⁴⁶²

De Vigne ging in zijn gelegenheidspamflet veel verder dan Hiel, Van Goethem of de inkleding van de historische stoet. Hij plaatste de contemporaine liberaal-katholieken en ultramontanen immers op één lijn en zag hierin een schril contrast met de zestiende-eeuwse katholieken, die zich in het belang van het vaderland met de protestanten hadden verenigd. Hij hanteerde – in tegenstelling tot Van Goethem en Hiel die een historisch verhaal brachten – de term “*geus*” enkel als eigentijds synoniem voor de liberalen. Zij waren de enige echte patriotten en dus hadden enkel zij het recht de Pacificatie te herdenken.⁴⁶³ De katholieken zagen de feesten als politieke aanval aan hun adres en preekten tegen deelname in pers en kerkdienst. Het Pacificatieverdrag en de Opstand werden door beide strekkingen geanalyseerd en op verschillende wijze geïnterpreteerd.⁴⁶⁴ Zo gaven de katholieken een tegen-beschrijving van de stoet uit, waarin de geuzen zo negatief mogelijk werden geportretteerd en het dwangbeleid van Filips II verzacht: “*Vlamingen! Het zijn de geuzen, die uwe voorouders vermoord, hunne kerken en huizen geplunderd hebben, en voor wie men u eenen welkomgroet vragen durft! Hoort, zij zingen liederen van haat, wraak en godsdienstvervolging*”. De protestantse geuzen waren de voorouders van de contemporaine liberalen. Vanuit de lineaire geschiedsopvatting werd ook een revolutionair toekomstperspectief opgehangen: revolutionisme zat de liberalen in het bloed, kijk maar naar de Beeldenstorm. Oranje en Aldegonde werden neergezet als egoïstische, machtsbeluste volksverraders en niet als helden, zoals in liberale werken. Ook in

---

⁴⁵⁹ 300^e verjaring der Pacificatie van Gent. Zes Geuzenliederen gezongen in den historischen stoet. Uitgegeven ten voordele van het Willemsfonds, de kring der Zonder naam, en l’Avenir. Drukkerij I.S. Van Doosselaere, Gent, 1876, p. 5-6.

⁴⁶⁰ Fredericq, (P.). Op. cit. p. 1 en Wils, (L.). *Vlaanderen, België, Groot-Nederland*. p. 196.

⁴⁶¹ Fredericq, (P.). Op. cit. p. 9 en 17 en Vermeulen, (U.). ‘Katholieken en Liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)’, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, Deel XX. Gent, 1966, p. 168.

⁴⁶² Erenstein, (R.L.). Op. cit. p. 468.

⁴⁶³ De Vigne, (J.O.). *De deelneming der katholieken aan de pacificatie van Gent*. Hoste, Gent, 1876, p. 15 en 19.

⁴⁶⁴ *Le Bien Public*, 4 april 1876 en 5 september 1876.

katholieke Nederlandse middens werden beide heren zelfzuchtig machiavellisme verweten. De feesten werden verworpen als falsificatie en foute interpretatie van de bronnen. Daarenboven werd hier een bewuste intentie aan gekoppeld: niet de katholieken, maar de liberalen logen het volk voor. Dit was een rechtstreekse kritiek aan het adres van het Gentse stadsbestuur, die in de liberale pers uiteraard werd gecounterd met een eigen versie van de historische feiten.⁴⁶⁵ De perspolemie maakte recensies van noch feesten noch toneel representatief. Katholieke bladen vermeldden dat beide hun doel volledig hadden gemist, zowel qua beoogde aantal toeschouwers als het overtuigen van de liberaal-katholieken.⁴⁶⁶ Benoit en Van Goethem werden in het *Fondsenblad* zelfs persoonlijk aangevallen om hun medewerking aan de feesten.⁴⁶⁷ De *Vlaamsche Leeuw* tenslotte bekritiseerde het initiatief als propaganda voor stadsscholen en theater.⁴⁶⁸ De *Vlaamsche School* en *Le Flandre Libérale* daarentegen spraken van een grote opkomst en bijval, zelfs tot ver buiten Gent, en prezen de waarheidsgetrouwheid van stoet en stuk.⁴⁶⁹

De Pacificatiefeesten waren een manifestatie van de lokale liberale macht die in de recentste verkiezingen was heroverd op de katholieken. Daarnaast werd een verzoenende boodschap uitgedragen naar mede-liberalen. Hiermee beoogde men frontvorming op nationaal niveau, waar de Katholieke Partij sinds 1871 opnieuw de meerderheid had. Daarenboven hoopte men, met oog op de kieswethervorming van eind negentiende eeuw, aan te sluiten bij de nog overwegend katholieke Vlaamse bevolking en dolende liberaal-katholieken. Vandaar de gematigdheid en het nauwe verweven van nationalistische en ideologische boodschappen. De geuzen werden nog meer dan in de vorige periodes ingezet om actuele boodschappen over te dragen. Hun historische karakter werd behouden door hen als zestiende-eeuwse voorouders van de contemporaine liberalen te portretteren. Tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw werd “*geus*” echter synoniem voor “*liberaal*”. Uit de Pacificatiefeesten, Olijftakfeesten en Van Bergens toneelstuk bleek dan ook dat naast behoud van hun historische waarde de geuzen werden geactualiseerd en gepolitiseerd.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁵ *Historische beschrijving van den stoet*. Door een “*anonieme katholiek*”, Gent, 1876. Onderdeel van Verzamelband Pacificatie van Gent, Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.G.018981/-199, Mathijsen, (M.). Op cit. p. 85-86, Verschaffel, (T.). ‘Het verleden tot weinig herleid’. p. 307 en Haitsma Mulier (E.). en Janssen, (A.). Op cit. p. 104.

⁴⁶⁶ *De godsdienstige week van vlaanderen*, 9^e jaargang, nr. 20, 15 september 1876.

⁴⁶⁷ *Het Fondsenblad*, 7e jaargang, nr. 207, 6 september 1876.

⁴⁶⁸ ‘De framaçons en de stadsscholen’, in: *Vlaamsche Leeuw*, 12e jaargang, nr. 39, 23 september 1876.

⁴⁶⁹ *De Vlaamsche School, Tijdschrift voor kunsten, letteren, wetenschappen, oudheidkunde en kunstnijverheid*, 1876 en *Le Flandre Libérale*, 4 en 5 september 1876.

⁴⁷⁰ Vermeulen, (U.). Art. cit. p. 168.

Conclusie

Historische drama's werden bewust ingezet in de constructie van een Belgische nationale identiteit, wat duidelijk werd uit het in de teksten implementeren en tegelijk uitdragen van de in het theoretische kader onderscheiden natievormingsmechanismen. Politiek-ideologische boodschappen werden grotendeels via dezelfde mechanismen meegegeven. Terwijl tussen 1840 en 1870 de persoonlijke ideologie van schrijver, opdrachtgever en genootschap – vaak onbewust – in het nationalistische verhaal sloop, werden politieke boodschappen vanaf 1870 bewust in de nationale historische episodes gegoten.

De artificiële natiestaat België, een compromis tussen Vlamingen en Walen enerzijds en katholieke en liberale strekkingen anderzijds, werd geconstrueerd en gelegitimeerd op basis van een gekneet verleden. Tot 1860 zag de Vlaamse Letterwereld zichzelf als hoeder van dit compromis, vandaar dat het contemporaine unionisme in de toneelstukken werd geprojecteerd. Als erfenis uit het verleden, en ter profilering tegenover Nederland in de beginjaren van de onafhankelijkheid, werd de op christelijk-katholieke waarden en liberale principes gefundeerde constitutionele monarchie als natuurlijk gegeven gepresenteerd. Volgens Tom Verschaffel was de integratie van de Nederlandse Opstand in de nationale geschiedkundige canon dan ook gebaseerd op de ideologische consensus dat deze episode als nationalistisch eerder dan godsdienstig conflict moest worden herdacht. Mijn onderzoek wees echter uit dat het om een gelaagde herinnering ging die zich op verschillende niveaus richtte en voltrok. De historische vaagheid over de exacte religieuze en sociaal-economische samenstelling van de geuzen liet ruimte voor eigen invulling en projectie van de gelaagde identiteit van de auteurs op zestiende-eeuwse geuzenleiders. Daarenboven waren de geuzen zelf geen homogene groep, waardoor ze door verschillende strekkingen konden worden toegeëigend. Natie, uitvoerende toneelgezelschappen, Vlaamse Beweging en politieke partijen weerspiegelden zich als collectief in hen. De wisselwerking tussen het individuele en collectieve niveau zat in alle stukken vevat, wat leidde tot schijnbare onverenigbaarheid tussen het nationalistische en ideologische aspect. Beide niveaus waren echter compatibel met elkaar, zoals dit onderzoek uitwees.

In het merendeel van de stukken werden de geuzen opgevoerd als belichaming van de nationale essentie en dus voorouders van de Belgen. Ze stredden voor nationale autonomie, tegen het Spaanse bewind. Via de mythe van de vreemde overheersing werd gewezen op het belang van interne cohesie tegen externe dreigingen. De prille Belgische natiestaat moest eendracht uitstralen om de democratische waarden waarop ze was gestoeld te beschermen tegen het revolutionaire, Franse expansionisme. Meestal droegen meerdere personages de patriottische boodschap uit, waardoor de geuzen als een sociaal-economische en confessionele doorsnede van de eigentijdse bevolking, verenigd in hun vaderlandsliefde, werden gepresenteerd. Deze diversiteit werd

weerspiegeld in het – zij het hoofdzakelijk geschoolde middenklassers en arbeiders – publiek, wat ervoor zorgde dat de identificatie tussen toeschouwers en personages zich op verschillende niveaus kon voltrekken. De natie *an sich* werd enerzijds door die rijke schakering aan individuele personages gemanifesteerd en geconstrueerd, maar anderzijds ook door de geuzen als collectief de nationale taal, zeden en vrijheidszin te laten vertegenwoordigen. Zowel doctrinair, progressieven als liberaal-katholiek onderschreven de grondwettelijke vrijheden, waardoor toneelstukken uit al deze gezindten op nationalistisch vlak veel overlap vertoonden. Daarenboven werden deze basisprincipes universeel geacht, waardoor de nationale binding binnen een Europees en globaal perspectief werd geschetst. Ook ultramontanen zagen de Nederlandse Opstand vanuit het lineair-teleologische geschiedkundig wereldbeeld als beslissende fase in de Belgische onafhankelijkheidsstrijd, voltooid in 1830. Zij miskenden echter de filosofisch liberale interpretatie van dat nationalisme. Omwille van een gebrek aan ultramontaanse theatrale producties, werden zij niet opgenomen in dit onderzoek.

Het merendeel van de scènes speelde zich af in het Vlaamse of Brusselse, wat getuigde van monocentrisme. Vooral Gent, Antwerpen en Brussel waren populair. Het opvoeren van deze steden droeg zowel bij aan de lokale identiteit van de betrokkenen, als aan de geheel-Belgische gemeenschapsvorming door te fungeren als *pars pro toto* voor de natiestaat. Taferelen die zich op Nederlands grondgebied afspeelden, zoals in *De Pacificatie van Gent* en *Gijsbrecht Barlo*, waren schaars. “*De Nederlanden*” wezen op het gedeelde verleden met de Noorderburen en op een taalkundig-culturele verbondenheid, vermits de flaminganten toenadering zochten tot Nederland in het tegenover Frankrijk benadrukken van het Germaanse element binnen de Belgische identiteit. Op die manier bedden ze tevens hun literaire productie in een bredere artistieke, linguïstische gemeenschap in. De term “*Nederlanden*” werd echter hoofdzakelijk gehanteerd als territoriale benaming voor het historische grondgebied waarbinnen het verhaal zich afspeelde. De “*vreemde overheersers*” werden letterlijk geëxternaliseerd. Het absolutisme van Filips II werd voorgesteld als geestelijke, taalkundige en voor radicaal-liberalen ook materiële onderdrukking. Tegenover dergelijk wanbeleid was geuzengeweld gelegitimeerd, hoewel in liberaal-katholieke stukken de Beeldenstorm negatief werd geconnoteerd. Via een asymmetrische toekenning van waarden en normen, werden de geuzen dan ook hoofdzakelijk als vredelievend en tolerant gepresenteerd. Externalisering werd eveneens gebruikt om interne spanningen te ontzenuwen, zo werden clerici in vooral doctrinaire en progressieve stukken als landverraders opgevoerd. Op ideologisch vlak moest dit echter gezien worden als verwijt van a-patriottisme aan het adres van de Katholieke Partij. Manifestaties van de natie waren tegelijk manifestaties van politieke macht. Ook dit situeerde zich echter op verschillende territoriale identificatieniveaus. Zo werd tijdens de Olijftak- en Pacificatiefeesten zowel de autoriteit en legitimiteit van het lokale liberale bewind (her)bevestigd, als oppositie gevoerd tegen de nationale katholieke regering.

Vanaf 1860 begonnen samenleving en Vlaamse Beweging zich politiek te profileren, parallel met het sterker uitkristalliseren van de verschillende breuklijnen. Hoewel het nationalistische niveau, waarbij de geuzen als patriottische compromisfiguren werden opgevoerd, in de toneelstukken uit de jaren 1860 en 1870 niet verloren ging, eigenden steeds meer politieke strekkingen de geuzen toe als voorouder of ervijand. Zowel doctrinaire als radicale liberalen identificeerden zich met de geuzerij. Vermits het liberalisme van de letterheren zich tot 1870 nog hoofdzakelijk beperkte tot het filosofische domein, werd vooral de vrijheid van godsdienst- en geweten aan het geuzenmotief gekoppeld. Ook liberaal-katholieken situeerden religie in de private sfeer en als gevolg van de veroordeling van het liberalisme in de encycliek *Quanta Cura* en *Syllabus Errorum* (1864), werd ook in hun literaire producties kritiek geuit op het dogmatische klerikalisme. Daarenboven hadden de doctrinaire-liberalen in de jaren 1860 nog de bovenhand in de eigen partij. De sterke overeenkomsten tussen hun opvattingen en die van de liberaal-katholieken sloten aan bij de unionistische, neutraal-politieke opvattingen van de toenmalige Vlaamse Beweging. Tijdens de jaren 1870 echter had het idee van een neutrale Vlaamse Partij plaatsgemaakt voor politieke positionering van het flamingantisme binnen de bestaande partijen. Vanuit filosofisch oogpunt sloten de meeste letterheren zich aan bij de Liberale Partij. Door blokvorming in aanloop naar de Eerste Schoolstrijd, het verrechtsen van de liberaal-katholieken en naar links opschuiven van de doctrinair-liberalen, sloten enkelen zich aan bij de Katholieke Partij. Deze ging zich steeds uitdrukkelijker van het geuzenverleden distantiëren, wat de baan vrij maakte voor volledige liberaal-politieke toe-eigening. De term “*geus*” werd frequenter gebruikt en strikter gedefinieerd. Voor de liberalen waren het heldhaftige patriotten die streden voor de vrijheid van godsdienst en vaderland, tegen het absolutisme van vorst en Kerk. Voor de katholieke strekkingen werden het anti-godsdienstige revolutionairen. Het was echter slechts bij een aantal radicale liberalen dat anti-klerikalisme en vrijzinnigheid in anti-religieuze sentimenten werden vertaald. De geuzen bleven als tolerante figuren opgevoerd. Doordat “*geus*” en “*liberaal*” vanaf het midden van de jaren 1870 echter eigentijdse synoniemen werden, paste hun gematigde opstelling binnen het positieve zelfbeeld dat de Liberale Partij via het toneelmedium wou manifesteren.

De eis tot waarheidsgetrouwheid van de geschiedkundige voorstelling werd dan ook zeer ruim geïnterpreteerd, temeer omdat toneel, feesten en voordrachten hoofdzakelijk werden aangewend ter politieke en nationale (identiteits)vorming. Deze doelen werden bereikt via dubbeltijdigheid. Het publiek werd via de hierboven opgesomde media onderricht in de nationale geschiedenis en kreeg tegelijk exempla aangereikt van het contemporaine burgerlijk-patriottische ideaal. De historische geuzen leenden zich voor het nationalistische verhaal, temeer omdat de contemporaine natiestaat werd gehistoriseerd en op basis van geschiedkundige autoriteit gelegitimeerd. Voor ideologische doeleinden werden diezelfde geuzen geactualiseerd en midden

jaren 1870 zelfs gepolitiseerd. Eerder dan te focussen op de grootsheid en heldenmoed van de geuzen, zoals in de periode 1840-1860 het geval was, werd vooral de slechtheid van de tegenpartij en hoe de eigen groep hieronder leed benadrukt. De standvastige oppositie van de geuzen tegen die onderdrukking, werd in liberale herdenkingen wel behouden als historische legitimatie van hun politiek. Wat werd overgenomen van de zestiende-eeuwse geuzen, waren de strategieën en topoi die de protestanten tijdens de Nederlandse Opstand gebruikten in hun strijd tegen de katholieken. In het godsdienstige aspect van het conflict werd de contemporaine confessionele breuklijn geprojecteerd en tegelijk werden de toenmalige pamfletten thema's aangewend in de perspolemie die bijvoorbeeld rond de Olijftak- en vooral Pacificatiefeesten ontspan. Via periode-overschrijdend onderzoek zou kunnen worden achterhaald in hoeverre de negentiende-eeuwse mediaoorlog tussen liberalen en katholieken vergelijkbaar was met de zestiende-eeuwse pamflettenstrijd tussen "geuzen" en "papen". Dergelijk onderzoek kan tevens in de andere chronologische richting worden uitgebreid, door de herinnering aan de geuzen in latere periodes te vergelijken met de negentiende eeuw op basis van doel en strategie. Zo publiceerde een vereniging van Belgen en Nederlanders in 1947 het tijdschrift *Vive le Gueux* en wendden zowel het VNV als het Vlaams Blok de Nederlandse Opstand aan in hun politieke propaganda. Figuren als Aldegonde en Oranje, die in de negentiende-eeuwse toneelstukken als geuzen werden geïdentificeerd, werden door die partijen uitgespeeld in Groot-Nederlandse context.⁴⁷¹ Ook comparatief onderzoek met de geuzenherinnering in Nederland, dat in deze thesis even werd aangehaald, maar door het korte bestek niet verder kon worden uitgewerkt, kan verrijkende inzichten bieden.

---

⁴⁷¹ De Wever, (B.). Art. cit. p. 173 en 177-178.

Bibliografie

Bronnen

Genootschappen, Taalminnaars en Wedstrijdverslagen

CONSCIENCE, (H.). *Bespreking van "Spaansche furie. Historisch drama in 5 bedrijven"* door Edward Van Bergen. Onderdeel van het Archief van Hendrik Conscience, Letterenhuis, Antwerpen, C 34 / H (75).

GERRITS, (L.). *Aen het Vlaemsche Volk. Op last der rederykkamer De Olyftak*. Drukkerij van P.E. Janssens, Antwerpen, 1850, 21p.

'Les Prix quinquennaux et triennaux en Belgique. Rapports officiels, 1851-1870', in: *Annuaire de l'Académie royale de Belgique*. Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, Brussel, 1870, p. 149.

'Verslag over den Tooneelkundigen Wedstryd, geopend te Gent, in 1841', in: TER BRUGGEN, (E.). *Herinnering aen den Gentschen Pryskamp*. Rysheuvels, Antwerpen, 1842, pp. 193-225.

Brief van de rederykkamer de olyftak, aen de heeren burgemeesters, schepenen en gemeenteraden der provincie Antwerpen, 12 oktober 1850. Onderdeel van het Archief van Fé Derickx, Letterenhuis, Antwerpen, O 245 / B.

Brief van de St Ignatius afdeling van Eigen Taal Eigen Zeden aan het voorlopig Bestuur van De Dageraad en Antwoordbrief van De Dageraad. Onderdeel van het Archief van De Dageraad, Letterenhuis, Antwerpen, D 11955.

Brief van Emmanuel Van Driessche aan Max Rooses. Elsene, 19 maart 1872. Onderdeel van het Archief van Max Rooses, Letterenhuis, Antwerpen, D 795/B.

Brief van Karel Versnaeyen aan Frans de Cort. Gent, 10 november 1856. Onderdeel van het Archief van Karel Versnaeyen, Letterenhuis, Antwerpen, V 513 / B.

Herdenkingsfeesten, Pamfletten, Toneelteksten, Voordrachten en Zangstukken

CAMPERS, (E.). *Meetingist en Geus*. Hoste, Gent, 1886, 36p.

CUPERUS, (J.N.). *Gedenkboek der luisterrijke feesten binnen Antwerpen gevierd in den Jare MDCCCLXXV bevattende de beschrijving en de afbeelding van den historischen optocht ingericht door de rederijkkamer de olijftak met de ondersteuning der stadsregering*. Buschmann, Antwerpen, 1875, 20p.

DE MEYER-ROELANDTS, (V.). *De Geuzendans, drama in drie bedrijven*. Marchand en Legros, Antwerpen, 1870, 45p.

DE VIGNE, (J.O.). *De deelneming der katholieken aan de pacificatie van Gent*. Hoste, Gent, 1876, 19p.

DICKENS, (C.). ed. *Egmont, Trauerspiel in fünf Aufzügen von Joh. Wolfg. von Goethe*. Voigt & Gunther, Leipzig, 1865, 176p.

DOMUS, (J.). *De ketter historisch drama in tien tafereelen*. Boek- en Steendrukkerij H. Ernest, Antwerpen, 1875, 80p.

FREDERICQ, (P.). *Officieel programma van den Historischen Stoet der Pacificatie van Gent*. Annoot-Braeckman, Gent, 1876, 24p.

HIEL, (E.), VAN DUYSE, (P.). en WAELPUT, (H.). *De pacificatie van Gent : historische kantate voor koorzang en orkest*. De Vriese, Gent, 1876, 15p.

JANSSENS, (J.H.). *Histoire des Pays-Bas depuis les Temps Ancien jusqu'à la création du Royaume des Pays-Bas en 1815*, volume I. Riga, Imprimeur Libraire, Brussel, 1840, 502p.

KLIJN, (H.H.). *Montigni, treurspel*. Johannes Van Der Hey, Amsterdam, 1822, 132p.

ROMAND, (H.). *Le bourgeois de Gand ou Le secrétaire du Duc d'Albe*. J-N. Barba, Libraire au Palais-Royal, Parijs, 1838, 140p.

TER BRUGGEN, (E.). *Alva's geheimschrijver of de burger van Gent*. Rysheuvels, Antwerpen, 1842, 132p.

VAN BERGEN, (E.). 'De Vlaamse Beweging, voordracht gehouden op zondag 29 december 1872', in: *Uitgave van Willemsfonds-Antwerpen Volksvoordrachten van 1872-1873*. Drukkerij Mees, Antwerpen, s.d., pp. 69-89 en herneming pp. 100-104.

VAN BERGEN, (E.). *De Spaansche Furie, of Antwerpen in 1576*. Drukkerij Mees en co. Antwerpen, 1876, 76p.

VAN BERGEN, (E.). *Filips van Marnix van Sint Aldegonde*. Schoolboekenhandel van A-N. Lebègue en co., Brussel, 1880, 135p.

VAN DEN BRANDEN, (F.J.). *De Val van Antwerpen, geschiedkundig drama in zeven tafereelen*. Snelpersdrukkerij Eug. Vanderhaeghen, Uitgegeven door de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde en Geschiedenis De Tael is gansch het Volk, Gent, 1873, 144p.

VAN DRIESSCHE, (E.). 'De Fransche en de Nederlandsche Beschaving, voordracht gehouden op 23 februari 1873', in: *Uitgave van Willemsfonds-Antwerpen Volksvoordrachten van 1872-1873*. Drukkerij Mees, Antwerpen, s.d., pp. 237-255.

VAN DRIESSCHE, (E.). *Willem van Oranje, Antwerpen in 1585*. Boekdrukkerij ED. Donné, Antwerpen, 1867, 96p.

VAN GEERT, (F.). *De boschgeuzen of de familie Van Cuyck te Maria-Hoorebeke, drama in drie bedryven en vier tafereelen*. Drukkerij van C. Vyt, Gent, 1861, 147p.

VAN GEERT, (F.). *De Dood van Egmont, vaderlandsch drama in drie bedryven en vier tafereelen*. Drukkerij van I.S. Van Doosselaere, Gent, 1853, 78p.

VAN GEERT, (F.). *Montigny : tooneelspel in drie bedryven*. Verbruggen, Brussel, 1855, 58p.

VAN GOETHEM, (E.). *De Pacificatie van Gent, historisch drama in vijf bedrijven en acht tafereelen*. Drukkerij C. Annoot-Braeckman, Uitgegeven door het Willemsfonds, Gent, 1876, 102p.

VAN PEENE, (H.). *Mathias de Beeldstormer*. Drukkerij van I.S. Van Doosselaere, Gent, 1858, 110p.

VERSNAEYEN, (K.). *Gijsbrecht Barlo, drama in vier bedrijven*. Annoot-Braeckman, Gent, 1863, 96p.

300^e verjaring der Pacificatie van Gent. Zes Geuzenliederen gezongen in den historischen stoet. Uitgegeven ten voordele van het Willemsfonds, de kring der Zonder naam, en l'Avenir. Drukkerij I.S. Van Doosselaere, Gent, 1876, 15p.

Daar zitten geuzen aan de kas! Zeggen de clericalen. Dieltjens, Antwerpen, 1887, 1p.

Historische beschrijving van den stoet. Door "een anonieme katholiek", Gent, 1876. Onderdeel van Verzamelband Pacificatie van Gent 1576-1876, Universiteitsbibliotheek Gent, BIB.G.018981/-199.

Liberalen, geuzen en tandentrekkers. Roeselare, 1884, 48p.

Over de Geuzen : Inneming van Den Briel (1 april 1572), Driehonderdste Verjaring. Voordrachten gegeven door de Antwerpsche vrijheidsvrienden op 1 april 1872. Drukkerij Mees, Antwerpen, s.d., 22p.

Tijdschriften en Periodieken

BUSCHMANN, (J.E.). 'Ons tooneel te Antwerpen 1840 tot 1853', in: BUSCHMANN, (J.E.). ed. *Dietsche Warande en Belfort*. Antwerpen, 1913, pp. 249-263.

Bydragen der Gazette van Gend, 13 november 1858.

De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen, 6^e jaargang, nr. 13, 16 November 1851. Drukkerij der gebroeders Michiels, Gent.

De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen, 7^e jaargang, nr. 11, 31 oktober 1852. Drukkerij der gebroeders Michiels, Gent.

De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen, 19^e jaargang, nr. 26, 25 juni 1865. Drukkerij der gebroeders Michiels, Gent.

De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen, 26^e jaargang, 1871-1872.

De Geus, 1^e jaargang, nr. 1, februari 1946.

De godsdienstige week van vlaanderen, 9^e jaargang, nr. 20, 15 september 1876.

De Standaard van Vlaanderen, 12 februari 1867.

De Vlaamsche Kunstbode. Maandelijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen, 2^e jaargang. Antwerpen, 1872.

De Vlaamsche Kunstbode. Maandelijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen, 3^e jaargang, Antwerpen, 1873.

De Vlaamsche Kunstbode. Maandelijksch Tijdschrift voor Kunsten, Letteren en Wetenschappen, 6^e jaargang. Uitgegeven in Gent, Antwerpen en Amsterdam, 1876.

De Vlaamsche School, Tijdschrift voor kunsten, letteren, wetenschappen, oudheidkunde en kunstnijverheid, 1876.

De Vlaamsche School, Tijdschrift voor kunsten, letteren, wetenschappen, oudheidkunde en kunstnijverheid, 1880.

Het Fondsenblad, 5e jaargang, nr. 185, zondag 9 augustus 1874.

Het Fondsenblad, 5e jaargang, nr. 186, 10 en 11 augustus 1874.

Het Fondsenblad, 7e jaargang, nr. 207, 6 september 1876.

Kunst- en Letterblad, 4e jaargang 1843, nr. 1.

Le Bien Public, 4 april 1876.

Le Bien Public, 5 september 1876.

Le Flandre Libérale, 4 september 1876.

Le Flandre Libérale, 5 september 1876.

Tooneelnieuwsblad De Morgenstar. Brussel, 4 mei 1862.

Vlaemsche Leeuw, 12e jaargang, nr. 39, 23 september 1876.

Lesnotities

BORGHART, (P.). '1914-1922: Groote Oorlog, Grote Catastrofe en Moeizame heropbouw in de Griekse geschiedenis en literatuur van de 20e eeuw', in: *In Helleense Velden*. Lezing gegeven aan de Universiteit van Gent op 29 april 2015. Griekenlandcentrum, Gent, Academiejaar 2014-2015.

DE BOEL, (G.). 'Grote Ideeën, Groote Oorlog, Grote Catastrofe', in: *In Helleense Velden*. Lezing gegeven aan de Universiteit van Gent op 29 april 2015. Griekenlandcentrum, Gent, Academiejaar 2014-2015.

Literatuur

Artikels

BRUCH, (H.). 'Hoe kwamen de geuzen aan hun naam?', in: *Spiegel Historiae*, volume 12. s.l., december 1976, pp. 655-660.

CALSIUS, (M.). 'Over Brusselse archieven en archiefdiensten in Brussel', in: *Bibliotheek- en archiefgids*, volume 85, nr. 1. AMVB, Brussel, 2009, pp. 23-29.

DE KEYSER, (P.). 'Van Parnassusberg tot Minardschouwborg : enige bladzijden uit de heldentijd van de herleving van het Vlaams toneel te Gent (1820-1850)', in: *Jaarboek van de Koninklijke soevereine hoofdkamer van rhetorica De fonteine te Gent*, 2^e reeks, nr. 3. Gent, 1961, 17p.

DE MEIJ, (J.C.A.). 'De Watergeuzen. Gangmakers van de Opstand', in: *Spiegel Historiae*, volume 29. s.l., november/december 1994, pp. 482-487.

DE WEVER, (B.). 'Groot-Nederland als utopie en mythe', in: *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, nr. 3. s.l., 1997, pp. 163-180.

DUKE, (A.). 'The Elusive Netherlands. The question of national identity in the Early Modern Low Countries on the Eve of the Revolt', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, volume 119, nr. 1. s.l., 2004, pp. 10-38.

EISENSTEIN, (E.L.). 'Clio and Chronos. An essay on the making and breaking of history book time', in: *History and Theory*, volume 6. s.l., 1966, pp. 36-64.

HALBERTSMA, (M.). 'De Brielsche Feesten van 1872. Grooter Feest Is er Nooit Geweest', in: *De Negentiende Eeuw*. Documentatieblad Werkgroep 19^e eeuw, 26^e jaargang. Den Haag, 2002, pp. 61-80.

HROCH, (M.). 'National minority movements and their aims', in: HROCH, (M.). *Comparative studies in modern European history : nation, nationalism, social change*. Ashgate Variorum, Aldershot, 2007, pp. 189-207.

RÜSEN, (J.). 'How to overcome ethnocentrism: Approaches to a culture of recognition, by history in the twenty-first century', in: *History and Theory*, volume 43. s.l., december 2004, pp. 118-129.

VAN GINDERACHTER, (M.). 'Het vaderland vanuit kikkerperspectief. Recent Belgisch en Nederlands onderzoek naar natievorming in de lange negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, volume 122, nr. 4. Amsterdam University Press, Amsterdam, november 2009, pp. 522-537.

VAN SAS, (N.). 'From Waterloo Field to Bruges-La-Morte. Historical Imagination in the Nineteenth-Century', in: DUNTHORNE, (H.). en WINTLE, (M.J.). eds. *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries*. Brill, Leiden, 2013, pp. 19-44.

VAN SAS, (N.). 'Het politieke bestel onder koning Willem I', in: VAN SAS, (N.). *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam University Press, Amsterdam 2004, pp. 413-435.

VAN SCHOOR, (J.). 'Een theaterbonbon voor "le tout Gand". De duizend gezichten van de Minardschouwburg', in: DAANE, (M.). ed. *Het oog in 't zeil. Gent de dubbelzinnige*. Uitgeverij Bas Lubberhuizen, s.l., 2000, pp. 35-51.

VERMEULEN, (U.). 'Katholieken en Liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, Deel XX. Gent, 1966, pp. 167-185.

VERSCHAFFEL, (H.). 'Marnix van Sint-Aldegonde. Een symbool in de clerico-liberale twist (1830-1885)', in: *Spiegel Historiael*, volume 20. s.l., 1985, pp. 190-195.

VERSCHAFFEL, (T.). 'Leren sterven voor het vaderland', in: *Low Countries Historical Review*, volume 113. s.l., 1998, pp. 145-176.

WILSON, (C.). 'Den Briel 1572', in: *Spiegel Historiael*, 7^e jaargang, nr. 4. s.l., april 1972, pp. 204-211.

WITTE, (E.). 'Het debuut van het liberale flamingantisme in de hoofdstad (1869-1870)', in: *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, volume 27. s.l., 1973, pp. 311-353.

Monografieën

ANDERSON, (B.). *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, Londen, 2006, XV + 240p.

ANKERSMIT, (F.), TOLLEBEEK, (J.). en KRUL (W.). eds. *Romantiek en Historische cultuur*. Historische uitgeverij, Groningen, 1996, 358p.

- BARON, (F.). *Jacob van Artevelde door de ogen van Frans Van Geert : Een analyse van een 19de-eeuws toneelstuk*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 2014, IV + 89p.
- BEMONG, (N.), KEMPERINK, (M.), MATHIJSEN, (M.), e.a. eds. *Naties in een spanningsveld : tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*. Verloren, Hilversum, 2010, 223p.
- CARLIER, (M.), TROCH, (L.) en VANACKER, (H.). *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de Negentiende Eeuw. De Eendragt, Deel I Inleiding en jaargangen I(1846-1847)-XXI(1867-1868)*. Cultureel Documentatiecentrum 'T Pand, Rijksuniversiteit Gent, 1988, s.p.
- CLAESSENS, (H.). *Leven en liefdes van Leopold I*. Lannoo, Tielt, 2002, 433p.
- COLTON, (J.), KRAMER, (L.) en PALMER, (R.R.). *A History of the Modern World since 1815*. McGraw-Hill International Edition, New York, 2007, xxiv + 779p.
- COUTTENIER, (P.) en VAN DEN BERG, (W.). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Bert Bakker, Amsterdam, 2009, 833p.
- DEKKER, (J.C.). *Sporen en spiegels. Beschouwingen over geschiedenis en identiteit*. Tilburg University Press, Tilburg, 1995, 139p.
- DELUE, (J.). *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2 delen. Lannoo, Tielt, 1973, 2117p.
- DENECKERE, (G.), DE PAEPE, (T.) en DE WEVER, (B.). *Een geschiedenis van België*. Academia Press, Gent, 2012, 240p.
- DEPREZ, (A.) en DEPOORTERE, (W.). *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de Negentiende Eeuw. De Vlaamsche School 1855-1901. Eerste deel: Inleiding en Oude reeks I (1855) – XXXIII (1887)*. Cultureel Documentatiecentrum 'T Pand, Rijksuniversiteit Gent, 1987, s.p.
- DEPREZ, (A.) en VANACKER, (H.). *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de negentiende eeuw. De Roskam 1847-1848, De Schrobber 1847-1848 en Het Vaderland 1848*. Cultureel Documentatiecentrum 'T Pand, Rijksuniversiteit Gent, 1986, 192p.
- DE VRIEZE, (Y.). *Toneel te Gent (1830-1870) : het historisch drama: het verleden een spiegel van het heden?* Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1998, VIII + 92p.
- DRAYE, (G.). *Laboratoria van de natie: Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914*. Vantilt, Nijmegen, 2009, 458p.
- EECKMAN, (J.). *Aspecten van het volkstoneel in de Gentse Minardschouwburg*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1979, 159p.

- ERENSTEIN, (R.L.). ed. *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996, xxiv + 915p.
- FREDERIKS, (J.G.). en VAN DEN BRANDEN, (F.J.). *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888, V + 918p.
- GEURS, (L.). *Biechtbox of liberaal lab? Schoolarchitectuur en ideologie: 130 jaar schoolstrijd in Vlaanderen 1878-2008*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 2009, 94p.
- GOOSSENS, (E.). *Het toneellevens te Gent (1830-1871) : de relatie tussen de politieke en de toneelkundige ontwikkeling*. Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1984, 196p.
- HAITSMA MULIER, (E.). en JANSSEN, (A.). *Willem van Oranje in de historie, 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving*. HES, Utrecht, 1984, 233p.
- HASQUIN, (H.). en VERHULST, (A.). eds. *Het liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*. Brussel, 1989, 425p.
- HOBSBAWM, (E.). en RANGER, (T.). *The invention of tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983, VI + 322p.
- HOOZEE, (R.). ed. *Mise-en-scène : Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*. Mercatorfonds, Antwerpen, 1999, 319p.
- HROCH, (M.). *In the national interest : demands and goals of European national movements of the nineteenth century: a comparative perspective*. Charles University, Praag, 2000, 217p.
- JANSSENS, (J.). *De Belgische natie viert: De Belgische nationale feesten 1830-1914*. Universitaire pers, Leuven, 2001, XII + 269p.
- JENSEN, (L.). *De verheerlijking van het verleden : helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Vantilt, Nijmegen, 2008, 270p.
- KLOEK, (E.). ed. *Verzameld verleden: Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2004, 176p.
- LAMBERTS, (E.). *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857) : bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme*. Universitaire pers, Leuven, 1972, 508p.
- LEERSSEN, (J.). *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Vantilt, Nijmegen, 2006, 222p.
- LEERSSEN, (J.). *National thought in Europe : a cultural history*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, 312p.

- MATHIJSEN, (M.). *Historiezucht : de obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Vantilt, Nijmegen, 2013, 511p.
- MONTEYNE, (L.). *De Koninklijke Nederlandsche schouwburg van Antwerpen*. Dienst voor propaganda en toerisme, Antwerpen, 1941, 63p.
- MORELLI, (A.). *De grote mythes uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*. EPO vzw, Berchem, 1996, 328p.
- PRIMS, (F.). *De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten*. Antwerpen, 1939, 231p.
- REYNEBEAU, (M.). *Een geschiedenis van België*. Lannoo, Tielt, 2003, 448p.
- SINGER, (P.). *Hegel*. Oxford University Press, Oxford, 1983, 136p.
- SOEN, (V.). *Vredehandel: Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1581)*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012, 345p.
- STYNEN, (A.). *Een geheugen in fragmenten : heilige plaatsen van de Vlaamse beweging*. Lannoo, Tielt, 2005, 424p.
- TE VELDE (H.). en TOLLEBEEK, (J.). eds. *Het geheugen van de lage landen*. Ons erfdeel, Rekkem, 2009, 271p.
- TILMANS, (K.), VAN VREE, (F.) en WINTER, (J.). *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, 368p.
- TOLLEBEEK, (J.). *De ijkmeesters : opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 1994, 249p.
- TRIBE, (K.). ed. *Futures Past. On the semantics of historical time*. Columbia University Press, New York, 2004, 344p.
- VAN DEN BERGH, (H.). *Teksten voor toeschouwers. Inleiding in de dramatheorie*. Coutinho, Muiderberg, 1979, 173p.
- VAN GURP, (G.). *Reformatie in Brabant: Protestanten en katholieken in de Meierij van 's-Hertogenbosch, 1523-1634*. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2013, 288p.
- VANHOUTRYVE, (A.). *Van "Comedie" tot "Koninklijke Stadsschouwburg". Brugse politiek en toneelcultuur tussen 1750 en 1994. Historische analyse en retrospectieve*. Brunet, Brugge, 1995, 737p.
- VAN SAS, (N.). ed. *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 1999, XVII + 477 p.

VAN SCHOOR, (J.). *Een huis voor Vlaanderen. Honderd jaar Nederlands beroepstoneel te Gent*. N.V. Drukkerij Erasmus, Gent, 1972, 311p.

WILS, (L.). *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse Beweging tot 1914*. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, 1955, 124p.

WILS, (L.). *De politieke oriëntering van de Vlaamse Beweging*. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, 1959, 93p.

WILS, (L.). *Vlaanderen, België, Groot-Nederland: mythe en geschiedenis*. Davidsfonds, Leuven, 1994, 507p.

WINTHAGEN, (H.H.M.). *Wie is gewelddadig: God, religie of de mens?* s.l., 2011, 378p.

Jan Utenhove. *Een eersteling van de Vlaamse Reformatie. Waaraan toegevoegd enkele Vlaamse martelaren*. Stichting De Gihonbron, Middelburg, 2005, 38p.

Toneel en theaterleven te Brussel na 1830. AMVB, Brussel, 1993, 255p.

Websites

FREDERIKS, (J.G.) en VAN DEN BRANDEN, (F.J.). *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*. L.J. Veen, Amsterdam 1888. Online geraadpleegd via <www.dbnl.org> op 15/02/2015.

GARRIC, (A.). 'Eugène Verhaegen', in: *Essai de Généalogie*. Online geraadpleegd via <<http://gw.geneanet.org/garric?lang=fr&p=eugene&n=verhaegen>> op 27/04/2015.

LEVIS, (E.). 'Van Geert, Frans', in: *Auteurslexicon, Literair Gent*. Online geraadpleegd via <<http://literairgent.be/lexicon/auteurs/van-geert-frans/>> op 17/04/2015.

'Hendrik Herman Klijn', in: *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*. Online geraadpleegd via <<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=klij002>> op 18/04/2015.

'Karel Versnaeyen', in: *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*. Online geraadpleegd via <<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=vers023>> op 13/02/2015.

'Oudenaarde /Audenarde', in: *De Tachtigjarige Oorlog. Geografie*. Universiteit van Leiden, Leiden. Online geraadpleegd via <<http://www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/geografie/o/Pages/oudenaarde.aspx>> op 02/11/2014.

Antoon van Lalaing, 1530-1568. Graaf van Hoogstraten blijft de Opstand trouw tot het einde. Online geraadpleegd via <<http://members.home.nl/tetrode/Hoogstraten/Lalaing.htm>> op 24/04/2015.

Databanken en Catalogi

<http://anet.ua.ac.be>

<http://data.bnf.fr>

<http://lib.ugent.be>

<http://limo.libis.be>

<http://ulb.summon.serialssolutions.com>

<http://www.unicat.be>

Tabel 1: Historisch Toneel

Nr.	Titel	Genre	Origineel of Vertaling?	Auteur	Uitvoerend genootschap	Datum	Plaats	Geuzen	Ideologie
1.	Alva's Geheimschryver of de Burger van Gent	Historisch Drama	Vertaling	Edouard Ter Bruggen	Liefde en Eendragt	1841	Antwerpen	Zijn het moedige onafhankelijkheidsleger van Willem van Oranje.	Liberaal-Katholiek
2.	Montigny	Historisch Drama	Vertaling	Frans Van Geert	?	1851	Brussel	Zijn de leden van het Eedverbond der Edelen en strijden voor de onafhankelijkheid van het vaderland.	Liberaal-Katholiek
3.	De Dood van Egmont	Historisch Drama	Vertaling	Frans Van Geert	Broedermin en Taelyver	1852	Minardschouburg, Gent	Negatief beoordeeld en Egmont distantieerde er zich duidelijk van.	Liberaal-Katholiek
4.	Mathias de Beeldstormer	Historisch Drama	Origineel	Hippoliet Van Peene	Broedermin en Taelyver	1858	Minardschouburg, Gent	Zijn de ware Vlamingen die een vrijheidsstrijd voeren tegen de vreemde overheerser.	Doctrinair liberaal en vrijzinnig
5.	De Boschgeuzen of de Familie van Cuyck	Historisch Drama	Origineel	Frans Van Geert	De Fonteine	1859	Minardschouburg, Gent	Zijn heldhaftige, echte Belgen. Oranje, Egmont en Kapitein Blommaert worden als geuzen geïdentificeerd.	Liberaal-Katholiek
6.	Gijsbrecht Barlo	Historisch Drama	Origineel	Karel Versnaeyen	De Jonge Toneelliefhebbers	1863	Comedie, Brugge	Zijn vaderlandslievende en plichtsbewuste burgers die strijden voor Nederlands onafhankelijkheid	Radicaal liberaal en vrijzinnig
7.	Willem van Oranje, Antwerpen in 1585	Historisch Drama	Origineel	Emmanuel Van Driessche	De Morgenstar	1866	Cirkschouburg, Brussel	Zijn de verdedigers van Nederlands vrijheid, o.l.v. Willem van	Doctrinair liberaal en vrijzinnig

								Oranje.	
8.	De Geuzendans	Historisch Drama	Origineel	Victor De Meyer-Roelandts	?	1870	Antwerpen	Zijn moedige strijders voor de bevrijding van het vaderland.	Liberaal-Katholiek
9.	De Val van Antwerpen	Historisch Drama	Origineel	Frans Joseph Van Den Branden	De Tael is gansch het Volk	1872	Gent	Mathieu Mesureur is een geus, die in een negatief daglicht wordt geplaatst (als verrader). Daarnaast stonden de geuzen symbool voor de vrijheid, wat duidt op een ambigue portrettering van hen.	Liberaal-Katholiek
10.	De Ketter	Historisch Drama	Origineel	Joseph Domus	Schild en Vriend	1875	Antwerpen	De geuzen zijn het echte Nederlandse volk dat strijdt voor godsdienst- en gewetensvrijheid.	Liberaal-Katholiek
11.	De Spaansche Furie of Antwerpen in 1576	Historisch Drama	Origineel	Edward Van Bergen	Nationaal Tooneel	1876	Nederlandsche Schouwburg, Antwerpen	Positieve waardering van de geuzen als strijders voor de vrijheid van vaderland en godsdienst.	Radicaal liberaal en vrijzinnig
12.	De Pacificatie van Gent	Historisch Drama	Origineel	Emiel Van Goethem	Nederlandsch Tooneel	1876	Minardschouwburg, Gent	De leden van het Eedverbond der Edelen zijn geuzen die uitblinken in gematigdheid en tolerantie. Het zijn vrijheidsstrijders.	Doctrinair liberaal en vrijzinnig